
LA MORT DEL BENEFACTOR

Joan Carandell i Marimon

“Llorenç Sant Marc”



EL CEP I LA NANSA
EDICIONS

LLORENÇ SANT MARC

LA MORT DEL BENEFACTOR



UNA ORIGINAL NOVEL·LA POLICIACA

SINOPSI

LLORENÇ SANT MARC és el pseudònim d'un conegut advocat de Barcelona que escriu en les hores de lleure de la tercera edat. Les seves primeres obres *Temps enrera*, *La brillant història* i *Males companyies* són un conjunt de narracions que van ser qualificades «com el testimoni més impressionant que s'ha tingut mai sobre Barcelona de primers de segle» i que assoliren un èxit excepcional de crítica. Més tard, publicà *La Gàbhia* en la qual, aquest autor, s'endinsa en el món al·lucinant del consumisme desenfrenat i el tarannà dels executius i el seu domini creixent. L'any 79 aparegué el seu últim llibre de narracions *El pacte de Lausana* amb una temàtica diferent; en aquest, s'hi narra una important estafa amb evasió de capitals; una fraudulenta jugada al Fisc i altres d'imaginació aplicada als fets i al tarannà de la gent i les seves circumstàncies.

La mort del benefactor

Quan feia tres mesos de l'assassinat de Ramon Casanovas i Aulet, el comissari Porta s'impacientà. «Tenim això pendent.» En tant de temps no s'havia pogut aportar cap prova convincent. El jutge acabava, aquell matí, de decretar la llibertat de Josep Mas i Ardèvol, un rodamón captaire que es trobava, foraster, en aquella vila on s'havia comès el crim. Uns veïns havien declarat que en Mas era pels volts de la serreria d'en Casanovas; altres asseguraren que el van veure córrer, aquell vespre, després de sentir-se els trets. Quan el presumpte assassí va sortir de la presó local, brut i espellifat, es va espolsar i, carregant-se el sac a l'esquena, només feia que maleir entre dents. A la sortida del poble el veieren tombar-se amenaçant amb el puny enlaire fins que va desaparèixer.

El misteri havia tornat a caure sobre la vila i els diaris feia temps que no en parlaven.

Qui podia voler mal a Ramon Casanovas?, es preguntava tothom. Les virtuts del mort volaven pels carrers, i els comentaris i les converses posaven de manifest l'estampa de l'home. Amb una vegada de parlar-hi n'hi havia prou per a descobrir que el seu tarannà estava per sobre del comú de la gent de la vila. Sempre donava una solució assenyada al problema que li plantejava l'amic. Llavors se li dibuixava al rostre una punta d'ironia que intimidava l'interlocutor i feia que se'l respectés. Però en el seu to de superioritat no hi havia gaire malícia ni gota de petulància. Només somreia. La seva presència imposava el barroer i l'enfeinat, malgrat que ell fos callat i calmós; tenia temps per a tot, perquè sabia manar i ho feia sense crits ni coacció. Només quan s'erraven les seves ordres li sortia la burla per fer rectificar el tort. Arribat aquest moment, el manat sentia sobre seu el pes de la humanitat i la pacífica serenor d'en Casanovas; l'obedient se sentia confós i ensopegava en la seva comesa, i potser sí que aleshores arribava a odiar aquella perfecció. Però aquest estat d'ànim no podia durar, ja que, si es tractava d'un amic, era sempre gratificat amb el seu ajut incondicional, i, si era un empleat a sou, reconeixia de seguida que era just el repte amable, com també que en Casanovas sabia correspondre als seus serveis. Entre els seus obrers, no n'hi hagué cap que oblidés com en Casanovas va donar la cara quan van ésser acusats de propaganda clandestina contra el règim; un plec de deu quilos d'impresos procedents de França havien estat trobats en els dipòsits de serradures de la fàbrica. Alertada la policia per una denúncia, els descobrí en un escorcoll espectacular, i en Casanovas no permeté, fins on li fou possible, que cap obrer, potser una mica suspecte,

passés per la Comissaria. Ell va respondre per tots i la seva actitud va ésser celebrada. S'enfrontava amb qui fos mirant-li als ulls sense petulància, fins que l'altre cedia, i tenia la virtut de minimitzar els problemes que semblaven qui sap què. «Això sí: li agradaven molt les dones», deia la gent, com si aquest fos el seu únic defecte. De bona estatura i més aviat ceapat, aclucava els ulls petits i negres quan escoltava alguna impertinència i sabia, amb una sola paraula intel·ligent, anul·lar el contrincant, que alguna vegada es convertia en la riota dels presents. Llavors s'enduria; lluny de fer-se perdonar el perjudici irrogat a l'altre, mantenia la seva actitud sense comentaris apaivagadors; creia sincerament que l'atacat es mereixia la lliçó i deixava les coses com estaven passés el que passés. Les seves paraules incisives el feien temible; la seva superioritat era manifesta i ben pocs s'alçaven de puntetes al seu davant per plantar-li cara. Quan a la vila s'hagué de renovar l'alcaldia, tots els ulls es giraren cap a ell, però en Casanovas només va fer un comentari: «Hi perdria», i ja ningú no va insistir. Mai no havia volgut càrrecs de cap mena, i això que els del club de futbol, els de la natació i els del Patronat Local de Turisme li ho havien demanat de tota manera. Si mai s'havia vist obligat a assistir en una reunió, sempre callava; els seus ulls anaven recurrent persona per persona; escoltava amatent els agitats i, sovint, abans d'acabar, deia algunes paraules que encaminaven cap a altres termes el curs de la conversa; paraules justes, assenyades, que convencien els reunits i els feien emmudir, mig avergonyits, d'haver anat tanerrats. Tothom el mirava. «No vulgueu mai guanyar l'última pesseta», aconsellava a qui el volia escoltar, i en els seus negocis sempre seguia aquesta norma. Ni en la petita fàbrica de botons, ni en la serradora, ni en la línia d'autobusos, que eren els seus afers, no era sol. En crear aquestes activitats sempre havia invitat algú perquè hi participés; ell creia que un negoci portat per un home sol era una forma d'esclavitud en la qual no volia caure. En Casanovas aconsellava, feia la gestió important que calgués i revisava els afers. La resta, és a dir, la constància d'anar a toc d'esquella a la fàbrica, això era cosa dels altres. Ell tenia temps per a tot i mai no s'alterava; a qualsevol hora el podien trobar o fent la manilla o arrançant el camió de fusta del petit del seu amic Ubach fins que el barber li telefonava dient-li que havia arribat el seu torn. Absent de tota vanitat, sabia com fer fer les coses als altres; era un incitador nat. «Vols dir que ho sabries arranjar, tu?» I l'altre, esperonat, es multiplicava en el compliment de l'encàrrec i, llavors, sabia tenir una paraula amable per al manat. Però mai no abusava pel fet de tenir aquesta traça; pagava i tractava bé els seus col·laboradors. Bona prova n'era que tots els seus afers anaven de la millor manera. Feia anys que, en els inicis de la seva ascensió econòmica, havia adquirit la gran hisenda on tenia la masia en

què vivia, i havia convençut un amic perit agrícola, format a l'Escola del Treball, que anés a regentar la finca, que ara estava en plena producció de bona renda. En Casanovas només hi passava una estoneta al vespre per comprovar la marxa i els comptes de l'explotació. «Això sí. L'únic defecte que tenia era que li agradaven molt les dones», repetia tothom al poble, volent contradir, d'alguna manera, l'alabança col·lectiva, després de la seva mort. Però fins i tot en aquest aspecte era caut, perquè, de bo de bo, mai ningú no pogué dir que havia assetjat la muller o la filla d'algun home de la vila, i això que la seva personalitat i la seva posició el feien un partit envejable. Només una vegada, que se sabés, havia tingut problemes amb un home la filla del qual havia perseguit, d'una manera inacostumada, a en Casanovas. Ell era home que retia culte a l'honestedat; creia que l'honestedat era la millor forma d'especulació per a triomfar en la vida com ell ho havia fet. N'havia donat proves a bastament. Sense anar més lluny, es recordava un fet insòlit; quan va comprar la hisenda de la qual era propietari. Era una finca de seixanta hectàrees, tocant al poble, i que avui, amb el desenvolupament de la construcció, valia qui sap els milions. En acabar la guerra civil, la filla gran dels propietaris es presentà amb la pretensió de vendre. La moral havia caigut i el valor del diner, rebaixat considerablement, enlluernava els venedors per la quantia. En Casanovas la comprà baratíssima i a pagues molt espaiades i els propietaris es fregaren les mans amb els cent mil duros. La finca tenia tota mena de sembrats, aigua abundant i una superba casa d'estil napoleònic. Ningú no va fer-hi la més petita objecció; només el comprador s'adonà de la gran adquisició que havia fet i quan, pagats tots els terminis establerts, van anar a cal notari a signar l'escriptura, en Casanovas declarà que pagaria trenta mil duros més del que li havien demanat. L'home hagué d'excusar-se de la seva sortida, i, en conèixer-se la rara actitud, augmentà el prestigi d'una manera insospitada, i n'hi havia per a això i molt més. «Mai no havíem vist una cosa així.» Per això, i per moltes altres sortides, deien en el poble que en Casanovas sempre tenia un roc a la faixa i que podia sortir amb la més inversemblant de les proposicions o solucions en tots els afers. El poble no es podia treure el dol de sobre; amb la seva mort perdien un amic de debò. Home generós, el consell i l'ajut del qual constituïen un recurs de primer ordre. Les misses celebrades en sufragi de la seva ànima havien constituït un veritable testimoni d'estima i tothom anava atrafegat.

Mai no s'havia vist Sant Pau del Penedès tan alterat com la nit del 27 d'agost d'aquell any 1966. La gent havia abandonat les cases, la plaça on prenien la fresca, els bars i les botigues on anaven a comprar. La comissió d'un crim, sobretot en la persona de Ramon Casanovas, de tothom conegut, alterà el ritme de la població. Els estiuejants, que de pocs

anys ençà venien a la vila a passar-hi un parell o tres de mesos, s'associaren a les corredisses per anar al lloc on es trobava el cos del mort.

En pocs moments la fàbrica de serrar fusta de Casanovas i Companyia s'envaí de centenars de persones àvides que pogueren veure malament unes robes apilades sobre el cos que els de la fàbrica hi havien tirat al damunt. Eren quarts de deu, i en la foscor del camí costerut s'endevinava la figura de la persona, a qui sortien només els peus. La gentada va envoltar el cadàver, resguardat per dos policies municipals i uns voluntaris que feien enrera la gent. Aviat aparegueren llanternes i fanals de tractor que accentuaven, a mesura que passava el temps, la tristor del lloc.

Un home tan apreciat de tothom, qui el podia haver matat? Els crits arribaven als carrers més propers al poble i més gent s'afegia al lament col·lectiu. La gent no feia altra cosa que preguntar qui podia voler-li mal i es feien conjectures en les quals sortia a relluir el tarannà del poble, mai no sotraguejat per la desgràcia com avui.

Sant Pau del Penedès és un poble de muntanya situat en els camins obligats de viles més poblades i industrioses. Apartat de les carreteres generals i de l'Estat per uns quants quilòmetres, era un poble tranquil. Si no hagués estat pel corrent d'urbanitzacions despertat d'uns anys ençà, hauria restat solitari, allunyat de les aglomeracions urbanes. En una certa manera, una vila marginada i a cobert de sobresalts propis d'altres viles. La plaça arbrada era el centre de la població, i les botigues, al temps de l'estiu, prou concorregudes, delataven la proximitat de centres d'estiueig. L'estació més propera és a tretze quilòmetres, i des de la carena de muntanyes que circumden el terme s'admira la bella estampa d'ondulacions, ara clares ara obagues, de solixent. Les forces de seguretat i vigilància de les viles veïnes cobrien el territori, que desconeixia la presència de policies i guàrdies civils. Els carrers, abans curts i polsosos, s'havien obert o eixamplat en bona part a causa de la construcció de xalets blancs que hi anaven creixent. En el recinte vell de la població, s'hi alçaven cases grans i eminents, mostra d'antiga riquesa suara decaiguda en perdre's el costum de fabricar-se el vi en família: moltes cases conservaven les velles premses, i les que encara feien most deixaven escapar una fortor calenta que el vianant arribat de ciutat agraiïa com una novetat reconfortadora de naturalesa primitiva.

Després de l'empenta de la construcció a les viles costeres, que havien omplert de ciment totes les platges, la mirada es girà cap a la muntanya, lloc sanítós, no tan explotat i més raonable i el poble s'havia vist visitat per estiuejants de bona mena. Associats de seguida amb la gent que hi vivien tot l'any, se'ls sentia sovint alabar la tranquil·litat que s'hi respirava; els addictes a l'aigua disposaven de la piscina pública acabada d'estrenar i,

si algun cop els abellia, amb mitja hora o tres quarts de cotxe es podien plantar sobre la sorra del Garraf, de Sitges o de Vilanova.

Els bars de la plaça col·locaven, de juny a setembre, uns tenderols sota els quals veïns i forasters tot ho omplien de color i alegria; pel centre de la plaça corrien les bicicletes de la mainada, que voltava entorn del prohò local, situat sobre un pedestal de pedra. Les botigues eren obertes fins a les nou del vespre i el casino ple a vessar fins ben entrada la nit. La gent del poble s'havia adherit als lleures i costums dels forasters. Al costat de l'Ajuntament i davant l'església, altres bars servien les taules situades a les voravies amples. Després, enllà del centre, els xalets arreglats deixaven veure els llums que il·luminaven les tertúlies de la gent en coll de camisa i robes senzilles pròpies del temps.

Els forasters sentiren sobre seu la novetat, l'anècdota que vivien en aquelles hores, però els veïns de la vila estaven aterrits en comprovar que també ells havien pogut ser visitats per la violència creixent. En converses alterades s'entrellucava la xafarderia del poble; els cors es manifestaven vehements i es podia sentir el corrent de passions que guardaven sota l'aparença del viure pacífic; es deixaven anar, entre dents, noms dels enemics, aquells a qui es tenia malvolença, gent de mal geni, cantelluts, que, possiblement, haurien estat capaços de cometre un fet com aquell. Algú alçava la veu fent al·lusions de passades rancúnies, de desigs insatisfets. Havent sopat, tot el poble era per les portes fent comentaris i els més amics s'entrecreuaven confessions marcant persones que, per la seva història o pel seu caràcter, podien ser suspectes. L'aire era enrarit i algun passavolant mirat amb la desconfiança pròpia de l'indesitjable.

Quan el jutjat corresponent va arribar per procedir a l'aixecament del cadàver, el poble en pes tornà a presentar-se prop de la tanca de la serradora; s'havien instal·lat llums elèctrics procedents de la fàbrica que deixava en clar l'escenari del crim, i el jutge hagué d'obrir-se pas entre la gentada arrecerada a la paret i pels volts dels arbres del camí on el cos d'en Casanovas era estès. Es van fer les fotografies obligades de situació i el cadàver fou traslladat a Barcelona per tal de fer-li l'autòpsia. La gent va seguir la comitiva fins al centre del poble, on l'ambulància havia de passar. Era una autèntica manifestació que s'empenyia i mai no s'havia vist en el poble tanta gent reunida, i els bars van acabar de fer el seu agost.

La plaça no s'aclarí fins ben entrada la matinada, que quedà buida i fosca, presidida pel prohò local, la cara del qual es podia veure per entre les fulles dels plàtans. Cap a les cinc va caure un ruixat d'estiu que va durar poc i, hores més tard, un dia que es prometia molt clar il·luminà l'entorn.

En un dels carrers es veié la figura tentinejant d'un home que anava amb un sac a l'esquena i que, penjada al coll, portava una cartera de les línies aèries Ibèria. L'home s'ajupí a collir una burilla. Era alt i encorbat i es parava de tant en tant a mossegar un tros de pa. Començà a passar gent que es miraven i es feien signes. Quan el pobre es trobava al costat de la botiga de teixits, els dos urbans el van detenir. De l'església de Sant Pau van caurevuit campanades.

Quinze dies abans de l'assassinat, en Casanovas havia tingut una disputa amb Enric Massana, al casino.

A la saleta del fons dels billars els amics havien armat una partida de julep que va durar fins ben entrat el vespre i es va acabar com Déu va voler.

Semblava estrany que els amics no estiguessin encara acostumats a les sortides impensades d'en Casanovas; el cert és que la seva tàctica sorprenia sempre.

Quan en Casanovas jugava al pòquer, per exemple, anava perdent expressament les petites quantitats que arriscava. La cara dels jugadors era, en aquest joc, inalterable; com a joc d'envit les reaccions del rostre ho eren tot. Ningú no sabia dissimular més bé que ell. Amb el guany els altres s'animaven i ell seguia amatent les reaccions dels altres. Les pèrdues successives el presentaven com a faranduler que era, precisament, el que ell volia. Però, quan li pujava un bon joc, alçava l'aposta tant com podia; sovint s'havia de justificar dient que la puja havia estat feta per equivocació, però... «Ja està fet, ara», deia. Creient els altres que allò era una altra ostentació, anaven jugant sense igualar el que hi havia a la taula. Aleshores —havia arribat el seu moment— doblava descaradament la juguesca i els altres es retiraven o ell guanyava simplement.

Crits i protestes.

—És clar, deu tenir color!

—O bé té una escala de color, el podrit!

En Casanovas callava i cobrava.

Ja dos o tres dies abans de la partida d'avui, en Massana s'havia irritat. Aquell dia, tranquil i sense nervis, en Casanovas continuava guanyant, mentre que en Massana no feia sinó dir que quina mala ratxa i prenia les cartes que li tocaven i les llançava indignat sobre el tapet després de proferir renecs que alteraven la taula. En una nova distribució de cartes, en Massana canvià de semblant. Afegí deu duros més sobre l'aposta i va dir: «El que és ara...». Els jugadors anaven tirant i, quan menys es pensava, va sortir amb un rei d'oros que cregué que el feia guanyar. En Casanovas va fer un petit comentari: «Ja anem

bé», i quan li tocà tirar llançà un tres d'oros que l'altre creia que ja s'havia servit. El renecc d'en Massana arribà al sostre.

—Però si el tres ja havia sortit! —cridà.

—No podia haver sortit, perquè el tenia jo —rigué en Casanovas.

Els altres homes corroboraren mentre en Massana remenava els plecs de cartes que tots tenien davant.

—No pot ser! Tu, Ramon, has deixat de servir quan aquest ha tirat la sota. No devies haver passat. El joc era meu —s'indignà en Massana.

—Jo no he passat cap vegada —remarcà en Casanovas, serenament, tot recollint de nou l'import de la jugada.

Avui feien una partida de julep.

Es repartiren les cartes.

—Passo —va exclamar en Casanovas, que fou el primer de dir.

Però, tenint ell tan bones cartes, era natural, i, d'això, n'estava convençut, que els altres les tinguessin dolentes. Per tant, els dos que seguien digueren igualment:

—Passo.

Davant aquesta situació, en Massana, que era el quart, va cridar:

—Doncs, jo vaig! —Li brillaven els ulls.

L'actitud del darrer era ben lògica; si tots es declaraven vençuts, podia perfectament guanyar. Però llavors venia la sorpresa. En Casanovas tenia el dret de preguntar, rectificat l'actitud primera:

—Aguantes la «mossa»?

Massana respongué que sí, que l'aguantava, i, per tant, l'aposta quedava doblada automàticament.

En Casanovas es féu esperar, com sempre, amb les cartes enigmàtiques a la mà. Aclucà els ulls mirant els contrincants i tirà la primera del joc.

—Vejam si va bé aquest as d'espases tan maco? —preguntà, sorneguer.

—I tenint aquest as, passaves? —s'irrità en Massana.

—Oh!

—Ni oh, ni ah! Sempre surts amb les mateixes.

—Realment, Ramon, ets una mica complicat —intervingué un altre jugador.

—I si ara provàvem aquest petit rei de bastos? —En Casanovas anà estirant a poc a poc la carta dels seus dits. Somreia.

—Mireu que és gran, eh! Amb un as i un rei i fer aquests papers...

Enric Massana era un home de bona estatura i de poques carns; un sac de nervis que es manifestaven a la més petita contradicció. Parlava depressa, talment que costava d'entendre'l, i bellugava constantment els ulls en totes direccions. Mai no deixava dir l'interlocutor i els seus raonaments eren precipitats i inintel·ligibles. Va cridar:

—No hi jugaré més, amb aquest home!

En Ramon s'acomodà a la cadira on seia. Aspirà a fons i amenaçà amb una nova sorpresa: tenia la carta agafada i posada cap per avall sobre lataula. Els altres se'l miraven i ell es feia esperar. Tombà la carta.

—I ara la mona?

En Massana s'aixecà irat i restà mirant-se'l desafiant.

—Què passa? —preguntà en Casanovas—. Què passa?

—I preguntes què passa? Ningú no pot fer paga de les teves paraules.

—Que potser no és legal?

—Legal? Entre homes...

—El que no és legal és jugar amb aficionats! —comentà en Casanovas.

—L'aficionat deus ser tu. —En Massana continuava dret—. Aficionat i enredaire!

En sentir els crits, tots els qui eren en aquella sala es van tombar. «Coses d'en Ramon!», i en Massana es va veure acompanyat de la protesta muda dels reunits. Envalentit, cridà:

—Són les seves gràcies! És un...

—Un què...? —Els ulls d'en Ramon s'havien encès i es mirava fixament en Massana.

Aquest s'inclinà per agredir en Ramon. El prengué del braç alçant-l'hi enlaire com si volgués trobar-hi alguna carta secreta a la màniga. En Ramon va romandre assegut i havia agafat el contrincant per la solapa de l'americana immobilitzant-lo.

El joc es va desfer i en Massana voltava entorn de la taula protestant.

—Sempre fa el mateix! Amb els negocis és igual!

I va contar, entre crits, que no feia encara una setmana que quan ell, en Massana, havia emparaulat un bosc amb un propietari de Galícia, va anar-hi en Ramon i se'l va endur.

—Jo ja ho havia anunciat a la casa que es disposava a fer la contracta del transport. I vaig quedar com un drap brut davant d'ells.

—Em vaig endur l'operació perquè pagava més que tu. Què passa?

—Un dia et recordaràs de mi...! —exclamà en Massana, sobreexcitat. I, entre dents, anava dient—: El dia menys pensat...

Totes les taules havien restat paralitzades i els jugadors s'havien aixecat dels seients. Voltaven els homes que discutien. I en Massana anava dient a qui volia escoltar-lo que «el dia menys pensat...» i que ja estava tip de fer el ridícul per culpa d'ell. «Un dia el mato...»

En Massana tornà cap on era en Casanovas i l'empenyé. Ell s'aixecà de la cadira i li donà una empenta dient-li, sense alterar la veu:

—Deixa'm! A mi, no hi ha home que em posi la mà a sobre!

—Doncs, jo te la hi posaré. Mira de viure previngut, perquè el dia que menys ho esperis et recordaràs de mi! —va cridar en Massana.

I van anar sortint de la sala.

—No n'hi ha per a tant!

—Deixa-ho córrer.

—No hi ha motiu per a barallar-se. Aquí tots som amics.

—Cadascú juga com vol.

—És una mica emprenyador per això —deia un—. Mira, un dia que fèiem el set i mig, allò, per passar l'estona, vaig veure que s'havia arribat a plantar amb un as, fixa-t'hi bé, amb un as! És clar que guanyava. Qui podia pensar que, almenys, no tingués un set o un sis...

L'endemà de l'assassinat van arribar dos policies de Barcelona. En plena nit el jutge havia procedit a l'aixecament del cadàver i a marcar el lloc exacte on caigué el cos d'en Casanovas: era un pendís que hi havia tocant a una de les parets de la serradora. Mitja dotzena d'arbres s'arregleraven paral·lelament amb la tanca de la fàbrica. La serradora ocupava un gran rectangle de la sortida del poble cap al nord. A la banda on fou trobat el cos s'alçava un edifici d'un sol pis, que és on els amos tenien un petit despatx. En aquesta edificació, s'hi podia entrar per dintre de la fàbrica i per una porteta que donava al camí. Al carrer de baix, la llarga paret tenia una entrada de camions i carros. En el fons del rectangle, s'hi encabien les màquines, les serres i el transportador de les peces grosses de fusta. A la resta del local clos, s'hi veien grans estibes de taulons i perfils serrats i, a l'altra banda, munts d'arbres desbastats esperaven el torn per entrar en màquina. Més al fons hi havia unes cambres de desvaporització per a travesses de ferrocarril i pals telefònics.

Els policies iniciaren la investigació alçant un plànol rudimentari de la fàbrica i el seu entorn.

El primer que els cridà l'atenció fou el fet que en Casanovas es trobés en aquell camí de desnivell pronunciat quan, si és que es dirigia a la serradora, ho havia de fer per la porta gran del carrer de baix. Van preguntar quins eren els costums del mort i aclariren que,

trobant-se la masia on ell vivia a la part oposada, a vegades feia aquest camí de drecera i entrava per la porteta prop d'on fou occit.

Els agents es ficaren a l'interior de la fàbrica. Les màquines, sempre tan actives i sorolloses, havien emmudit i els obrers voltaven pel patigran. Des del moment de la mort tota la fàbrica havia restat paralitzada. Requeriren la presència de l'encarregat i es van fer conduir al pis on els amos tenien el despatx. L'escorcollaren de dalt a baix.

La finestra que donava al camí era oberta.

—L'ha oberta algú, aquesta finestra?

—No. No s'ha tocat res, absolutament —respongué l'encarregat.

De la finestra estant, l'agent va mirar el camí i davant seu, cap a l'esquerra, es veia el lloc on havia caigut en Casanovas. A l'interior del despatx, al peu mateix de la finestra, hi havia l'escopeta; era una Benelli del calibre 12. El policia es tragué el mocador de la butxaca i engrapà l'arma; comprovà que hi mancaven tres bales. Exacte. Eren les que havien causat la mort. L'assassí no havia pres cap mena de precaució. Havia deixat l'arma al mateix lloc d'on l'havia tret.

L'encarregat s'apropà a l'escopeta i mirà unes inicials de la culata.

—És l'escopeta de l'Ubach.

—Qui és l'Ubach?

—El soci d'en Casanovas. La fàbrica és d'ells dos.

Conduïts al despatx general, on hi havia dos escrivents, reclamaren els llibres de comptabilitat.

—Tots, tots els llibres.

En van fer un pilot i els lligaren amb una corda. Després els segellaren amb lacre.

—Aquests llibres resten en dipòsit sota la vostra responsabilitat—digueren al comptable.

L'home se'n féu càrrec i els tancà en un armari.

—Per cap concepte no lliureu aquests llibres a ningú.

D'un a un, els oficinistes foren interrogats.

—Vau sentir els trets?

—No. Quan van descobrir el cadàver, jo ja havia plegat —respongué un.

I explicaren que tots s'havien preguntat a quina hora podia haver ocorregut el fet, perquè va ser cap a les set de la tarda que un noi va trobar Casanovas en el camí. Ningú no se n'havia adonat. Altrament, si va ser durant la jornada de treball, no crec que ningú pogués sentir res amb el soroll endimoniat de les màquines.

Per l'interior de la fàbrica els policies es van fer conduir novament al despatx dels amos. Es passava per un petit corredor ple de perfilsfins de fusta. Els agents no feien altra cosa que espolsar-se la roba.

—Era oberta aquesta porta? —El policia es referia a la que donava al camí costerut.

—Sí. Quan vam descobrir el cadàver, era oberta —respongué l'encarregat, un home baix i cepat, d'una gran corpulència, amb una camisa blava descordada que voltava el seu coll de brau.

—Ho acostumava a ser?

—No. Només tenien les claus en Casanovas i l'Ubach. Ells sempre entraven per aquesta porta. Ho feien perquè, si venien en algun moment que la fàbrica era tancada, no haguessin d'obrir la porta principal, que és tan pesada.

Al despatx embolicaren curosament l'arma per tal d'enviar-la al laboratori, que hauria de determinar les possibles empremtes dactilars.

—Així que, l'altra clau de la porta, la té només el senyor Ubach, oi? —preguntà un dels policies.

—Sí, senyor.

—On és el senyor Ubach?

—Està malalt, a casa seva. És aquí mateix. Diu que té una afecció al ronyó i fa dos o tres dies que no ve per aquí.

—Ja. Després l'anirem a veure.

Prop de la finestra l'agent Rubio preguntà al seu company Cuadrado:

—Què en penses, d'això?

—No crec que puguem sospitar d'aquest Ubach; no ho hauria fet amb la pròpia arma ni hauria deixat la porta de l'escala oberta.

—Sembla... —En Rubio restà pensarós—. El que resulta evident—reflexionà el policia—és que el crim ha estat comès en estat d'excitació, un rampell. Potser una disputa momentània. Això de deixar les coses de qualsevol manera demostra una precipitació poc comuna. Qualsevol hauria procurat esborrar les seves petjades per desorientar.

—Vols dir que pot ser algú de la fàbrica?

—De la fàbrica o del lloc d'on en Casanovas venia en aquell moment. No ho sé. Potser en Casanovas es va barallar amb algú que després el va seguir.

—No m'acabes de convèncer. —En Cuadrado s'arronsà d'espatlles—. Els trets van sortir de la finestra. El qui el seguia no tenia la clau, i, per tant, no es podia anticipar a en Casanovas. A més, aquestes armes mai no esguarden carregades. En Casanovas no sortia

de la porta de l'escala, sinó que hi dirigia, com demostra la postura del cadàver. La teoria que pugui ser l'Ubach tampoc no em convenç. Això, ho va fer algú de la fàbrica.

—Però, si era de la fàbrica, quina necessitat tenia d'entrar per aquesta porta? Hi ha un pas per dintre...

Els dos policies es van mirar.

—Si fos que en Casanovas havia sortit del despatx i pujava camí amunt i que, en sentir-se ferit, s'hagués tombat? T'has fixat si la porta té pany de cop, d'aquells que es poden obrir per dintre sense clau? —preguntà en Rubio.

Examinaren la porta. Tenia pany de cop. L'assassí podia haver pujat al despatx des de dintre de la fàbrica a fer el fet i sortir corrents per la porta, que, amb l'atabalament, devia deixar oberta.

—No. Tampoc no pot ser. En Casanovas fou encertat amb una bala al front i dues al pit.

—Però potser, la del front, la va rebre en tombar-se.

—Home! Telefonarem al laboratori per estar més segurs de la trajectòria de les tres bales. Si es comprova que una d'aquestes bales va del darrera al davant, aleshores...

—El que és probable és que l'autor, amb la seva barroeria, o per l'estat d'excitació en què es trobava, hagi deixat les empremtes a l'arma. És el més segur.

—I les altres armes de l'armari? No caldria examinar-les?

En Rubio es posà els guants i obrí les portes de l'armari. Una baluerna fins al sostre baix. Tragué tres escopetes més. Cridaren l'encarregat, que va aclarir que dues d'elles eren de bala per a anar al senglar i les altres dues per a anar al conill o a la perdiu. Totes estaven descarregades. En un costat de l'armari hi havia una bona provisió de cartutxos. L'assassí havia hagut de carregar la que féu servir.

L'endemà els policies prengueren les empremtes dactilars de tots els obrers i empleats; s'instal·laren al despatx general i van fer desfilar tothom de l'empresa.

Un oficinista suggerí:

—Tinguin present que ahir a la tarda van entrar altres persones a la fàbrica. Camioners i clients. Ningú no els podia controlar.

El policia agrai la indicació.

Efectivament, totes les persones que entraren aquella tarda a la serradora podien ésser igualment sospitosos, perquè el passadís que conduïa al despatx dels amos era gairebé tocant a la porta gran d'entrada. I quan entraven sortien ningú no se'ls mirava.

Van fer una llista, dos camions amb ajudant; tres clients. Un que hi havia anat a cobrar una factura.

—També va venir l'Arrufat —observà l'altre escriptent.

—Sí. També.

L'Arrufat era un veí que feia bricolatge i que sovint anava a la serra perquè li fessin alguna petita feina que ell no podia fer amb les seves petites eines.

—És un home mig boig. No vull pas dir que sigui ell, entén?

Els de la llista comparegueren davant els policies menys un camioner i un ajudant que no eren de la vila. Quan, avisats, es van presentar, els prengueren igualment les emprems dels dits i els deixaren anar.

—Que ningú de vostès no s'absenti del poble sense el nostre consentiment —digué en Cuadrado als presents.

Els agents continuaren amb els seus escorcolls i interrogatoris. Tenien cambra a la Fonda del Comerç i tres dies més tard arribaren, procedents de la Prefectura de Barcelona, quatre homes que venien per col·laborar en les recerques i per reconstruir els fets. Un d'ells, perit comptable, va treure els lacres dels llibres del despatx i examinà la marxa del negoci. Va comprovar que tot anava bé; els beneficis eren bons i cap dels socis no havia retirat quantitats a compte que poguessin ser indicatiu d'una situació irregular. En el banc on l'empresa tenia el compte corrent es va veure que hi havia talons d'en Casanovas —pocs— i especialment de l'Ubach, cosa molt natural si es tenia en compte que era el qui portava el negoci amb més dedicació.

El dictamen forense indicava que el cos, a partir del moment d'aixecar-lo judicialment, feia unes cinc hores que havia estat matat. El jutge s'hi havia presentat a dos quarts de dotze de la nit, i, per tant, l'hora més aproximada eren les set —cinc solars— de la tarda.

A aquesta hora en punt començà la funció. El cel era com un llençol gris i l'hora calma i humida mantinguda per una calor moderada; una tarda monòtona que semblava esperar la turbonada d'estiu. Una gentada s'havia congregat a la part baixa del camí amb el desig de contemplar la reconstrucció del crim.

Els tècnics havien col·locat en el lloc on fou trobat el cos d'en Casanovas dues fustes verticals de l'amplada del cos del mort. Aquestes fustes tenien una separació de la gruixària també del cos. La planxa de fusta del davant era adornada amb una figura similar a en Casanovas i la de darrera portava el dibuix molt marcat de l'esquena.

En tocar les set, un tirador de primera agafà l'arma homicida i disparà a l'alçada del cap; sense esperar tirà un segon tret al pit del dibuix i un tercer al ventre.

El forense comprovà que els orificis, tant el d'entrada com el de sortida, coincidien exactament amb les ferides rebudes pel mort; la primera anava del frontal a la nuca; la

segona, de la regió pectoral esquerra a la interscapular i la tercera tenia l'entrada pel caire anterior de la graella costal dreta amb orifici de sortida a la regió posterior. Després el tirador es va ajupir i repetí els tres trets, coincidents amb els anteriors. La trajectòria dels trets demostrà de seguida que el culpable havia d'ésser una persona de mitjana estatura, ja que, entre la tanda dels primers trets amb els de la segona mostraven en la fusta de darrera una diferència de set centímetres d'alçada. La trajectòria de les bales des del camí a l'orifici de l'escopeta marcava un angle agut que palesava aquella estatura: un metre setanta osetanta-dos.

El balístic hi estigué d'acord.

Mentrestant, el tècnic en empremtes dactilars es dedicava a examinar les de la porta, l'escopeta i les de l'armari i les comparava amb les de tots els qui havien desfilat davant els policies tres dies abans. Cap resultat positiu. Tant en un lloc com en els altres no hi havia més empremtes que les dels dos socis.

Malalt i tot, Joan Ubach volgué assistir a la reconstrucció. Abridat i amb els ulls plorosos, va romandre al despatx mentre durava la funció i, entre laments, no feia altra cosa que dir que ells —Casanovas i Ubach— també ho eren, de bons tiradors.

—Ja hauria pogut disparar jo mateix. No calia que s'amoïnessin per això. Pobre Ramon!

—Hem de ser nosaltres els qui hem de fer aquesta feina. Per això ens paguen. A més, vostè no està per a aquests tràngols —respongué en Rubio.

Quan l'Ubach s'aixecà de la cadira, l'agent no feia sinó mirar d'endevinar-li l'estatura. Era difícil de precisar-la, perquè l'home anava mig ajupit, segurament pel dolor que li causava l'afecció del ronyó. En Rubiobaixà al camí, on hi havia encara els companys, i els recomanà que observessin igualment l'home. Però no era bo d'avançar judicis; d'homes d'un metre setanta, n'hi ha molts, i calia, a més conèixer altres antecedents abans de fer un pasen fals que pogués comprometre l'èxit de les investigacions posteriors.

La policia continuava investigant sense gaire resultat. Els múltiples amics d'en Casanovas semblaven conjurats en la recerca d'antecedents que poguessin posar en clar l'enigma, i en les seves converses no feien sinó recordar els tractes i pactes que el mort hagués pogut tenir en el transcurs de la seva vida. Totes les xafarderies de petita ciutat i els rumors ja passats revivien i es feien tota mena de conjectures. De les converses, en sortien actituds favorables i adverses en el tracte que, fos amb qui fos, havia tingut la víctima.

Especialment havia sortit a relluir l'amistat íntima que en Casanovas havia tingut sempre amb el seu soci, Joan Ubach.

—És ridícul sospitar de l'Ubach! ¿Quan heu vist uns amics tan benavinguts? —deia algú en rebre la notícia que també l'Ubach havia estat interrogat.

—¿No veieu que l'Ubach necessitava en Ramon com l'aire que respirava? ¿Què hauria fet sense ell? Res. ¿Què vol dir que l'hagin cridar a declarar? És el qui en pot saber més coses.

Joan Ubach no havia tingut gaire sort. Fill d'una casa de bona posició, els pares l'enviaren, de jove, a l'Escola de Comerç de Barcelona, on estudià la carrera de petit mercantil. Retornat a la vila, volgué dedicar-se als negocis industrials i deixar córrer el tracte amb vins que amb prou feines sostenia el pare. S'embolicà en una petita fàbrica de gèneres de punt i es dedicà a la producció de roba interior. No li va anar bé. Les pèrdues foren importants, perquè, quan sobrevingué la crisi, havia emparaulat unes noves màquines a Chemnitz: unes rachels i una cotton. Es veié obligat a quedar-se-les i malvendre-les amb la desesperació del pare, que enlitat, el que havia passat era que ara, la gent benestant, i aquell fracàs va ésser observat per tota la vila. Però aquest home, carregat de dubtes sempre i bon xic vanitós, no afluixà en la seva posició malmesa. Continuà anant al casino i explicant a qui el volia sentir que havia estat víctima de les circumstàncies. En realitat, el que havia passat era que, ara, la gent preferia despendre els diners en roba exterior de coloraines encara que ho estalviessin de mitjons, samarretes i calçotets, que és el que ell fabricava. El teixit decolor de la nova cultura s'havia imposat, i ell, amb la seva fàbrica, no podia anar contracorrent. S'havia demostrat que no tenia la grapa de ferro que calper als negocis. Ell era tou i cedia a les primeres de canvi. Home de poques paraules, no podia resistir la discussió i es declarava vençut tan bon punt s'iniciava. Preferia passar per on els altres volien i pagava el que li deien per no sentir-ne parlar més. Després l'Ubach justificava la seva actitud dient que ell era més noble que els altres i que el món era ple d'egoisme.

Ara es recordava que, feia cosa de tres anys, havia tingut una altra ensopegada molt seriosa que posava en perill el poc que li restava de l'herència i dels béns aportats per la muller. Ja casat i emmainadat, quan feia dos anys que el seu pare havia mort, instal·là una bòbila, cregut que la volada de la construcció ho feia aconsellable. Se sabia que en Casanovas li ho havia desaconsellat. «Què en saps, tu, d'una fàbrica de ceràmica?», li va dir.

El cert és que l'Ubach acudí a l'amic, ara mort, per demanar-li consell i ajut una vegada que va veure que la bòbila era un fracàs.

—Ramon, voldria que m'ajudessis —digué l'Ubach a en Casanovas, avergonyit en recordar l'antiga recomanació.

En Casanovas l'acollí, com sempre, amb amical benevolència. Se'l mirà, mofeta.

—La bòbila va malament, oi?

—No en tens idea.

—Ja ho sabia. Ho sap tothom. Dissabte no vas poder pagar els jornals, oi? ¿No veus que ho sap tothom? Ai, Joan, Joan! En un poble així! Qui t'hi feia enredar? —li recordà en Casanovas amb aire de repte, com si tractés una criatura.

Però l'Ubach tingué una bona sortida.

—Ja em diràs com he de viure si no m'embolico amb una cosa o altra.

—Ho sap la teva dona? ¿Sap tota la veritat del que et passa?

—Està desesperada. Tot són plors. Ella mateixa m'ha pregat que et vingúes a veure.

«Potser en Ramon t'ajudarà», m'ha dit.

Els dos amics seguieren davant la taula escriptori de la casa d'en Ramon.

—Quina és la situació exacta del negoci? —demanà en Casanovas.

—Tinc unes lletres protestades. Tres. I dues més al notari, que no pot esperar més. Ja m'han amenaçat amb un executiu.

—Doncs, no esperis que es presenti. La suspensió de pagaments, home!

—Però, «¿què diran al poble, què dirà tothom? —En Joan tenia el cap entre les mans.

—Que diguin el que vulguin. És una jurisdicció voluntària a la qual, legalment, et pots acollir.

—Però no podré alçar més el cap, Ramon. Ja és el segon fracàs gros que em passa. ¿Què diran de mi?

—El segon fracàs? O el tercer, o el cinquè, deus voler dir. Sempre estires més el braç que la màniga. Ets massa nerviós. Mira que t'ho vaig arribar a dir. Posar-te a fer rajoles, ara... —el renyava.

En Casanovas agafà paper i bolígraf i es disposà a calcular la situació de l'empresa. Tampoc no era tan desesperada. Es tractava d'una manca momentània de caixa. El muntatge de la fàbrica havia estat fet amb els peus, però ara els terrenys que ocupava la bòbila havien cobrat un gran valor i l'actiu s'equilibrava i superava el passiu.

—Les bruixes sempre tenen sort! Et salvaràs venent els terrenys. Ho has fet de la pitjor manera, i encara te'n sortiràs. Ai-i-i-i— santa innocència!

Havia fet la instal·lació adquirint unes màquines velles a una indústria de l'Aragó. Eren màquines que de cap manera no podien competir amb les modernes automàtiques, que a

base del buit feien una obra perfecta; amb una terra que tingués corretja sortia una obra excel·lent de barreja i de cuita. Mentre es construïa el forn circular, i per tal d'atendre la demanda, l'Ubach va fer la despesa d'un forn rudimentari de formiguer.

—Això! —va dir en Casanovas—. Fer despeses innecessàries construint un forn de l'època dels romans en lloc d'esperar el forn circular. Això és llençar els diners, home. Però, ¿que no ho veies?

—És que la foneria em feia esperar massa per a lliurar-me els registres —s'excusà en Joan.

—Els registres! Sembla mentida. Tu sempre et penses que el món s'ha d'acabar en un dia. En lloc de fer les coses amb el cap.

L'Ubach se sabia humiliar quan es trobava enxampat, davant el seu amic. Després, en la tertúlia i davant la família, es redreçava presumit. Arribat aquest moment, en Casanovas li picava l'esquena i li deia: «Au, anem, anem!».

—Però, després, que no vas fer un tercer forn, també? —preguntà en Casanovas tot mirant-lo fixament.

—Sí. El forn circular m'obligava a tenir massa personal. Havia de fer transportar l'obra al pati de l'assecatge i tornar-la a recollir. Volia ser competitiu i em vaig entendre amb la Karawedarff alemanya, que em va construir el de túnel que ara tinc. Ara el forn fa assecatge i tot, però val una fortuna. Vaig tenir problemes, perquè no anava del tot bé. Ara rutlla perfectament.

—¿I per què no instal·laves el d'aquesta casa alemanya, d'entrada? Llençar més diners? Ai-i-i-i... desgraciat...!

Els ulls plorosos de l'Ubach esguardaven l'amic.

Restaren una bona estona sense dir-se res, fins que en Casanovas va fer un esbufec. Tragué el talonari de xecs i n'estengué un per la suma de les lletres pendents.

—Té. Paga aquestes lletres i demà tornarem a parlar-ne. El sopar m'espera. Ai, Joan, Joan...!

—Et faré un rebut.

—Tant se val, home, tant se val! Deixa'ls estar, els rebuts.

L'endemà, a primera hora, l'Ubach tomà submís a la masia d'en Casanovas. Aquest encara no s'havia llevat i, en baixar al vestíbul, li digué que l'esperés, perquè havia de parlar amb l'encarregat de la finca. L'Ubach espassejava nerviós per fora de la casa. «Tothom sap que vinc a demanar», esdeia. S'impacientava. Quan el seu amic arribà, després d'una hora llarga, entraren al despatx.

En Casanovas manà, enèrgic:

—Tanca la fàbrica avui mateix.

—Oh, però...

—Calcula a quant puja la subvenció dels obrers i de l'escrivent. Compta els deutes corrents i digues-m'ho. Et donaré el que necessitis per tallar de cop, i així quedaràs bé.

—Ramon, no sé què dir-te. No sé pas com pagar-t'ho. Em salves del descrèdit i de la vergonya. —S'abraçà a l'amic.

—Deixa-la córrer, la vergonya. —Li picà l'esquena—. Tu ets d'aquells que primer fan les coses i després les pensen.

Aquella nit l'Ubach no va anar al casino, però l'endemà els amics li preguntaren si era veritat que tancava la fàbrica de ceràmica, i ell contestà, suficient:

—Sí, noi. M'he cansat de tractar amb aquesta colla de galifardeus.

Però els del casino reien per sota del nas i entre carambola i carambola no feien sinó dir: «La Dida ens ho arreglarà...», la Dida, que és el nom que rebia en Casanovas quan el veien amb l'Ubach.

Tan bon punt els agents acabaren els treballs de reconstrucció dels fets es traslladaren al mas d'en Casanovas. El cotxe enfilà passeig amunt. Entraren per l'espai obert de la llarga tanca i continuaren pel camí interior cobert de plàtans i xiprers. En una plaça gran s'alçava una casa amb grans arcades a banda i banda. Un vailet va córrer a anunciar a la minyona els nouvinguts.

La dona plorava quan va saludar la comitiva.

Tothom es mobilitzà i, al cap de poca estona, hi havia present tot de gent que s'esperava, expectant, a la porta del mas.

Els policies entraren al vestíbul de la casa; a dreta i esquerra, uns passadissos amples menaven a altres cambres destinades a saló, menjador i habitacions diverses. En el fons de l'entrada, tancat per una vidriera de colors, es veia un pati gran amb files de plantes i arbres; sota les arcades del pati hi havia taules i cadires arrecerades a la paret. Una ampla escala anava del vestíbul al primer pis. Gairebé totes les cambres tenien llar de foc i, al centre d'una d'elles, el piano de mitja cua era tancat de feia temps; sobre seu un gerro de flors que la serventa renovava de tant en tant. Per ambdós passadissos entrava la llum de tres finestres que corrien al llarg de la façana. Tot era presidit per un gust exquisit. Cap cortina, quadre o moble no desentonava del conjunt malgrat la barreja d'isabelí i d'imperi.

Els agents cridaren la vella minyona per interrogar-la. Una dona d'uns seixanta anys que tenia cura d'en Ramon i de la casa ajudada per altres dones que sovint eren llogades

per a la feina de la terra.

—Vós, no sospiteu de ningú?

—No sé, pobra de mi. Mai no ho hauria dit. Que jo sàpiga, ningú noli volia mal. Era tan bo el senyoret!

—I vós, que vivíeu amb ell, no vau saber mai si algú l'havia amenaçat, si s'havia barallat amb algú? Feu memòria. O bé aquell dia... Alguna visita?

—Ai, no! No, em sembla que no, vaja —titubejà la dona.

—Voleu dir?

—Veurà —va explicar la vella serventa—, un dia estava molt enfadat amb uns veïns d'aquí baix que tenien el costum de passar per davant de casa per fer dreuera. Van cridar molt, perquè ell no els volia deixar passar. Li van dir que ja li farien un paper dient que no passarien quan ell no ho volgués. Però ell va dir que no concedia dret de pas a ningú d'ençà del disgust que havia tingut amb uns altres veïns d'aquí sota. Però no crec...

—Qui són, aquests veïns?

—Ai, són molt bona gent. Em penso que no matarien ni una mosca. Ara ja no passen, perquè ell va dir que els portaria al jutjat.

La dona els mostrà el pas de la discòrdia. Els agents feren la volta a la casa i apreciaren la bellesa dels voltants. Davant i darrera s'alçaven pins pinyoners mediterranis formant bosc de clarianes pronunciades, amb senderols i claps de sol; fanals de peu donaven un to romàntic a la finca. Un petit llac voltat de desmais emmirallats a l'aigua mostrava el gust de la primeria d'aquest segle. Els senyors de Barcelona que vengueren la finca havien volgut fer d'aquell lloc una mena de paradís que fos admirat de tothom. El pas de la guerra derrotà els sembrats i aclarí els boscos, i la casa, quan en Casanovas la comprà, era plena de brutícia; les mosques havien desdibuixat les aranyes de cristall, que ara, ben netes, lluien la seva qualitat extrema.

La fesomia d'en Casanovas quedà més perfilada quan els policies van cridar el petit agrícola; era l'encarregat de la finca, més jove que l'amo de la casa, baix d'estatura i una mica sorrut, que tenia una petita cicatriu a la cara, que se li va arrugar quan van fer-li les preguntes.

Això no obstant, respongué amb més amabilitat que no solia. Explicà que tothom estava content d'ell. Era un home que sabia apreciar l'esforç de la seva gent. Li costava de fer una promesa, però la complia sempre. Amant dels seus drets, sabia gratificar el qui ho mereixia. Mai no exagerava, però recompensava amb justícia malgrat que no li ho demanessin. Sense anar més lluny, el mes passat hi va haver una feina extraordinària —es

van recollir nou tones i mitja de maduixes, que foren venudes a la Frigo— i els qui la van fer van rebre una bona propina. L'home que ho havia preparat tot estava malalt aquells dos dies que va durar la feina, però en Casanovas va voler que també fos inclòs en la recompensa. Va dir: «Fóra una injustícia». L'encarregat, francament, com que aquell home no hi era, no hi havia pensat.

Fou consultada la comptabilitat agrícola facilitada per l'encarregat i cap anormalitat no s'hi va trobar.

—Vostès —va dir l'encarregat— faran el que els semblarà, però em penso que es podrien estalviar de preguntar res a aquests pagesos que hi ha aquí fora. Tothom l'apreciava.

Deien que la finca tenia unes seixanta hectàrees. La limitava un passeig arbrat, on hi havia la porta d'entrada i, per baix, recorria un bon tret el llit d'un riu assecat que se suposava ric en aigües subàlvies. L'altre extrem donava a un barranc. Un camió transportava al mercat, cada dia, la verdura i la fruita que s'hi collia i que era abundant, puix que, d'aigua, ensobrava. Les collites eren diverses i una bona part de cadascuna destinada a farratges, que consumien les vaques de l'establia blanca i llarga, situada en un extrem de la finca poc abans d'arribar al turó on començava un bosc de regulars dimensions. De la casa estant es veien les cúpules modernistes de xalets al llarg del camí d'entrada i, al sud, les dues xemeneies de la fàbrica de sulfur instal·lada a la carretera que menava a la vila.

Els agents es feren acompanyar per la vella serventa quan pujaren a les habitacions d'en Casanovas. Una cambra gran de dues portes a cada costat; una taula llarga al mig i cadires arrambades a les parets. Oberta una de les portes, aparegué un despatx amb el canterano tancat. Per les parets s'enfilaven els llibres arrengrats i en un costat un Martí Alsina i unes figures de Graner. A la caixa de cabals, hi trobaren seixanta mil pessetes, llibres de comptes i unes escriptures que un dels agents consultà. Una d'elles era la de la compra de la finca adherida a un voluminós trasllat on es palesava la tasca judicial de purificació del registre; aquella finca havia tingut una infinitat d'hipoteques i anotacions. Era cert que els antics propietaris havien hagut de fer un bon seguit d'equilibris per a mantenir la vida ociosa de ciutat; restava encara una hipoteca per valor de deu lliures catalanes instituïda el 1792, i per l'escriptura de compra l'agent pogué comprovar que en Casanovas sabia fer les coses: la declaració d'augment de valor de trenta mil duros més, per pròpia voluntat. Era probable que el comprador s'hagués volgut assegurar d'un preu just que el dia de demà, amb la depreciació, el posés a cobert d'una possible reclamació de preu abusiu. Els

policies s'admiraren d'aquella generositat, però l'agent més vell va treure, amb les seves explicacions, la conclusió que potser es trobaven davant un home caut en extrem.

Tota l'estança mostrava la presència de l'home ordenat.

En el canterano hi havia una llibreta d'adreces.

—Això és interessant. Vejam.

Examinaven nom per nom.

F. G..., un advocat de Barcelona; A. C..., un advocat de Madrid. Uns propietaris de boscos, d'Olot. Uns altres de Balsain. Uns altres de Salas de los Infantes. Més propietaris de boscos; de Galícia i de Navarra. «Tu, una dona.» «Vejam; Lola, tel..., de Barcelona.»

El telèfon va córrer de la Prefectura de Barcelona a les de les altres regions per tal d'investigar la personalitat dels inscrits a la llibreta.

Unes cartes de dones. Firmaven Neus, Maria Jesús i Dolors, però sense adreça.

—¿Sabeu si tenia una coneguda que es digués Dolors, o Maria Jesús, o Neus? — preguntaren a la serventa i a l'encarregat de la finca.

—Dolors, Dolors? Aquí en ve una alguna vegada; quan la collita requereix mà d'obra. Però és una dona vella.

—No val. La carta és molt encaramel·lada. No val. No hi penseu més.

—A vegades hi ha aberracions —observà a en Cuadrado un dels policies que sempre sospitava més del compte.

—Fuig, home! També hi ha moltes Dolors. ¿Com vols que una dona del camp, que ve aquí, escrigui aquesta carta?

—Però la carta es queixa que l'ha abandonada...

—Pse!

Després de molt barrinar-hi tornà a relluir la disputa amb els veïns pel dret de pas. Els policies es declararen més vençuts que mai mentre no arribessin notícies de la Prefectura de Barcelona que poguessin aclarir algun aspecte interessant de la qüestió resultat de les indagacions fetes a fora. Un d'ells insistí en les sospites sobre Joan Ubach, home d'estatura de malfiar i bon tirador.

—No puc creure de cap manera que l'Ubach hi tingui res a veure.

En realitat, el més perjudicat en la mort d'en Casanovas era l'altre soci. Els policies estigueren d'acord amb aquesta afirmació. A més, la gran amistat que els unia; encara no feia dos dies que, com havia declarat l'encarregat i alguns obrers, els havien vistos riure al pati de la fàbrica. Aquell dia, pensant que ningú no els veia, en Casanovas havia passat el braç corpulent pel coll de Ubach i el feia anar d'ací d'allà esbrancant-lo, rient.«Ai,

desgraciat!», li deia. L'Ubach volia desfer-se'n i els obrers es van alegrar una estona amb aquelles maniobres. La perfecta marxa del negoci feia pensar igualment que, en aquella casa, tot era satisfacció; després, la generositat del mort amb el seu soci...

—Em sembla que seguir aquest camí seria perdre el temps.

—Però, ¿qui us diu —insistí l'altre— que, a l'Ubach, no se li despertés l'egoisme i volgués apoderar-se, tot sol, de la fàbrica? Cal no oblidar aquest aspecte. L'Ubach és un home que sembla que no ha tingut gaire sort amb els seus negocis i, d'altra banda, que li agrada lluir. ¿No podria ser la vanitat que l'hagués pogut impel·lir cap al crim?

—Però, ¿tu creus que un home temorós com ell sembla hauria deixat aquest rastre?, que no hauria pres precaucions?

—I una altra cosa —opinà un tercer—. Caldria veure com es podia apoderar de la fàbrica mort i tot en Casanovas. ¿D'on trauria els diners per comprar la part?

—A menys que en Casanovas ho deixés tot al seu soci, en testament. Tampoc no fóra gaire estrany tractant-se d'un home solter i sense família coneguda.

La Prefectura de Barcelona havia demanat el testament a la Direcció General d'Últimes Voluntats, i si no arribava aquest document no tenien altre remei que suspendre tota sospita i actuació en aquell sentit.

—És clar que, igualment, l'haurem de sotmetre a interrogatori. Però val més esperar.

—Ara com ara, és l'única persona de qui ens hauríem de malfiar. Només ells dos tenien la clau de l'escala. Només les empremtes de l'Ubach hi havia a l'escopeta.

—Naturalment! Era la seva escopeta. Altrament, la porta es podia obrir per dintre.

—D'altra banda, no hauria fet servir la pròpia arma. S'hauria servit de la de l'altre utilitzant uns guants.

—I per què no podia tirar amb la seva? Era la que més coneixia i no devia voler fallar els trets.

La teoria no convenia ningú. De tota manera, calia esperar l'arribada del testament i fer encara moltes diligències més, abans d'enfrontar-se seriosament amb l'Ubach.

Amb les investigacions i converses amb gent de la vila els policies anaren reconstruint la vida i la imatge d'en Casanovas.

Era fill únic de gent pobra. El pare feia jornals i portava un petit tros: la seva minúscula propietat. La mare feia, de tant en tant, jornals a la fàbrica de sedes, una petita indústria dels afores, en ruïna, i on deixà d'anar en desaparèixer.

En Ramon era pagès i ajudava el pare en les feines de les terres on feia jornals. Però principalment s'encarregava de la petita producció—especialment el recapte de la família

— del petit tros. Feia la feina amb gust, però, d'ençà que tingué ús de raó i veié com eren maltractats els pagesos, s'havia ficat a la barretina de redimir-se de la terra.

—Si no paguen el que cal, que les cultivin els altres, les cols—havia dit al seu pare més d'una vegada.

I el seu pare li donava la raó.

Per això, llicenciat de l'exèrcit un cop acabada la guerra, va voler-se'n anar a Barcelona. El quaranta-set va morir el pare, bastant jove encara, i la mare durà fins ben entrat l'any seixanta.

A Barcelona entrà al taller de reparació de cotxes d'en Duran, on es construïen els gasògens en sèrie, cosa que no feia gairebé ningú de la ciutat. Però el seu interès era, malgrat tot, en la pagesia; volia tenir la pròpia hisenda. Amb aquesta idea assistia a les classes de Perits Agrícoles de l'Escola Industrial i feia, cada vespre, el camí des del carrer de Muntaner, on hi ha instal·lat el taller d'en Duran, al carrer d'Urgell. És allà on va conèixer el perit encarregat que ara tenia a la finca de propietat: l'Antoni Rodon, amb el qual, des del primer dia de l'Escola, s'uní en gran amistat.

De cop deixà el taller d'en Duran. El doctor Grau Aguilé, amb motiu de la instal·lació d'un gasogen, va demanar a en Ramon un petit favor: li va encarregar que, en sortir de la feina, passés per casa seva i digués a la seva dona que no hi aniria a sopar; el telèfon no li funcionava. En Ramon estragué un bloc de la butxaca per anotar-hi l'adreça i ho féu amb lletra excel·lent sota la mirada del metge. Al cap de dos dies el doctor li va telefonar demanant-li que passés per casa seva, on li va explicar que havia posat uns diners en una empresa que s'acabava de constituir i que s'anava a dedicar a l'establiment d'una cadena de cinemes.

—Necessitem un xicot com ara tu.

La vida d'en Casanovas va canviar. Es va trobar en un petit despatx de la Rambla de Catalunya on hi havia una mecanògrafa. La seva feina consistia en el lliurament i la devolució de les pel·lícules, els ingressos diaris portats al banc, la classificació dels anuncis i la vigilància del personal. Va ésser aleshores que inicià el seu primer negoci. Al costat d'un dels cinemes que regentava es va quedar una botiga buida. En Casanovas la va llogar i quan, al cap de dos mesos, es va acabar la contracta del bar d'aquell cinema, cosa que havia sabut amb molta anticipació, va demanar al doctor Grau Aguilé si seria possible que ell se la quedés particularment.

—Pagaré com el qui en pagui més en el concurs.

—Si no t'ha de distreure de la teva feina, no crec que hi hagi inconvenient.

Adquirida la contracta del bar, va demanar permís al propietari per a obrir una porta de la botiga que es comunicués amb el cinema, i així pogué tenir un establiment de begudes esplèndid que, entre la gent que anava als espectacles i els clients passavolants, es va veure ple ben aviat. S'havia convençut que la bona qualitat i els preus raonables eren el millor esquer. Nova trigar a trobar un dependent eixerit i de bona llei, que va fer soci, en unes condicions immillorables, a fi de no esclavitzar-se en el negoci. Ell hi anava al vespre a passar comptes. La seva llibertat, deia, valia més que la renúncia d'una part dels beneficis.

En aquest moment en Casanovas iniciava el tercer curs de peritatge agrícola i sovint visitava la vila d'on era fill. Els amics del poble el rebien sempre admirats, sabedors —no pas per ell— de com progressava. El seu temperament —reflexiu i una mica sorneguer— el feia desitjable i ensems temible.

En Casanovas era un home que mai no s'alterava i que tenia temps de tot. Sabia manar i delegar les funcions i tothora podia deixar la feina si era requerit pels amics o alguna cita amorosa li sortia al pas. No li calia ajornar una sortida pensant si aquest o aquell afer restarien sense resoldre; en tenia prou amb pocs minuts per a acabar el que en aquell moment feia per adeixar la feina.

Aquesta capacitat de treball li permetia altres activitats. Es va dedicar, fora d'hores, a cercar botigues per llogar i, amb l'ajut d'un decorador, les convertia en bar, que tot seguit anunciava per vendre. Sempre va tenir un advocat conseller que li mirava i redactava tots els documents per tal de no haver-se'n d'ocupar ell i per no ensopegar; els honoraris, els pagava amb gust, perquè amb els papers a la butxaca se sentia segur.

Es va fer soci del Barcelona i consolidà la seva amistat amb xicots procedents de diversos sectors; algú volgué repenjar-se sobre ell basant-se en el físic, una mica taujà, d'en Casanovas, però en sortí pentinat amb les seves respostes i no trigà gaire a ser mirat amb respecte i fins i tot amb temor; les reaccions d'en Casanovas no deixaven lloc a dubte i el contrincant sempre duia les de perdre. Mai no tingué cap confiança amb els amics sobre la seva manera de passar les hores en què no el veien per enlloc, hores que dedicava a una vídua de bona posició o a d'altres aventures passatgeres.

Quan va marxar de Barcelona per establir-se en el poble de naixement tenia vint-i-nou anys i el títol de perit agrícola. I ja feia més de dos anys que no treballava en la cadena de cinemes perquè, amb el que donava el bar, en tenia ben bé de sobres per a viure excel·lentment i poder-se dedicar de ple a la fundació de bars.

El policia continuava, amb tossuderia, insistint que les investigacions s'orientessin sobretot cap a Joan Ubach.

—Ja ho farem. No se n'escaparà. L'única cosa que nosaltres diem és que cal esperar, simplement, perquè ens sembla l'últim dels sospitosos i, amés, i això és el més important, perquè cal tenir més antecedents.

Els agents que havien vingut al poble per a la reconstrucció del crim se'n tornaren a Barcelona, i la feina d'aclariment dels fets restà a càrrec d'en Rubio i en Cuadrado. Aquests es traçaren un pla d'actuació: primer de tot, iniciar una guerra de nervis sobre els dos personatges més suspectes: Enric Massana i Joan Ubach. Els dos agents deixaren anar els seus noms davant algú de la vila i això fou suficient perquè arribés a orelles dels interessats. Aquest sistema era d'una gran eficàcia, perquè produïa angoixa en els sospitosos i preparava la policia per a un interrogatori positiu; altrament, es podia donar el cas que qualsevol d'ells cometés alguna imprudència delatora. En semblants circumstàncies s'havia donat el cas que algun fugís o fins i tot que se suïcidés; d'aquesta manera el fet quedava aclarit del tot.

Ningú no donava cap mal precedent de l'Ubach.

En canvi, en Massana es feia més sospitós, donat el seu caràcter violent i els seus antecedents. La investigació continuava.

L'Ubach havia passat una temporada molt dolenta econòmicament. Ell, que havia estat un personatge de la vida local, es va veure de cop reduïta la vergonya del poble; les seves necessitats desacreditaren la família talment que, per a sobreviure, havia hagut de manllevar a algun amic. Això va ser després de liquidada la bòbila amb l'ajut incondicional d'en Casanovas. És aquest qui va dirigir la venda de les màquines i el forn a una fàbrica de Lleida i qui va col·locar els terrenys a una urbanització que en tenia de propers. En acabar aquesta operació l'Ubach estava a zero zero i hagué de reconstruir la vida, cosa que podia fer amb facilitat, car, al capdavall, havia demostrat honestat amb els seus creditors. Havia restablert l'equilibri i només calia començar de nou.

Mancat de mitjans, però, no podia pas pensar en grans negocis, que requerien molta resistència econòmica; la bòbila havia estat una indústria d'una certa importància; ara s'havia de fer una cosa més petita. Havia pensat obrir una botiga que poguessin regentar la seva dona i la filla gran.

—Una cosa o altra haurem de fer —havia dit la seva dona.

Teresa, la muller, era una dona realista, que estimava més que tot la seguretat, malgrat que no mirés gaire prim en les despeses. Com a l'Ubach, el marit, li agradava presumir

davant la societat i la caiguda econòmica li era doblement dolorosa. Filla d'una gent de bon passar, que tenia la botiga de plats-i-olles al carrer Estret, aportà al matrimoni un mas i una casa a la població. Quan es casaren els Ubach podien passar per gent rica. Posseïen, del pare d'ell, el magatzem de vins i una finca magnífica una mica hipotecada però de molt valor. Amb els desencerts del marit —la fàbrica de gèneres de punt i, més tard, la bòbila— el patrimoni familiar es veié reduït a la casa que tenien en el poble.

—Per què no ho demanes a en Ramon? —respongué la Teresa.

—No. Prefereixo hipotecar la casa. No li vull demanar res més. Massa coses que ha fet per mi.

—I on la posaries, aquesta botiga?

—Jo pensava en el carrer del general Mola.

Al capdavall hi ha el vell estable del Rufino. Ben reformat...

—Però si allò és un carrer de mala mort. On vas a parar, allà, a la sortida del poble! Si no hi va ningú! —s'enfutismà la dona.

—Però és molt barata. Ja hi he parlat. Amb una petita reforma en sortiríem. No podem pensar, amb tan pocs diners, en cap botiga de la plaça o d'enlloc més.

—Però ni que fos regalada. Si no hi entra ningú a comprar, serà com si llencessis els diners —raonava la Teresa.

—Ara hi edificuen, allà. Potser sí que passarem un quant temps que ens haurem d'estrènyer el cinturó. Però després...

—Fes el que vulguis. Jo estic disposada a anar-me'n del poble. Si convé, aniré a fregar per les cases, però no hi vull estar més, amb aquest ai al cor i amb aquesta misèria.

—Tinguem confiança.

—Confiança? Però si mai no he pogut fer-me paga del que m'has dit. Un altre disbarat, faràs! La ruïna total, serà. La misèria...

L'Ubach trigà a decidir-se; el seu caràcter dubitatiu el tenia clavat sempre en la vacil·lació i només obeïa a fets consumats o a la paraula de l'últim que li parlava. Per això la pregunta casual del noi Rufino sobre si es quedava o no el local el va empènyer a portar l'empresa a terme. «Me'l quedo», va dir, i, com un foll, inicià els tractes d'una petita hipoteca per fer les obres i adquirir els primers gèneres. De què la posaria, la botiga? ¿Una boutique de modes? Una papereria? ¿Una sabateria, que t'anticipen el gènere? Tant se val! Hi posarien de tot: robes, espadenyes, papereria, souvenirs, de tot! ««-Per què no demanes un estanc?», suggerí la dona. «No, res d'estancs; només els donen als qui van lluitar a l'altra banda i a les filles de militarso funcionaris. Però també ho provarem.»

S'instal·là una botiga, on hi havia de tot: postals a la porta, per als turistes que passessin per la carretera, tan propera; unes samarretes penjades al carrer; ampolles d'anís i conyac, espardenyas i paper d'escriure; medalles i penjolls i ceràmica.

El viatge diari per obrir l'establiment era un veritable calvari per a la Teresa. Ella, que havia lluit tant, es veia ara obligada a afrontar les amigues que trobava pel camí. «Sí, doncs, què hi vols fer, noia?» I sovint passava per carrers que li feien fer una volta de qui sap quanta estona.

I, arribada a la botiga, de compradors, no pas gaires.

En les deu hores que ella o la filla hi passaven, la recaptació era més que prima i, encara, les vendes que feien provenien més aviat dels qui els coneixien i de les ànimes caritatives que els volien protegir. «Mira, he pensat que valia més que t'ho vingués a comprar a tu.»

Com més anava, més vexada se sentia la Teresa. Les hores llargues i solitàries se li feien anys i sovint plorava la seva dissort.

L'Ubach anava sovint a restabliment i s'ocupava de la reposició de les poques coses que venien; calculava els escandalls de venda al públic, però mai, davant el client escadusser, no despatxava ni es dignava tampoc a abastar el gènere situat dalt de l'últim prestatge. Ell volia mantenir, tant compogué, la imatge de l'home important que havia estat i anava una mica encongint pels carrers. «La vaig posar per distreure la meva dona», s'excusava. El seu tracte amb els amics i coneguts s'havia tornat més humil, més comprensiu, i les poques escapades que feia al casino eren per no fer-hi gaires despeses i demanar suplicant, amb els ulls i el posat, que els amics comprenguessin l'absència de culpa en la seva caiguda. Però quan estava sol es redreçava per tornar a somiar futures grandeses que el posarien davant de tots i que tots, tots, haurien de reconèixer la seva superioritat, el seu talent per als negocis, el seu prestigi d'home adinerat i poderós.

Havien passat vuit o deu mesos i la desesperació del matrimoni es feia inaguantable; les factures del gènere sense vendre havien aparegut feia temps en escena; les dilacions s'accentuaven. Afortunadament, a l'Ubach li havien acceptat alguns retorns de mercaderia, i això el posava a cobert d'unes reclamacions formals.

La clientela era escassíssima, gairebé nul·la.

—Aquesta situació no es pot aguantar més —deia la dona.

I Joan Ubach callava, impotent per a fer-hi res.

—El dia menys pensat et deixo aquí les claus del teu gran negoci i me'n vaig amb els nens a Barcelona. Una cosa o altra hi faré, allà. Ens estem menjant el que hauria de servir

per a pagar factures. No hi vull estar més, així. Sóc jo qui rep les carades.

Però un d'aquells dies malastrucs la Teresa va veure tres homes tocant a la porta de la botiga. Un d'ells era Ramon Casanovas. Davant l'establiment, uns metres més avall, hi havia un gran casalot mig arruïnat, unes grans finestres i dues portes molt altes en una façana d'uns trenta metres; havia estat la fàbrica de sedes de la Industrial Torrent, S. A.

Els homes obriren una de les portes del casalot i s'hi ficaren a dintre. La Teresa observava els seus moviments i esperà que sortissin. En Casanovas fou el primer i es quedà davant observant la dimensió de la casa. Després, amb una cinta mètrica, l'amidaren. En Casanovas prenia notes en una llibreta que portava. Quan van estar llestos, els dos homes marxaren carrer amunt, i en Casanovas va entrar a la botiga de la Teresa.

L'home va seure en una cadira i la Teresa es quedà de braços sobre el taulell.

—No hi havies estat, oi, en el nostre gran negoci, Ramon?

—No, no el coneixia.

—Doncs, ja ho veus. Acúdits d'en Joan.

En Casanovas es mirava la dona de l'amic, bruna de cara, amb ulls negres i figura estilitzada. La sina s'endevinava turgent sota la brusa blau pàl·lid que portava. La dona va somriure amargament.

En Ramon se la mirava amb atenció com en una confidència.

La dona es va sentir commoguda. Trobar-se sola amb ell, en el moment de la tribulació, la lliurava indefensa a l'home. En Casanovas havia estat el seu ideal i fou, més que altra cosa, la casualitat el que havia fet que l'estimat no hagués estat per a ella. Els records li marxaven ara cap al temps de la joventesa, quan, sense valorar-lo com calia, havia tingut tan a la vora del seu cor l'home de les seves il·lusions. El rostre de la Teresa s'enfosquí; encadenada al marit, que tenia per un inútil, i als fills, que la mantenien dreta, la desesperació li deia que no caldria sinó que en Ramon volgués allargar el braç per a haver-la incondicionalment.

En Casanovas irrompé en el nus dels seus pensaments:

—Dóna'm un bloc i un bolígraf.

—Seran segurament les vendes d'avui —va fer ella—. Acudits d'en Joan —va repetir.

—És una bestiesa posar una botiga així en aquest carrer de malamort. Però, ¿que no ho veieu, que no hi passa ningú? Això és llençar els diners.

—És exactament el mateix que jo li vaig dir.

—Quina manera de...

Tots dos es miraven sense dir res, i ella es posà a plorar.

—Qui ens havia vist i qui ens veu, Ramon! —Sí.

La desesperació de la dona esclatà explicant a l'amic que ja n'estava tipa i que qualsevol dia se n'aniria per no veure mai més ningú del poble.

—No hi haurà altre remei que tancar. No crec que triguem. La situació es fa insuportable —sanglotà.

En Casanova tenia els ulls clucs. Meditava. De cop va dir a la Teresa:

—No aneu de pressa.

—Què vols dir, Ramon?

—Teresa, això que ara et diré, no ho expliquis a ningú. Per principi no m'agrada d'anticipar les notícies. Prefereixo els fets.

I li va explicar que ell acabava d'adquirir el local de la vella fàbrica de sedes, que volia convertir en estació d'una línia d'autobusos, la concessió de la qual havia aconseguit, i que el més probable era que aquell indret es convertís de seguida en un centre més populós. Els qui se n'anessin per aquella nova línia, els qui arribessin i aquelles persones que poguessin anar a acompanyar els viatgers serien un bon nombre.

—I una botiga així, al costat d'una estació, ha d'ésser, per força, un bon negoci. No feu pas el disbarat de plegar, ara!

—Quina sort! I serà aviat? És que així no podem... —S'apropà, manyaga, a l'home.

—Molt aviat. Els primers quatre cotxes estan a punt d'ésser lliurats.

—Ramon, no sé què dir-te. Ramon, sempre has de ser tu...

—No en parlem, d'això. Vejam si, per una vegada, el teu home l'haurà encertada.

S'acomiadà.

A migdia la Teresa ho digué a en Joan.

—Joan, davant de la botiga, hi posen una estació d'autobusos.

—Què dius ara! Això és la nostra salvació. Ho veus, Teresa, com jo tenia raó? Ja em semblava a mi que no podia fallar.

—I saps qui la posa, aquesta estació? —preguntà, enigmàtica, la Teresa.

—Qui?

—No ho diries mai!

—Que la posi qui vulgui. La qüestió és que la posin. Qui?

—En Ramon Casanovas!

En Joan quedà veient visions. Serrà les dents.

—Ell?

L'Ajuntament de la vila havia posat a disposició de la policia investigadora una sala de les Cases Consistorials. Una casa de bella estampa neoclàssica situada en una plaça empedrada i amb grans faroles. A l'entrada, hi feia guàrdia un dels dos policies urbans que tenia la població. A la sala —que devia ésser on se celebraven les reunions de la Permanent—, s'hi entrava per un ample vestíbul on es veien quadres de fills il·lustres de la població i edictes.

En Rubio i en Cuadrado s'hi havien instal·lat amb tots els papers per tal de portar-hi a terme els interrogatoris i acaraments, si convenien.

El primer que hi fou cridat va ésser Joan Ubach, que s'hi presentà a l'hora convinguda. El que els policies volien era seguir i accentuar la guerra de nervis sobre els suspectes. Per aquest motiu, després de fer-lo esperar més d'una hora, va sortir en Cuadrado dient-li que ja se'n podia tornar, perquè no el necessitaven aquell dia. El citaren per a l'endemà passat, i l'home, temorós, se'n va tomar.

En Cuadrado era alt com un sant Pau, de veu profunda i ulls de bou. El coll se li confonia amb les espatlles. Una mola que denotava força física. Caminava lent i insegur, com si li fessin mal els peus, i els companys deien d'ell que el motiu del seu ascens era degut només a la llarga estada en la carrera de la policia; se sentia vexat i responia sempre amb un remuc. Inactiu, es mossegava el poc que li restava d'ungles.

—Què li has dit? —preguntà en Rubio quan el seu company tornà.

—Que vingui divendres.

L'angoixa de quaranta-vuit hores més podia preparar l'ànim del sospitós. Altrament, els dos agents volien, durant aquestes hores, passar diverses vegades ostensiblement per davant de ca l'Ubach.

Ja el dia abans havien voltat entorn d'Enric Massana i l'home se'ls havia adreçat manifestant-los que, si volien, el tenien a la seva disposició.

—Ja us avisarem oportunament.

Citat prèviament, es presentà en Massana, que va encreuar-se amb l'Ubach per l'escala.

—Què t'han preguntat?

—Res. He de tornar un altre dia. Em sembla que no saben pas per on van. Enric, jo no crec que tu hi tinguis res a veure —acabà dient l'Ubach.

—Ni jo ho crec de tu, tampoc. Potser aquest vagabund detingut.

En Massana s'hagué d'esperar ben bé una hora i mitja fins que el van rebre. Instal·lat en una cadira davant la llarga taula de reunions, en Rubio va preguntar:

—Sou vós Enric Massana?

En Cuadrado prenia notes en un bloc. El nom, l'adreça. El carnet d'identitat. A què es dedicava.

—No us hem d'amagar que vós us heu fet sospitós als ulls de la policia.

—No m'estranya gens. Suposo que tot deu venir de la disputa que vam tenir ell i jo al casino.

—Efectivament. Vós vau proferir aquell dia amenaces que ens han fet pensar.

—Amenaces, no.

—Amenaces, sí. Vau arribar a dir que es recordaria de vós.

—En una partida de cartes i entre amics, no crec que aqueste sparaules puguin significar gaires coses. Són pròpies de l'acalorament. ¿Qui no les ha dites alguna vegada?

—En Casanovas no us era simpàtic, oi?

—Què li diré! Ni simpàtic ni antipàtic. —En Massana es va moure en el seu seient mentre els agents li miraven els ulls.

—Però sembla que no era pas la primera vegada que discutíeu en un to més elevat del compte. No és així?

—Sí. Alguna vegada havíem discutit. Això no vol dir res.

—Bé, si vol dir o no vol dir, ho hem d'apreciar nosaltres, no pas vós.

—Sí, senyor.

—Vós vau arribar a afirmar que en Casanovas feia trampes en el joc.

—No és veritat. Jo no vaig dir això.

—Segons els testimonis que tenim, si no ho vau dir ho vau donar a entendre. Us vau mirar les cartes que us havien fet perdre la partida i fins i tot li vau agafar la màniga per si portava alguna carta amagada.

—Això vaig fer? No me'n recordo. Ho dubto. —En Massana es gratava el palmell de la mà.

—Bé. Ja ho aclarirem. Ara sortiu al vestíbul i espereu que us cridi.

L'home s'aixecà de la cadira tot mirant-se els agents i va sortir a la porta. Un cop fora, els policies van sortir igualment i li digueren:

—No us mogueu d'aquí fins que tornem.

En Massana quedà sol fins que va passar un conegut seu que sortia de la Secció d'Obres.

—Diu que t'han cridat a declarar, oi?

En Massana es desféu en un seguit d'improperis amenaçant els qui aquell dia eren presents en la partida de cartes i havien anat amb aquelles històries a la policia. Després

restà sol en el vestíbul, on el veieren coneguts que el saludaven amb el cap sense apropar-s'hi i li feien signes de «paciència».

Quan van arribar els policies el feren esperar encara mitja hora.

En Rubio avançà el cap, mirant-se'l insistentment, perpreguntar-li:

—Així, diguem que no éreu gaire amics, oi?

—Ni amics ni enemics.

—És estrany. Era un home que sembla que tothom estimava. Feia anys que el coneixíeu?

—Des que vaig arribar en aquest poble. Uns dotze. Amics? Sí, entenia molts. Havia afavorit molta gent que li anava al darrera. Però jo no puc dir el mateix de mi. A mi m'havia produït molts perjudicis. Bé, perjudicis...

—Quins perjudicis?

—Si no perjudicis, ben bé... —es rectificà en Massana—. Almenys m'havia rebentat molt bones ocasions. Ja ho deuen saber vostès. Érem competidors en la fusta. En moltes partides que havia volgut comprar jo, sempre sortia ell per darrera amb una de les seves i s'emportava el negoci. Tampoc no li podia ésser gaire amic.

—Per això vau fer el que vau fer, oi?

—Què vaig fer, jo? Jo, no he fet res! —S'alterà.

—I pregunteu què vau fer? Matar-lo! Això és el que vau fer —cridà en Rubio aixecant-se de la cadira i apropant-se a l'interrogat en to amenaçador—. Matar-lo! —va repetir.

—No és veritat. Jo no he fet res. El dia que el van matar, jo era a Barcelona. Us ho poden dir a l'hotel on poso sempre. Ho poden comprovar.

—A Barcelona éreu?

Els policies es van mirar. En Cuadrado consultà el bloc de notes. No ho havien registrat.

A en Massana, li corria la suor per la cara.

—No vol dir res on fóssiu. El sabem de memòria, aquest truc. Ja ho sabeu, vós, també. Les pel·lícules prou que ho ensenyen. Podíeu anar a Barcelona, inscriure-us a l'hotel i tornar... No ens acaba de convèncer. Sabem massa coses de vós.

—Jo no l'he matat. M'han de creure.

—Aleshores, potser ens podríeu explicar què hi fèieu, prop de la masia d'en Casanovas, l'endemà al vespre. Què hi buscàveu?

L'interrogat es passà les mans per la cara. Començava a perdre la seguretat en ell mateix.

—Què hi fèieu? —cridà el policia.

En Massana no responia i es bellugava violent a la cadira incòmoda. Finalment, contestà:

—No ho sé. Sovint surto als vespres a passejar. Res no hi feia.

—I, a passejar, acostumeu a anar-hi per aquells indrets?

—No. No hi vaig gairebé mai. Però aquell vespre no sé per què vaig anar cap allà.

En Rubio l'agafà per les solapes i el féu aixecar de la cadira. El va sacsejar amb violència i l'empenyé sobre la taula gran. L'home quedà mig caigut en una de les poltrones.

—No sé per què se'm va acudir d'anar cap allà. Jo no l'he matat. No faria mai una cosa així.

—Quedeu detingut. —Les paraules sortien de la boca d'en Cuadrado, que les va dir amb molta pausa. Li posà la mà a l'espatlla.

—Jo no el vaig matar. Jo no el vaig matar! —S'enfurí. Després restà panteixant amb el cap damunt la taula.

—Vós mateix us heu perdut.

—No he fet res, jo.

—¿No dèieu que mai no hi anàveu, per aquells indrets? Per què hi vau anar? És que hi anàveu amb el propòsit de cercar-lo. No és així?

Amb els ulls humits s'encarà amb els policies per dir-los:

—Jo no he fet res. No he fet mal a ningú.

—¿I no hi vau tomar més, als voltants de la masia d'en Casanovas?

—No. Ho juro.

Llavors en Rubio va donar el cop final de gràcia.

—¿I com és que l'endemà passat us hi van tornar a veure?

En Massana s'esfondrà.

En Cuadrado sortí al vestíbul i en tomà acompanyat d'un guàrdia urbà, que va mirar-se en Massana una llarga estona. Després va dir, baix, que tot era preparat per a tenir-lo a la presó local, allà darrera l'Ajuntament.

En privat, els policies deien que, si no hagués mentit, no l'haurien detingut.

—No ho veig gaire clar. Aquest home no hauria deixat l'escopeta al peu de la finestra ni la porta oberta.

—Tant se val, vejam si s'escarmenta!

En Cuadrado creia que havien detingut l'assassí. De fet, però, continuaven a les fosques.

Els agents havien escoltat i anotat amb tot deteniment tots els aspectes de la vida d'en Casanovas i els seus moviments. Ara van saber que, un cop instal·lat a la vila, procedent

de Barcelona, havia aconseguit l'exclusiva del'establiment d'una línia d'autobusos. Més tard, aquest coneixement els portà a descobrir altres suspectes.

El tren no passava per la vila, que es comunicava amb als altres pobles per mitjà d'un autobús establert feia molt de temps que venia de Sant Feliu a Vilafranca per Olesa de Bonesvalls.

Els veïns, per a anar a Barcelona, havien de traslladar-se a una estació distant tretze quilòmetres. En Casanovas concebé la idea de fer arribar al poble una línia que sortís de Barcelona.

Inicialment, el projecte era inviable, perquè, partint els autobusos de la ciutat comtal, la línia pretesa afectava altres concessions. Quan el projecte fou plantejat al Ministeri d'Obres Públiques per primera vegada els funcionaris van riure. Però en Casanovas ho tenia pensat de sobres i els mostrà els plànols del recorregut. Aquest sortia efectivament de Barcelona, però en lloc d'enfilar directe cap a la vila es desviava fent un trajecte sobre pobles que pràcticament estaven incomunicats i mal atesos; algunes d'aquestes línies havien estat abandonades per antieconòmiques. Un cop sortit, el cotxe, de Barcelona en lloc de dirigir-se cap a Vilafranca —que era el que ell hauria volgut— es desviava vers la Torre de Claramunt i baixava fins a Pontons i altres pobles la comunicació dels quals era deficient. D'aquesta manera la nova línia venia a fer uns recorreguts necessaris ampliant la xarxa de comunicacions d'una manera més completa.

Els agents de policia es meravellaven de la manera com en Casanovas feia les coses. Home incitador, sabia cercar col·laboradors aptes; ell donava la idea i els altres treballaven. Per portar a terme el negoci s'havia posat d'acord amb un gestor de Madrid coneixedor, entrant i conegut d'Obres Públiques i que feia temps que actuava en aquella mena d'afers. Francisco Moreno era un home cautelós que no es precipitava; pacient en les esperes llargues de les oficines públiques, quan era rebut sabia plantejar els problemes d'una manera escaient. En Moreno havia passat dies vivint a la masia d'en Casanovas per tal de plantejar el projecte com calia. En les seves estades l'havia presentat als amics del casino, que el rebien amb deferència pròpia dels senyorassos de la capital, sempre voltats del prestigi misteriós de possibles enllaços i segures recomanacions si calia.

Seguint el seu tarannà de sempre, en Casanovas es proposava de convertir en soci del negoci en Moreno. Ell havia acceptat de bona gana ser-ne partícip en el valor que una concessió d'una tal naturalesa valia.

La feina per a la concessió va ser llarga. Després d'exposat el projecte a la Junta Mixta, començaren a arribar oposicions; la Direcció General de Carreteres i la de Ferrocarrils hi

posaven serioses objeccions que obligaren a corregir el recoregut i, finalment, després del període d'exposició, calgué contestar a oposicions dels usuaris d'altres línies que manifestaren perjudici. Després de renunciar en Casanovas a passar per determinades zones i no prendre viatgers en d'altres, s'arribà a un acord. Obres Públiques i el nou concessionari s'havien adaptat i conformat i el dia 7 de juliol de 1962, és adir, tres anys abans de l'assassinat, es publicà la concessió en el Butlletí Oficial de l'Estat.

En Casanovas i en Moreno es presentaren davant el notari per signar la creació de l'anònima. En Moreno havia acceptat la idea, suggerida per en Casanovas, de fer entrar en la combinació un altre soci, un home que en Casanovas cercaria perquè fes la feina d'administrador de l'empresa. Com de costum, en Casanovas quedava amb les mans lliures i la societat estava alhora més d'acord amb la nova llei d'anònimes pel fet de ser els socis un mínim detres.

S'iniciaren els treballs per a engegar l'empresa. En Casanovas cercà un bon local a la vila, on els autobusos havien de fer la parada final i el va trobar al carrer del general Mola. S'hi instal·là un petit taller de reparacions i provisionalment es van fer les reformes necessàries per a la ubicació de sis cotxes grans.

Mentre en Casanovas estava ocupat en aquests treballs entrava sovint a la botiga moribunda de la Teresa.

—Començarà a funcionar aviat això, Ramon?

—La setmana que ve ja fem el primer viatge. Els inspectors ja han donat l'informe favorable i tot està llest.

—Ai, tant de bo! Vejam si així es desperta aquesta botiga.

—Veuràs com tot anirà bé. Digues a en Joan que em vingui a veure. Tinc una cosa per a ell que em sembla que li agradarà.

—Venint de tu, Ramon...

Quan en Casanovas va tenir davant l'Ubach, li va dir que estava disposat a fer-lo el seu soci en els autobusos.

—Et donarà poca feina.

—Però és que jo ara no dispo d'efectiu per a la compra d'accions. Al contrari...

—No et preocupis. D'aquí a quatre dies et guanyaràs molt bé la vida amb la botiga. Veuràs la gent que tindràs!

—Sempre vaig suposar que era una zona que es despertaria i que seria un bon negoci.

En Casanovas se'l va mirar sorneguer i li digué mig rient:

—No fotis, home, no fotis.

L'Ubach, que esperava qualsevol mena de triomf que el redimís del menyspreu i la vergonya passada davant el poble, es redreçà. Sortí de la masia d'en Casanovas tot estirat i, al primer amic que va trobar a l'entrada del poble, sense com va ni com ve, li va dir:

—Ara, amb en Casanovas, posem una línia d'autobusos d'aquí a Barcelona.

Quan Joan Ubach arribà a l'Ajuntament, a dos quarts de deu del matí, els agents encara no hi eren. Esperà una bona estona. S'havia assegut en una banqueta llarga i llegia el diari quan van aparèixer en Rubio i en Cuadrado al vestíbul.

—Passi.

El van fer seure a la cadira incòmoda que havien situat davant la taula llarga. Pels tres balcons de la sala entrava el sol, que s'escampava per tota la cambra.

—Vostè era, sembla, la persona més vinculada a en Casanovas. Segurament podrà aportar alguna dada interessant en aquest afer, que apareix tan carregat de misteri. No s'abstingui d'explicar-nos tot el que sàpiga fins al detall més pueril. Tot pot ser interessant.

—Ramon Casanovas i jo érem socis en el negoci de la serradora i en la companyia d'autobusos. No sé per on començar a explicar-li les nostres relacions. Si vostès em fessin preguntes, de segur que m'explicaria més bé. No sé...

—És cert que quan vostè havia tingut alguna necessitat monetària sempre havia acudit a ell?

—Sí, senyor. Diferents vegades. En Casanovas era un home d'una generositat i d'una bondat sense límits. Havia fet favors a molta gent.

—Sembla que, especialment quan vostè va tenir aquella ensopegada de la fàbrica de rajoles, ell el va ajudar molt, oi?

—No pas molt, sinó moltíssim. Si no hagués estat per ell no sé pas com me n'hauria sortit. Em va ajudar en tots sentits.

—Li va deixar diners, també?

—Sí. Tot el que em va caldre.

—Actualment, li devia res?

—No. Tot va ser liquidat de bona manera, i, el que ell em vadeixar, li ho vaig tornar religiosament.

—Llavors, entre vostès dos, es devien encreuar papers. Algun rebut, vull dir.

—Doncs, no, senyor. Sembla estrany, oi? Doncs, ni en aquella ocasió ni en d'altres. — L'Ubach restà pensarós—. En dues altres ocasions vull dir, mai no va fer-se cap rebut. Li fa estrany? ¿No li he dit que, de persones com ell, no n'hi havia?

—És estrany. Entre comerciants...

—Doncs, no se n'estranyin pas. Segurament trobaríem altres personrd que van ser tractades per ell d'igual manera. Potser els podria donar alguns noms de persones a les quals, en acudir a en Casanovas, tampoc, no n'estic segur, eh?, tampoc no exigí cap rebut. Era la seva manera de fer. No donava gaire importància als diners. Sempre els havia guanyats amb una gran facilitat.

—¿Que no cobrava interessos d'aquestes quantitats?

—No. De cap manera. Els rebutjà sempre. Jo els hi vaig oferir diverses vegades. D'aquesta manera jo quedava més tranquil; em semblava un tracte més normal. No sé com dir-los-hi; no li havia de deure tant.

—¿Ens pot donar els noms d'aquestes persones que deia?

En Cuadrado anotà tres noms i adreces dels qui semblava a l'Ubach que havien manllevat diners al mort.

—Vull creure que jo no sóc sospitós. La nostra amistat, els favors que m'havia fet, l'estimació que jo li tenia, sembla que em posen a cobert de...

—Per nosaltres, la policia, tothom ho és, de sospitós, mentre no es demostrï el contrari.

—No ho esperava, francament.

—Oblida que l'escopeta amb què va ser matat era la de vostè? ¿Que ningú més que vostè no tenia la clau de l'escala del despatx?

—L'escopeta? Tots dos les teníem en el despatx. Sovint anàvem de cacera. Que la porta i la finestra fossin obertes, no sé... No sé a què es podia deure.

En Rubio el mirà de fit a fit.

—Jo no li n'he pas parlat, de la finestra. ¿Com ho sap, vostè, que també la finestra era oberta?

—Ho vaig sentir dir el dia de la reconstrucció dels fets. Jo era al despatx i els veia i sentia, a tots vostès. Malgrat que estava malalt, hi vaig voler anar. La meva amistat amb ell m'obligava a això i molt més.

—Sembla que vostè és un tirador excel·lent. No és així?

—No tiro malament. He guanyat concursos de tir. Però qui tirava meravellosament era ell. D'ell sí que es podia dir que on posava l'ull posava la bala. Li havia vist fer coses extraordinàries.

—Cal suposar que quan vostè va conèixer el fet devia pensar de seguida en algú. En algú com a autor. No? Vostè devia conèixer totes les persones amb qui ell es tractava o almenys tenir-ne referències.

—No, no. Això, no. L'amic Ramon era un home molt reservat. Reservat en extrem. Ell anava cada setmana a Barcelona i alguna cosa hi devia fer i amb algú devia relacionar-se. Mai no me'n va parlar. Mai no donava cap explicació ni era afeccionat a les confidències. Algú, fa temps, no sé ara qui va ser, em va dir que l'havia vist amb una dona en un bar.

—¿De la seva vida íntima, vostè no en sabia res?

—Res absolutament. Cal suposar que la tenia, però, que jo sàpiga, mai no es va traslluir res. Tenia fama de ser home afeccionat a les dones, però aquí, al poble, es veu que hi anava amb molt de compte. Només es recorda d'ell una petita aventura tinguda amb una noia molt jove que li anava molt al darrera.

—El nom, l'adreça...

—Suposo que no se sabrà que hagi estat jo qui li ho he dit, oi?

—No es preocupi. Tot el que tractem és absolutament reservat, secret.

—Només sé que era una noia que es deia Rosa, filla d'un home que anava a jornal. Es veu, pel que vaig sentir dir, que aquesta noia no el deixava ni a sol ni a ombra, i sembla que van arribar fins on es pot arribar. Qui ho sap més bé és la meva dona. Pel que vaig saber, el pare es va enfrontar a l'amic Ramon. El pare era un desesperat de la vida, carregat de vi, que sempre es barallava amb tothom. No vull pas suposar res, entengui's. Ja els donaré l'adreça quan la sabré. Sembla que aquesta noia va anar-se'n després a Barcelona, i no l'han vista més.

En Rubio restà una bona estona sense dir res. Els tres homes es miraven. Després l'agent preguntà de cop:

—I, vostè, on era el dia de l'assassinat?

—Jo? —se sorprengué l'Ubach—. Estava malalt. Era el llit. El metge em visitava. Una afecció al ronyó. —Va separar les mans—. Ho poden comprovar quan vulguin. Que potser...

—El nom del metge... L'adreça...

—El doctor Serra. Carrer Major, 17, primer. Tinc el telèfon aquí.

—Senyor Ubach, tinc la impressió que vostè no ens explica tot el que sap. Vostè ha de saber més coses. Per callat que sigui un home, quan s'ha conviscut tant amb ell...

—No. És que no se m'acudeixen altres coses. Li puc dir perfectament el que a ell li agradava, quins eren els nostres negocis, com vestia, amb qui es tractava. No sé com dir-li-ho. Però, de coses destacades que puguin interessar a vostès, no sé...

—Col·labori. Faci memòria. Alguna contrarietat, alguna disputa o baralla, algun enemic.

—No sé... No sé... —s'excusà l'home—. Però recordo, ara, que em va explicar una discussió bastant violenta que va tenir a Madrid. No sé si pot ser d'interès. Nosaltres, a la serradora, ens dediquem no sols als perfils; també fem, per encàrrec, grans estructures de fusta, encavallades per a sostres de naus industrials, bigues desbastades i altres coses, travesses i pals telefònics. L'any passat vam acudir a una subhasta-concurs de barracots per a l'exèrcit. Eren cent deu, que valien un dineral. Redactat el plec de condicions en Casanovas es traslladà a Madrid i ens vam endur la contracta. Aleshores em va explicar que, en ser obertes les públiques, va resultar vencedora una casa del Nord amb representació a la capital. Però, en llegir aquell plec guanyador, en Casanovas es va adonar que hi mancaven especificacions sobre la qualitat de la fusta, i, quan el tribunal de la Junta Central d'Adquisicions anava a atorgar la contracta, s'aixecà ell i va protestar. Nosaltres fèiem l'oferta a base de piflandes, mentre que el qui apareixia com a guanyador la podia haver feta amb gal·lec. El president li va donar la raó, amb la protesta irada de l'altre. I ens van donar la contracta. A la sortida de la sala, que era plena de concursants, el qui es considerava perjudicat se li va tirar al damunt i el vam altractar.

—¿Ho veu, senyor Ubach, com sempre surten coses? El nom d'aquesta gent... L'adreça i, sobretot, el nom del representant que va agredir-lo...

—Es veu que va ser bastant gros. Altrament, en Casanovas ni ho hauria esmentat. Ja els donaré aquestes dades. Probablement les tenim al despatx. Suposo que puc anar-hi i remenar els papers, oi?

—Té el camí lliure. Nosaltres ja estem llestos d'allà.

Abans d'acabar la conversa en Rubio va dir a l'Ubach que calia fer una inspecció ocular a casa seva.

—A casa meva? Però, ¿de debò creuen, vostès, en la meva participació? ¿Com poden pensar una cosa així?

—No es preocupi. És una diligència obligada. Hi podem anar ara.

—Facin el que vulguin. Però ara, a aquesta hora, deuen estar apunt d'arribar els meus fills, que surten de col·legi. ¿No podrien esperar fer-ho en un altre moment?

—Bé. Esperin's a la tarda.

L'Ubach vivia en una plaça al centre de la qual brollava un sortidor. La família ocupava la planta baixa i el primer pis. El darrera de la casa donava a un carrer molt solitari, on hi havia la llarga paret de l'església. Sota la mirada de l'Ubach i la Teresa l'examinaren de tot arreu.

—Quan feia que estava malalt?

El matrimoni es va mirar.

—Del dia del crim, dos o tres dies, em penso, oi? —L'Ubach s'adreçava a la muller.

—Et vas ficar al llit dos dies abans. Sí. Al vespre i la nit anterior ja et vas trobar malament. Sí, dos dies abans —intervingué la dona.—Quin horror!

L'Ubach consolava la Teresa.

—És un tràmit, dona; ells no sospiten de mi.

La serventa, una noieta, s'havia arrecerat a la paret de la cuina.

—On era la seva cambra? Vull dir en quin llit estava malalt.

—Nosaltres dormim al pis de dalt. Però, si algú no està bé, acostuma a posar-se en aquest llit.

Els mostraren una cambra a la part baixa des d'on, per una finestra, es veia el carrer del darrera.

En Cuadrado aixecà un simulacre de plànol de la casa.

Quan els agents foren al carrer feren els seus comentaris.

—És a dir que, quan estan malalts, es queden a baix. És estrany.

—Estrany, no. Molta gent té una cambra de dormir de sobres. Si el malalt és a baix, sempre està més acompanyat durant el dia.

—Potser no és cert que estigués malalt i ho va planejar així pensant sortir per la porta del darrera en un moment en què poguessin creure que dormia.

—No em convenç —va respondre en Rubio—. Per principi, un crim que deixa el rastre d'aquest no és premeditat. No, no ho acabo de veure clar. A més, aquest home... És grotesc, vaja...

En Rubio no va creure mai en la culpabilitat d'Enric Massana. Sino haguessin estat els antecedents del sospitós i la seva manca de sinceritat en les declaracions, no l'hauria pas detingut.

En Rubio tenia un expedient professional impecable. Home madur dintre la seva joventut, s'abstenia de tota precipitació que pogués comprometre ulteriors actuacions. L'última de les destinacions havia estat la comissaria de Reus, i, pel seu comportament, fou premiat amb la destinació de la Prefectura de Barcelona. Asturià de naixement, havia iniciat la carrera a Bilbao, on estigué per espai de tres anys. Ara vivia prop de la Sagrada Família, en un pis llogat, i passava els lleures que la professió li permetia al Novetats jugant a escacs, als quals era molt afeccionat. Era més aviat baix, de cara bruna i rodona, i tenia els cabells negres i estirats. Sota el vestit folgat s'endevinaven uns músculs ben tensats. Sense gaire sentit de l'humor, encaixava, però, les bromes, a les quals tenia poca

tirada. Es distingia per la seva serietat, i les seves paraules eren sempre concretes. La seva sobrietat desentonava entre els amics disbauxats.

De les declaracions d'Enric Massana, se'n despreguà la conveniència de fer comprovacions a la ciutat, i en Rubio demanà, per telèfon, de ser ell personalment qui les efectués; en realitat volia estar un parell dies amb la seva dona i els dos fills barons que tenia i que feia onze o dotze dies que no veia.

Entre altres papers havia arribat a la vila el certificat de penals d'en Massana i la fitxa completa de la policia. Se'n desprenia que en Massana havia estat empresonat prop de tres mesos per agressió en la persona d'un enginyer del Servei Forestal. Era fill de Barcelona, on havia nascut l'any 1907, i havia estat casat i unit a la muller fins que se'n separà l'any 1949. La muller s'emportà l'única filla que tenia el matrimoni i ell se n'anà a Manresa. No se li coneixien idees polítiques. De jove havia estat obrer d'un constructor de caixes d'embalatge i, seguint el sector de la fusta, es vatrobar, de cop i volta, convertit en agent comprador d'arbres a peu de bosc, acomissió.

Un dia, després d'haver adquirit un bosc a ull, procedí a la tala, però, davant la inobservança de la llei en tallar mides prohibides, l'enginyer de la regió s'oposà a la feina. El funcionari s'encarà amb el propietari i el comprador mostrant-los una bona quantitat d'arbres que no feien el diàmetre establert i va suspendre la tala. Això podia significar per a en Massana una pèrdua considerable; altrament, l'home necessitava els diners que li pertocaven. En Massana s'enfurí i, alçant una branca, la descarregà sobre l'enginyer.

Manresa se li va fer petita; l'ambient s'enraria entorn seu i va decidir de traslladar-se a Sant Pau del Penedès, on podia igualment exercir el seu negoci.

En Cuadrado anà a la presó local a cercar el pres, que va demanar que, abans de marxar a Barcelona, el deixessin anar a casa a rentar-se.

Protestà insistint en la seva innocència. Davant d'en Rubio s'excità i picà de peus proferint insults i amenaçant amb el puny.

—Si no us porteu com cal, sortireu d'aquí emmanillat.

L'home es va calmar i el cotxe inicià el camí a ciutat, on va ser ingressat als calabossos de la Prefectura Superior. L'endemà al matí s'iniciaren les gestions. En Rubio i un altre agent es presentaren amb en Massana a l'hotel on aquest posava habitualment. Era al carrer de la Boqueria.

L'agent s'adreçà al conserge:

—Policia. Necessitem fer unes comprovacions relatives a l'estada d'aquest senyor a l'hotel.

—Què li ha passat, senyor Massana? —digué el conserge adreçant-se al client.

—Res. És qüestió de tràmit. Vol mirar quin dia va estar a l'hotel el senyor Massana?

L'empleat va treure el llibre de viatgers.

—Miri, el dia vint-i-sis d'aquest mes. Va marxar el vint-i-set, sí, ho recordo bé, el vint-i-set a la tarda.

—Vol dir, doncs, que hi va fer nit del 26 al 27. No és això?

—Sí, senyor.

—N'està segur?

—Segur...

—Em permet? —intervingué en Massana. S'adreçà al conserge—.¿Recordeu que al vespre us vaig dir que me n'anava al llit perquè estava molt cansat?

—Sí, és cert. Me'n recordo perfectament.

—Però vós no podeu assegurar que se n'anés a dormir, oi?—intervingué el policia.

—Tant com assegurar-ho...!

—Ja.

—Però, ¿quina importància pot tenir si vaig dormir a l'hotel o no? Si els fets van passar l'endemà...

—Vós no intervingueu, si us plau.

—Va esmorzar aquí l'endemà?

El conserge remenà uns papers.

—Almenys, l'esmorzar, el té carregat al seu compte. Ell esmorza sempre aquí. Però jo no sé si, efectivament, es va quedar aquell dia.

—Deixi'm que li ho recordi, faci'm el favor.

Mirà el policia, que va callar.

—Però, ¿que no us recordeu que vós vau entrar al menjador cercant no sé qui i que jo us vaig donar una carta, no una, dues cartes, perquè les féssiu tirar? Que no us en recordeu? —va dir en Massana.

—Sí, és cert. Vostè s'havia canviat de taula, precisament. No era la de costum.

—Exacte, sí, sí.

—Acostumava a dinar aquí?

—No, mai no hi dinava.

Quan els tres homes foren al carrer, en Rubio anuncià que farien la visita a la fàbrica de serrar que en Massana representava i on, segons havia manifestat en les seves declaracions, havia passat gairebé tot el matí.

Es traslladaren a la carretera de Ribes i encararen el sospitós amb l'apoderat.

—Sí, va ser aquí fins poc abans de plegar. Devien ser un o dos quarts d'una. Ens vam passar el temps discutint uns comptes que no quadraven. Vaja, ho discutia amb el comptable. Ens havia enviat una partida de prop de Balsareny que no havíem anotat amb les presses. Ell tenia raó.

En Rubio es donà per satisfet amb aquestes manifestacions, que, apart, van confirmar els del despatx.

—I el dinar, on el va fer?

—A les Set Portes, com de costum, sempre que vinc a Barcelona.

—I a la tarda, què va fer?

—Home... home...

—Què va fer, us pregunto.

—No sé, home... De la fàbrica estant havia telefonat a una amiga. La vaig anar a cercar i vam dinar a les Set Portes.

Aquests antecedents foren degudament comprovats. Es va fer una visita al pis del carrer d'Urgell, on una senyora que es dedicava a aquests afers els havia llogat una cambra. La senyora manifestà que la parella havien estat unes tres hores i mitja o quatre tancats. L'amiga d'en Massana explicà que de les dues de la tarda fins a dos quarts de nou del vespre havien estat junts. Quan sortiren de la casa, ell l'havia acompanyada, en cotxe, al seu domicili i en Massana havia manifestat que era tard i que se n'anava cap al poble. Les hores d'estada de l'acusat a Barcelona cobrien sobrerament el temps en què l'assassinat s'havia comès.

De tota manera, en Rubio continuava volent assegurar-se de la veracitat d'aquelles afirmacions; al capdavant, provenien d'unes persones un bon xic marginades —i potser poc escrupoloses— i calia que fossin ratificades per altres testimonis. Si no eren certes, des del moment que en Massana va sortir de la serradora fins a l'hora, dos quarts de vuit, que va tomar a l'hotel a recollir la cartera i pagar el compte, hi havia prou temps per a haver-se pogut traslladar al poble i cometre el delictes... i tomar-se'n a l'hotel. Altrament, l'hora exacta en què fou occit en Casanovas no s'havia pogut assegurar del tot.

Quan en Rubio hagué fet, aquell mateix dia, les comprovacions al restaurant, no va quedar del tot satisfet. El cercle dels seus dubtes no s'havia acabat de tancar del tot; mancava una baula de la cadena. Al restaurant havien reconegut com a bon client i assidu en Massana, però no podien, amb la gentada i la feina, precisar la data de la seva estada a l'establiment.

—Vaig seure en aquella taula —va dir en Massana.

Però no hi havia el mateix cambrer. L'home que, segons ells, devia haver servit la parella no hi era; era un home que hi treballava esporàdicament, els dies de més feina. No pertanyia a la plantilla.

—Però és estrany —va dir l'encarregat—, perquè ja fa dos dies que no s'ha presentat. I no ho fa mai. És molt complidor.

—Deu estar malalt —manifestà un dels interrogats.

En Rubio deixà encarregat al policia que l'acompanyava que l'endemà es presentés al domicili del cambrer per comprovar aquest detall, però no el trobà; havia marxat al seu poble.

Altra vegada l'agent es quedava amb les mans buides. En realitats confirmaven les seves teories.

En Massana va quedar en llibertat i, tot sol, se n'anà cap a Sant Pau en l'últim autobús. Abans fou advertit que, per cap concepte, no sortís de la vila.

A la sala de l'Ajuntament, en Rubio tenia els colzes damunt la taula. Estava pensarós. Es mirà el rellotge de la paret frontera. Quan en Cuadrado notà la direcció de la vista del company, va dir:

—Un quart d'onze.

Els dos homes callaven.

En Cuadrado s'absentà un moment del despatx i hi tornà al cap de poca estona. Trobà l'altre, mig separat de la taula, mirant a terra.

—Què?

—Res. —L'agent trigà a contestar.

En Rubio, arribat de Barcelona la tarda anterior, havia tingut una llarga conversa amb el comissari Porta, que era el qui s'encarregava de l'afer, des de la Prefectura Superior; reunia la documentació i rebia les impressions tant dels agents situats al poble com dels que feien gestions per altres indrets.

—Què ha dit el Coix? —preguntà en Cuadrado.

—Pots pensar, moltes coses. M'ha donat una nota referent a les últimes voluntats d'en Casanovas. Diu que sembla que ens hi adormim.

—No sé que es pugui fer res més del que fem.

—Hi ha moments que el cas m'avorreix. Semblava que un crim d'aquesta naturalesa, fet sense cap premeditació... Això és evident. Semblava que, en aquestes circumstàncies, havien de flairar, de seguida, la passió per tot arreu, i, això no obstant, hi ha molta

tranquil·litat. Massa tranquil·litat. Sembla que ningú no hagi trencat mai cap plat ni cap olla.

En Rubio continuà explicant que, per acabar-ho d'adobar, el testament d'en Casanovas manava que tot, absolutament tot el que era seu, tret d'una petita deixa destinada a la seva minyona, fos destinat a la fundació d'una residència per a vells, una residència gratuïta. I, per a més inri, afegeix encara que de cap manera la seva part no sigui transferida als seus socis, ans al contrari, que els negocis siguin regentats per un petit patronat. Dóna fins i tot els noms dels qui hauran de formar-lo.

—Devia tenir por que els seus socis, sobretot aquest Ubach, no ho tirés tot per portes — objectà en Cuadrado.

—Segurament, és clar.

Després en Rubio afirmà:

—Aquest testament ens deixa encara més a les fosques.

Els dos homes van restar callats una llarga estona.

En Rubio sortí i tornà cordant-se. Des de la porta continuà els seus raonaments. En tots els casos que es presenten, per misteriosos que semblin, notes en l'aire, en l'ambient, l'ombra de la passió o de l'odi; però és que, en aquest, sembla que no hagi passat mai res. ¿Entens què vull dir? Si el crim s'hagués comès, per exemple, al cap de poques hores de la disputa amb en Massana, tot plegat restaria clar, o hi restaria més, vaja. Si en Casanovas hagués ofès o s'hagués barallat amb algú... Però res, l'home estava tantranquil, feia la seva vida ordinària; l'havien vist riure al pati de la fàbrica. Sempre estava tan content a tot arreu...

El silenci tomà a caure sobre el despatx. En Cuadrado agafà el diari, que començà a fullejar, i en Rubio esbufegava amb el colze damunt la taula i aguantant-se el front amb la mà. De sobte va dir:

—I, tanmateix, Àngel..., en aquesta mena de buidor en què ens trobem és on hi ha precisament l'interès del cas. Estem fets a creure que els crims es cometem sols pel cobrament d'una herència, per una baralla en el bar, pel cobrament d'una assegurança, per gelosia o per robar. A tot arreu és igual i ho demostren les novel·les policíiques, que no se saben sortir d'aquests motius. Però jo crec que hi ha altres causes, altres mòbils que poden empènyer l'home a l'homicidi. Quines són? No ho sé, no ho sé, però n'hi ha d'altres...

—Jo insistiria amb aquest vagabund captaire que tenim agafat. Com se diu? El Mas, sí —recordà en Cuadrado.

—Doncs, jo no. Ha quedat clar com l'aigua que havia arribat al poble l'endemà del crim. Tots els veïns del poble d'aquí baix, de Riutort, van declarar que tot el dia l'havien vist corrent per allà; que bona part de la tarda es va estar assegut a la taverna i que havia dormit prop de les canyes.

—Però aquestes dones d'aquí diuen que sí que el van veure la nit anterior.

—En comparació amb els altres testimonis, aquests d'aquí no em mereixen cap confiança. Per mi, ja l'hauria deixat anar.

—¿I si el Mas va sortir de Riutort per venir aquí, fer el seu fet i tornar-se'n?

—D'aquí allà hi ha catorze quilòmetres o més. ¿Com vols que un home faci vint-i-vuit quilòmetres en dues o tres hores a tot estirar? —remarcà en Rubio.

Al cap d'una bona estona en Cuadrado va dir:

—I si hagués fet autostop?

—Què?

—Autostop.

—Autostop? —En Rubio se separà de la taula i va obrir desmesuradament els ulls—. Autostop?

—Per què no? —insistí en Cuadrado.

—Però, quin cotxe vols que el prenguéss, un home tan espellifat? Un desastre de persona. D'altra banda, sembla que no hi havia res en comú entre ell i en Casanovas. Autostop!

En aquest moment trucaren a la porta.

—Passeu.

Era en Massana, que venia a demanar permís per a absentar-se un parell de dies. Havia d'anar prop de Girona per a una possible compra de pollancre. L'hi autoritzaren. En Rubio, preocupat, preguntà a l'home:

—¿El vau creure, vós, el captaire que tenim detingut?

—Sí. Ja ho vaig declarar quan m'ho van preguntar. Recordo perfectament que jo m'afaitava prop de la finestra. Em va cridar l'atenció de tan miserable que es veia. Parlava amb una dona de davant de casa, una mica més avall.

—Pren nota de l'adreça —ordenà en Rubio al company.

Quan en Massana anava cap a la porta, en Rubio el cridà.

—Espereu un moment, si us plau. —Va fer un signe a en Cuadrado—. Ens voldreu acompanyar a casa d'aquesta dona, oi?

Quan els tres homes passaven pel carrer Major, en Massana es mostrava diligent; gesticulava com si anés amb dos amics. Semblava voler demostrar als vianants que el coneguessin que no anava detingut. Va somriure. Va trucar a la porta i sortí de la casa una dona de mitja edat, parladora i amb els ulls que li ballaven. Es fregava les mans en un drap de cuina que portava.

—Aquests senyors la volen veure, Duvina. M'han demanat que els acompanyés.

—Em volen veure? Passin, passin. —Entraren—. Seguin.

—No cal. Perdoni. Algú ens va dir que vostè havia parlat amb aquell home, un pobre que tenim agafat. És cert?

—Sí, senyor. Em sembla que devia ser la primera que hi va parlar. És ell el...? No ho semblava. No ho semblava pas. Vaja...

—No hi ha res de cert encara. ¿Què vol dir «vaja»? Per què ho diu, «vaja»?

—No, per res. És que em va semblar un home de mal caràcter. Era un home malcarat, pel que va dir.

—Què li va demanar? Què li va dir?

Devien ser quarts de vuit del matí i, com faig cada dia, escombrava l'entrada i l'home se'm presentà tot de sobte i fins em va espantar. Va ser així, tan de sobte. Em va preguntar si m'havia quedat res del sopar del dia abans. Li vaig dir que no, i va remugar no sé quantes coses. Li vaig donar un tros de pa. Era una mica sec i el va estrènyer amb la mà. Se'n va anar renegant. Encara, vaig pensar, «demanessis per fer algun jornal». Semblava que m'hagués, endevinat el pensament, perquè va tornar i va entrar al portal preguntant si sabia alguna casa de les que fan vi, per ajudar en la verema. Li vaig contestar que aquella manera no era pas la més adequada per a anar a demanar favors. Li vaig donar l'adreça de cal Vaquer. Vaig haver de tornar a escombrar, perquè, amb la pluja que havia fet, ni que fos poca, m'havia embrutat l'entrada, explicà la dona.

Quan els policies van anar a cal Vaquer per confirmar si l'home hi havia anat, van trobar l'àvia de la casa carregada de tomàquets que trastejav a prop de l'entrada. Era una dona vella —i tremolosa— que parlava amb dificultat. Vestida de negre i amb els fruits a la mà, va contestar totes les preguntes.

—Senyora, vostè deu saber que vam agafar un pobre captaire que rodava per aquí. És per això de la mort del senyor Casanovas. Volíem preguntar-li si aquest home va venir aquí per demanar feina per a la verema. ¿Que se'n recorda, vostè?

—Ai, no! Hi devia haver el noi. En vénen molts, sobretot fills d'estiuejants. Són nois estudiants que els agrada de guanyar alguna pesseta amb la verema.

A l'interior de la casa, després del pati, on hi havia un tractor, es veia una gran nau. Entre els bocois va sortir un xicot d'uns vint anys.

—Què volen, àvia?

En Rubio li preguntà per l'home.

—En vénen tants...

—¿Et fa res de venir amb nosaltres perquè el vegis, aquest home?

Acompanyats del xicot, els policies passaren per l'Ajuntament i demanaren al cos de guàrdia que portessin la clau de la presó local. La presó era situada davant mateix, en un carrer sense sortida que donava als darreres d'una església. Obriren una porta rònega i van baixar dos graons. En una sala ampla, s'hi veien dues cadires i una taula vella arrecerada a la paret. L'urbà obrí una porta on hi havia una petita reixa. Era una cambra fosca, sense altra respiració que el forat de l'espell. A dins, hi jeia, sobre uns sacs, un home que s'aixecà tan bon punt va veure els visitants. L'home tenia dificultat a caminar; segurament la inactivitat l'havia entumit. Era alt i anava encorbat. Devia tenir uns seixanta anys. Renegava com un oriol.

—El reconeixes? —preguntà en Cuadrado al xicot.

—No, no l'he vist mai —digué el noi després de mirar-se'l una bona estona.

—Segur?

—Sí, senyor, sí. Segur.

El xicot se n'anà i tot seguit els policies començaren a fer preguntes al pobre. Després de parlar-li de la dona i de si havia anat a demanar feina a cal Vaquer, volgueren saber què hi havia vingut a fer, a la vila.

—El que faig a tot arreu. Ves què hi he vingut a fer! A guanyar-me la vida.

—¿I com és que no vau anar a cercar feina allà on aquesta dona us va dir?

—Aquesta sí que és bona. Perquè quan hi anava em van detenir. Ja fa nou dies queestic ficat en aquest cau.

—¿De quan el coneixíeu, el senyor Casanovas?

—Jo no he conegut mai cap Casanovas ni Casavellas.

—Per què li volíeu mal, a aquest senyor?

—Jo no vull mal a ningú. Jo visc com puc; faig algun jornal si ho necessito i res més. No sé res de tot això.

—Bé. Això, ho posarem ben aviat en clar. S'han demanat els vostres antecedents. Quan arribaran se us descobrirà tot. Es veu que és una mica difícil de reconstruir la vostra fitxa. Però espereu...

—Bé, senyors, ¿es que encara hi he d'estar més temps, ficat en aquesta porqueria de racó?

L'home picava de peus i, de la seva boca, en sortien tota mena de malediccions.

Al carrer, en Rubio va dir a en Cuadrado:

—Una de tantes maneres de perdre el temps.

—Veurem —respongué en Cuadrado.

Entraren a La Perla per fer l'aperitiu. Al seu pas, els concurrents s'apartaven amb aire mofeta de resignació. Semblava que el fracàs els acompanyés; sentien les mirades sobre l'esquena. L'home del taulell, després d'esguardar una bona estona la cara estirada dels policies, els digué:

—Què s'ha de fer? Paciència!

I els va servir, diligent, les begudes que demanaren.

De cop el poble s'alterà de nou.

A les deu de la nit els carrers s'havien tornat més solitaris. Només a la porta dels dos bars hi havia animació i en alguna taula de la plaça s'exhaurien unes begudes. Com de costum, a l'hora de sopar, es veien les finestres i els balcons il·luminats amb la gent a taula. A La Perla la notícia caigué com una bomba augmentant la desorientació i els emissaris improvisats no tardaren a fer-la saber als que trobaven pel carrer. El nom d'en Massana tornà a sonar insistent quan tot just feia pocs dies havia estat alliberat després de les diligències de Barcelona.

De seguida la plaça de l'Ajuntament s'omplí de veïns.

—El tenen a dalt. —Miraven el balcó per on sovint passava la silueta d'en Rubio i en Cuadrado com en un teatre d'ombres xinesques.

De les converses dels reunits es deduïa només que en Massana havia estat portat, amb molt poca consideració, a la sala que servia per a les declaracions. Devien ser les set de la tarda que en Cuadrado empenyia al detingut cap a l'Ajuntament i que el policia mostrava una actitud francament hostil envers el pres.

Ningú no s'explicava com després que en Massana, procedent de Barcelona, s'havia presentat al bar amb aires triomfants, ara la investigació hagués fet aquell canvi. El poble, que vivia, feia dies, en el dubte, sentia ara que la confusió el dominava. ¿Què podia haver passat després d'una investigació exhaustiva com la realitzada? Ningú no trobava cap resposta lògica. Un detall s'obrí pas a les oïdes dels de la plaça i era que, a més dels policies i en Massana, hi havia també detinguts o declarant —això no ho sabien—en Martínez, àlies «en Peregran», i el noi Font, dos xicots que es dedicaven a fer transports.

Les hores passaven i a dalt continuaven els interrogatoris.

En Cuadrado estava satisfet de la seva descoberta; home acostumat a encertar-ne poques es veia ara premiat en una aportació de gran volada. Aquell dia, en Cuadrado, després d'haver dinat, anà a demanar unes dades a la dona del barber. Parlaven al peu de l'entrada en el moment que un camió es parà davant i va fer maniobra, per entrar, fent marxa enrera, al carrer del costat de la botiga. Al cap de pocs moments, en Cuadrado sentí que els camioners parlaven d'en Massana. L'home escoltà amatent. Va sentir que deien:

—¿I ell va ser l'encarregat de transportar les armes?—preguntà un dels homes.

—Ell, ell! —respongué el company.

El policia continuà escoltant, però ara els del camió s'havien ficat en un magatzem i no se'ls entenia. De tota manera, en Cuadrado en tingué prou per a portar la notícia a en Rubio.

—No he pogut sentir res més, però deien que en Massana havia estat l'encarregat de transportar les armes.

—Les armes? —En Rubio es posà seriós.

—Això deien.

—Has pres la matrícula del camió?

Els policies feien tota mena de càbales.

—Les armes?

—Què deuen voler dir?

—De quines armes es tracta?

—Compte —deia en Rubio—, que alguna vegada que vas al conill et surt el senglar. Vejam si buscant una cosa en trobem una altra de més grossa. Ja sol passar.

—Porta'm de seguida en Massana a l'Ajuntament. Jo me n'hi vaig ara mateix —ordenà en Rubio.

En Cuadrado es dirigí al carrer del Mig i trucà al primer pis de l'escala estreta on l'home vivia. Però en Massana havia sortit, segons manifestà la jaia Fustera, que li feia el llit i s'encarregava de la casa.

—Deu ser a La Perla.

Quan el policia entrava a l'establiment, en Massana en sortia.

—Hauríeu de venir amb mi. Per a una comprovació.

—Sí, senyor.

Quan arribaren a l'Ajuntament, en Rubio es passejava amunt i avall de la sala que els servia per als interrogatoris. En Massana saludà i en Rubio continuà passejant, amb el cap

cot i com si no hagués entrat ningú. De cop estombà cap on hi havia l'home i, molt pausadament, va dir amb sorna:

—Ha arribat a les nostres orelles, senyor Enric Massana, que a més de comprar boscos us dediqueu a alguns altres afers més importants i més perillosos, diria jo.

—Qui? Jo?

—Sí, vós!

En Massana es quedà de pedra mirant l'un i l'altre.

—Jo no em dedico a res més.

—Esteu afiliat a algun partit polític?

—No, senyor, a cap.

—I aquestes armes que heu transportat? —En Rubio tocava gairebé amb la seva la cara de l'home—. ¿A què van destinades aquestes armes? Digueu!

—Jo no he transportat cap arma. Ni tinc cap arma —respongué, lívid.

—Seieu en aquella cadira. Sí, aquella d'allà al fons. Ara ho posarem en clar, tot això, de seguida.

—Però jo no sé de què em parlen.

Prop de la porta, en Rubio encarregà, baix, a en Cuadrado que anés a buscar els camioners, i al cap de mitja hora llarga es presentaren acompanyats del policia. En Massana no feia altra cosa que mirar els moviments de disculpa que feien els homes en ésser interrogats per en Rubio.

—Apropeu-vos —ordenà el policia.

Els quatre homes restaren una bona estona al centre de la sala mirant-se en Rubio, que semblava concentrar-se.

—Feu el favor d'explicar això del transport d'armes de que parlàveu —ordenà l'agent adreçant-se als camioners.

—Nosaltres no hem dit res a ningú, res d'en Massana, res d'armes.—En Peregrin es mirava en Massana—. Ho pots creure. Jo no he parlat amb ningú de tu.

—És a mi que us heu d'adreçar. Deixeu-lo estar, a ell.

—Ningú no pot dir res de mi. —En Massana mirà amb odi Pere Martínez, àlies «en Peregrin», un home alt i ceapat com un brau, i el noi Font, prim i nerviós.

—No hem dit res, nosaltres! —s'excusaren.

—Aquí ningú no alça la veu. Expliqueu-vos! —insistí en Rubio.

Els camioners es miraven.

—Tu...?

—Tu...?

Confosos, no es treien la vista del damunt amb repte.

—Has dit alguna cosa, tu? —preguntà el noi Font.

—Jo? Què vols que digui, jo! No sé res, jo —s'excusà en Peregran—. Potser tu, que ets un bocamoll.

—El bocamoll ets tu.

En Rubio i en Cuadrado somreien.

—No, no heu dit res a ningú. Us ho dèieu entre vosaltres—intervingué en Cuadrado.

—Nosaltres? Quan?

—Aquesta tarda, a primera hora. Quan entràveu el camió a l'agència. Jo us he sentit.

—Ningú no pot dir una cosa així de mi —intervingué en Massana— Sou uns...

—Uns què? —El Peregran es dirigia, amenaçador, al detingut.

—Sou uns porcs!

Els dos homes feren el gest d'agredir en Massana, i els policies els descompartiren.

—Sempre has estat un busca-raons! —crijà el noi Font.

—És ell qui sempre ha presumit d'heroïcitats. No t'estranyis que ara se'n parli.

En Massana tenia la cara encesa i els punys estrets.

—Un busca-raons, ets! —crijà el noi Font, encarant-se a l'home—. És ell qui ho va explicar, allò del transport d'armes. Ell...

—És veritat —digué en Peregran—. Quan entràvem el camió hoc omentàvem. Però jo no sé res de tot això. És aquest que m'ho explicava.

—Malparits!

—Compte amb el que dius, eh, Massana? —En Peregran alçà el puny.

La satisfacció es dibuixà a la cara dels policies.

—Així, sembla que hi ha alguna cosa d'això del transport d'armes, oi, senyor Massana?

—Tinc la consciència ben neta, jo. No he denunciat ningú. És una desgràcia com una altra —objectà en Peregran.

En Rubio s'adreçà solemnement a en Massana:

—Ingressareu novament, incomunicat. I hi sereu fins que feu una declaració en tota forma. Què és això, aquest transport d'armes? Si us voleu evitar més molèsties, expliqueu-ho d'una vegada.

En Massana titubejà.

—No té res a veure amb l'assassinat d'en Casanovas...

—I, si no hi té res a veure, tant us costa de dir-ho?

—No ho deia perquè, en aquests moments, em podia perjudicar. Això és una cosa de quan jo era una criatura. De l'any vint-i-sis... Ja en fa quaranta...

Davant la insistència del policia, en Massana explicà la seva participació en la temptativa de voler alliberar Catalunya saltant per la frontera de França. Els presents no havien sentit parlar mai de Prats de Molló ni de la gesta de Macià. En el clima polític que, el 1966, es respirava, la descoberta era un mèrit que en Rubio volia aprofitar.

—I vau ésser processat?

—No, senyor. No em van agafar.

En Massana s'havia negat a confessar aquell misteri del transport d'armes perquè, políticament, era una nota més que perillosa en el règim dictatorial que es vivia.

Els fets eren aquests:

El novembre de l'any vint-i-sis prengué part, en flocc secundari, en la romàntica aventura de Macià a Prats de Molló. Aleshores treballava al taller de caixes d'embalatge de la plaça de Sant Pere i estava adherit a Estat Català i es va oferir a portar armes a la frontera. D'un pis del Pes de la Palla anà, ell sol, retirant fins a vint-i-quatre fusells i un bon nombre de municions. El petit arsenal fou embalat en dues caixes de fusta i, juntament amb una partida de caixes buides, es lliurà a la casa estampadora de Mariné i Companyia, del Clot. Aquesta casa havia de fer una expedició a França, i en Massana, juntament amb un xicot de can Mariné, pretenia barrejar les dues caixes clandestines amb la tramesa de les de teixits. La totalitat de les caixes foren facturades a Sant Joan de les Abadesses per ésser després transportades al Vallespir, que era la seva destinació. Quan el transportista de Sant Joan es disposava a carregar la mercaderia es presentà en Massana portant una carta d'en Mariné on s'ordenava al dels transports que lliurés al portador les caixes 17 i 18, que havien estat expedides equivocadament. La carta en qüestió havia estat escrita per en Ramis, el xicot que treballava a ca l'estampador, i produí l'efecte desitjat; les dues caixes foren lliurades a en Massana i, en un carro, enviades a Molló i, més concretament, a l'agregat d'Espinavell, perquè era el lloc més proper a la frontera. Els avançats de Macià a Prats de Molló passaren les armes a França per la muntanya, però l'exèrcit de setanta-vuit catalans i vint italians voluntaris, traïts pel coronel Garibaldi, els cent cinquanta fusells i seixanta sabres eren esperats per la policia francesa, i així es frustrà l'assalt a la frontera. Entre els detinguts, no hi figurava en Massana, perquè, obeïnt ordres, havia restat a Molló, on va romandre amagat fins a les festes de Santa Cecília del dia 22 de novembre. La riota i la indignació momentània de tot Catalunya davant la grotesca temptativa irrità en Massana, i negà la seva participació en els fets. Però

això no durà gaire. Com que no sempre dos i dos fan quatre, ben aviat esva veure que aquella mena d'òpera bufa havia servit perquè tot el món girés els ulls cap a Catalunya. L'empresa sentimental d'enderrocar el règim dictatorial de Primo de Rivera i proclamar la República catalana entusiasma França, sota la paraula abrindada d'Henry Torrès i Moro-Giafferi i la complaença del tribunal de justícia en pes; Macià fou exaltat com a heroi llegendari que, amb els seus homes, no titubejà a llançar-se a una aventura d'èxit tan improbable i es va parlar del civisme, de l'honor i del Quixot.

En Massana s'acomodà ràpidament a l'èxit i moltes vegades explicà la seva participació a la gesta. Ara, amb els nous amics que havia fet a Sant Pau del Penedès, parlava obertament de la seva heroica intervenció en aquells esdeveniments. Davant el grup d'íntims, d'idees afins, establia comparacions amb el règim també dictatorial del moment i es mostrava partidari de fer-ne, deia, una de sorollosa, encara que hagués de sortir malament.

—És ara, mentre el sabre és enlaire, que hem de protestar.

—I de què ens serviria? Com ho vols fer? Amb quins mitjans? Perfer la víctima?

—És igual! Si no demostrem el valor ara, després haurem de callar. Ens acusaran d'acomodaticis o de covards.

I raonava que els sindicalistes dels anys divuit i vint havien respost com calia a tots els estats de guerra que els imposaren els governs.

Però les seves perilloses paraules no trobaven ressò, ans al contrari: la insistència havia fet que el bescantessin, i els companys, enemics de follies, el feien callar. Això no obstant, al gros del poble, que desconeixia aquests detalls, havia arribat només de forma inconcreta, la seva fama de revolucionari.

En Rubio, que creia haver fet la gran descoberta, ordenà que el detingut passés al calabós local. Devien ser dos quarts d'una quan en Massana sortí a la fosca del carrer emmanillat davant la gentada que esperava entorn de l'Ajuntament. La visió de la comitiva impressionà encara més el poble, on, enavançar el matí, no es parlava d'altra cosa. No calia preguntar quins eren els comentaris dels grups que es formaren a la plaça i a les entrades de botigues i escales. «Devia ser ell!» «Aquests forasters!» «Mai no m'ha acabat de fer goig aquest home!» «I és veritat que és un busca-raons!» El fill i la nora de la jaia Fustera deien a la mare que no pugés més al pis d'en Massana, perquè encara acabarien enredant-los-hi a ells... «I paguen justos per pecadors!» Els telèfons del poble comunicaven en les llargues converses de veïnes desvagades, on sortien tots els moviments d'en Massana i els records de mínims detalls des de l'arribada de l'home al

poble. La Perla bullia amb la novetat; a l'hora del cafè eren apassionades les disputes i aquells que abans havien defensat el presara callaven... «Home, això de les armes..., què us diré! No sé!» Al casino s'havia imposat, ben aviat, la serenor. Allà hi havia els amics que, feia anys, en Massana havia informat sobre l'aventura de Prats de Molló i, com a cosa passada, no creien que pogués tenir cap relació. En acabar les converses, un dels socis, amb un dit a la boca, reflexionava: «Però se la pot carregar devalent, eh!» El carrer del Mig s'omplí de curiosos. «Diu que estan fent un escorcoll a can Massana...», sense que, en la seva comunicació, es pogués posar res en clar.

Quan els policies sortiren de l'escala, no denotaven, en el seu posat, cap senyal significatiu. També aquesta visita omplí de curiositat i temor la població; molta gent, abandonant els bars i les botigues, es dirigien al domicili d'en Massana. «On viu?» I quan ja tot havia passat, la nit va caure sobre la gent parada en grups per les cantonades.

Feia quatre o cinc anys que en Massana havia comprat, a bon preu, una petita feixa. Era un tros de terra on s'entrava per un corriol que partia de la carretera; hi havia només una figuera i dos ametllers. Aquesta terra, la hi portaven els de can Brugués, que tenien la propietat d'altres trossos propers. La renda consistia gairebé només en un sac d'ametlles l'any. El vell Grau tenia els ulls posats sobre aquesta feixa i més d'una vegada n'havia proposat la compra a en Massana. «Tu tampoc no en fas res. En canvi —deia en Grau—, si me la venies, jo completaria la meva finca.

En aquells dies de dubtes i sospites, el vell Grau —capcot, amb molts cabells i amb les mans a les butxaques—, amb el seu caminar lent, esficava per tots els grups. Fins que preguntà :

—Així en Massana...?

—Res, home, res —respongué el veí—. Si es veu que es tractava d'un assumpte que va passar fa més de quaranta anys... No té res a veure amb això d'en Casanovas.

—Prou, prou. Encara se n'escaparà —remugà en Grau.

En pujar el municipal de guàrdia a l'Hostal del Bou, a buscar el sopar per encàrrec del presoner, totes les mirades s'adreçaren al funcionari; els qui menjaven a les taules suspengueren la feina, i l'amo i la noia del taulell preguntaven. L'home s'excusava com podia.

—No sé res, jo!

I els altres insistien. Alguns dels assistents s'aixecaren.

—No sé. No sé. Sembla que tot plegat s'ha complicat amb una cosamolt lletja —acabà dient el municipal tot baixant escales avall.

A mesura que passaven les hores l'animadversió del poble envers en Massana s'accentuava. Escalfada pel dubte i les notícies confuses, la gent retreia les coses desfavorables al pres. Els dos dies que se succeïren sense notícies concretes, la ira havia arribat, en algun sector, al paroxisme.

—Però si al casino ja el va amenaçar de mort!

I unes dones comentaven:

—Quina vergonya! Deixar la seva dona, bé. Però no haver volgut veure mai més la filla...

Segur que va ser ell!

Fins que l'esbronc arribà al mateix Massana amb una pluja de pedres tirades per unes mainades a la porta del calabós. Els mateixos amics d'en Massana, que sabien que allò de les armes era un fet passat i llunyà, no s'explicaven com, comprovats aquests extrems, no l'havien deixat anar, i algun d'ells raonava que aquella temptativa d'enderrocar la dictadura de Primo de Rivera no podia ser un lenitiu en el règim de Franco. Però aquella impaciència del poble tenia una explicació; l'actuació policíaca s'havia parat momentàniament.

Quan en Rubio, després d'efectuada la detenció, intentà de parlar amb Barcelona, es va trobar que el comissari Porta no hi era. Havia estat cridat per la Direcció General de Seguretat, on havia de celebrar-se una reunió relacionada amb el servei. En explicar el descobriment li recomanaren que esperés la tornada del cap de la Criminal.

—Senyor comissari. Sóc en Rubio.

En la llarga conferència telefònica, el policia relatà la troballa i el cap escoltava amb paciència. Va fer un esbufec.

—Mira, Rubio, a mi no em diu res tot això que em contes.

—És que...

—No crec que l'esbojarrament de la joventut pugui significar cap indicatiu en el fet que ens ocupa.

—Però potser...

—Res, home. El delictes ha prescrit. Ha prescrit dues vegades, ja. I això sense comptar les amnisties que hi ha hagut. Crec que l'hauries de deixar anar.

—Mai el poble no havia estat tant en contra d'ell.

—Mira, Rubio. Aquesta lliçó, ja me la conec. És la suggestió que exerceix l'autoritat. Sempre passa igual. A més, això d'un transport d'armes...sembla qui sap de què parlin...

—Quedarem una mica malament deixant-lo anar, senyor.

—Bé, doncs, perquè no faci mal efecte, envia-me'l a mi, que li donaré una mirada. No cal que el porteu. Que vingui tot sol. Adéu.

El comissari Porta quedà uns moments amb les mans sobre la taula i la vista a la paret. Els pobles, ui! Els prejudicis i les antipaties, nascudes inexplicablement moltes vegades, predisposen a l'odi. Com si el veiés, el poble! Comentaris, acusacions, velles rancúnies... I recordava com, a vint-i-sis anys, en incorporar-se a la policia, l'havien destinat a Osca, i un dia el van cridar per ordenar-li que acompanyés un escamot d'agents cap a la frontera francesa, on, des de Prats de Molló, els aguerrits de Macià anaven a saltar a Espanya per esbandir el règim i proclamar la República catalana. Eren fets que havia viscut en la seva juvenesa. Després, ja gran, havia conegut la història completa; juntament amb els catalans conjurats, Francesc Macià havia reclutat vint-i-cinc italians. Llavors sonava molt el nom del coronel Garibaldi; exiliat a París, antifeixista rabiós, havia lluitat al costat dels francesos en la Primera Guerra Mundial. Macià va consultar a aquest personatge si ja es podia fiar dels italians enrolats a l'aventura. El que Macià ignorava era que el coronel, trepitjant el seu nom gloriós, s'havia convertit en agent secret de Mussolini. Garibaldi comunicà el perill a Itàlia i, per similitud de règim, les autoritats espanyoles conegueren de seguida l'intent, i, quan s'anava a produir la invasió del centenar d'homes, les forces de repressió ja els esperaven a la frontera. Però el desplegament fou inútil, perquè la policia francesa els va detenir abans d'entrar a Prats de Molló i foren conduïts a París, on els jutjaren amb la màxima benevolència en una vista plena d'ironies adreçades a la política espanyola i amb tota la simpatia pels acusats.

Després de dues setmanes d'actuacions en el poble, la gent ja s'havia acostumat als policies i les indagacions es feien més difícils, perquè els veïns s'havien tornat més circumspectes. Els qui havien estat cridats, que eren molts, perquè declaraessin, s'havien perjudicat en les seves esperes. Es veien obligats a tornar-hi per a qualsevol aclariment. Havien perdut jornals o abandonat la botiga. Altrament, el tracte amb aquells senyors ja no era cap novetat que els pogués incitar. «Encara acabaran embolicant- nos-hi a nosaltres», era la frase que anava de boca en boca.

Fi d'orella i d'instint, en Rubio demanà a la Prefectura Superior de Barcelona o bé el relleu o que canviessin de tàctica, car, més enfosquit que mai l'afer, restaven encara moltes possibilitats de saber coses relatives a en Casanovas o de presumptes suspectes. Però ells ja estaven massa gastats, massa vistos.

El comissari Porta, encarregat del cas, va ésser de la mateixa opinió d'en Rubio. Ningú no va notar res, però és el cert que l'endemà ja s'havia establert un nou sistema

d'espionatge.

Cap a les onze del matí, un representant d'aparells elèctrics entrà a La Perla. Pel fet d'ésser situat el bar davant per davant del mercat, l'establiment era ple de gent que bevia i parlava. L'home va seure en una de les taules ben aviat descobrí un grup del costat que feia comentaris sobre el crim. El representant va agafar un diari i es dedicà a escoltar el que deien. De feia estona, s'havia tret una llibreta de la butxaca i feia com si prengués notes comercials; havia posat els papers de propaganda damunt la taula.

—No en sortiran pas —deia un dels del grup.

—Això, no ho va fer ningú del poble —deia un altre.

—Qui sap d'on ve tot!

El més separat dels homes creia que podia ser una cosa de dones.

—Algun marit enganyat...

I que les dones tot ho embolicaven.

—Aneu a saber!

Sortí a relluir el nom d'una Neus.

—I com ho saps, tu? —preguntà un d'ells, i l'altre respongué que en Comas, l'ordinari, havia portat una carta a aquesta dona.

Un altre representant de comestibles s'havia situat dins el mercat i, en la confusió de les parades i les dones, s'assabentà que en Massana havia suposat que el culpable podia ésser el pare d'aquella noia del poble que una vegada tingué raons amb en Casanovas.

A la tarda continuaren les investigacions dels representants de comerç; amb les orelles ben altes, es ficaven pertot arreu, en més bars i en altres botigues; a la fonda on cadascun d'ells posava, sota les porxades prenent cafè, pels carrers... Intervenien si calia i preguntaven innocentment què era el que havia passat, i la gent deixava anar la llengua, sense reserves, davant el desconegut, i deien el que no havien dit als policies, amb l'ànim d'impressionar el foraster que no sabia res d'aquell poble que fins i tot havia tingut un assassinat.

Sobresortia la bondat del mort i el seu culte a l'amistat. Tomaren a sentir parlar de les dones i de la vida d'en Casanovas, tan diferent del seu soci, l'Ubach. Ratificaren la gran amistat dels dos socis i manifestaren que era l'Ubach a qui podien interrogar aquests policies que ara hi havia al poble per esbrinar el que havia ocorregut. En Casanovas havia salvat l'Ubach d'ofegar-se al gorg del riu quan eren brivalls. I no era pas això, únicament. També durant la guerra, en la retirada de Terol, en Casanovas l'havia traginat un bon tros, ferit, a l'esquena.

Al vespre, en Rubio i en Cuadrado eren informats, per telèfon, del resultat dels rumors recollits pels dos representants. En Rubio els manà que es quedessin, encara, un parell de dies més al poble per continuar la seva comesa i que, en cas de necessitat, podien telefonar-los a l'Ajuntament. Mai, però, que s'aproximessin a ells per tal de no posar en clar la seva connexió, que hauria esverat els qui els havien vistos prop seu i els qui ells havien interrogat com una tafaneria.

L'endemà, a les deu, l'ordinari Comas esperava davant la porta del despatx de l'Ajuntament.

—Coneixíeu el senyor Casanovas?

—Sí, senyor.

—I Sabíeu si tenia una amiga anomenada Neus, a Barcelona?—investí en Rubio.

—No en sé res —s'excusà l'ordinari, un home fornit i roig de mal pèl.

—¿Com és que no en sabeu res si vós mateix li havíeu portat cartes? Us adverteixo que qualsevol inexactitud us pot perjudicar.

L'home s'esverà.

—Però jo, per la meva feina, porto coses a tothom. Tant particularment com pels autobusos i la serradora, he fet molts encàrrecs del senyor Casanovas. De cartes, sí, és cert.

—Bé.

—Però vostè em pregunta si és que tenia una amiga, i, això, no ho sé.

—Recordeu on portàveu aquestes cartes per a la tal Neus?

—Hauré de fer memòria. Em sembla que sí. Crec recordar que era una del carrer de Borrell. O un d'aquells carrers.

La porta del despatx s'obrí d'una revolada. Un guàrdia urbà panteixava.

—Correu, el pres ha intentat suïcidar-se —cridà.

Els policies s'aixecaren de la cadira. Acomiadaren l'ordinari dient-li que els portés l'adreça de la Neus.

Un urbà havia traslladat el pres a la sala gran de la presó local; la porta de la cel·la era oberta; l'home seia a terra recolzat a la paret. Li havien entortolligat un mocador brut a les ferides dels canells, que sagnaven. Amb la vella navalla, que s'havien descuidat de prendre-li, havia furgat en la pell i no havia aconseguit el seu propòsit; havia fet una feina molt barroera. Requerit el metge, l'embenaren convenientment, i la notícia va córrer de seguida per tot el poble.

—Devia ser ell.

—Ja el tenim.

Una vegada feta la primera cura, en Rubio s'encarà amb l'home preguntant-li:

—Vau fer autostop, oi?

—Jo?

—Per venir de Riutort aquí va fer autostop, eh?

—Deixeu-me estar. Jo no he fet mai autostop. No sé res —bramà l'home.

—Digueu, ¿de què el coneixíeu, el senyor Casanovas? Què us havia fet? —preguntà

finalment en Rubio, sense gaire convenciment.

Però el vagabund protestà tot rebotant-se per terra.

Els policies encarregaren a l'infermer de l'Hospital de les Monges que procurés fer-lo parlar durant la seva estada per a guarir-se. Com tots els homes que havien viscut la guerra, tenia moltes coses a contar. Fill de la Terra Alta, al final del trenta-cinc s'incorporà al regiment de Transmissions del Pardo, que li havia tocat per sorteig, i quan va venir la guerra, el regiment va fer veure que volia anar a combatre els feixistes, en el front que s'havia format a Segòvia, i es passaren en pes als nacionals. Però el camió que tancava la comitiva es va encallar i es va retardar. Tota la secció es refugià en una casa de peons caminers de Cabeza de Illescas i es defensà dels atacs dels milicians. Els únics que van quedar vius foren ell, el xofer i dos soldats més, un d'ells pastisser de l'Espluga de Francolí. Al cap de poc, després dels fets de l'Alto de los Leones, van ésser alliberats i fou reclamat per Transmissions. En l'acció de les tropes sobre Bilbao va desertar; un cos d'exèrcit s'havia parapetat a les cunetes de carreteres i camins per passar, en el moment convingut pel comandament, al reforçament de les primeres línies. Feia dies que, quan el sol s'apagava, els soldats d'un costat i l'altre s'insultaven, reien, s'explicaven acudits i s'oferien tabac des de les trinxeres properes. Mas va dir: «Ara he de lluitar amb aquests nois?». Deixà el fusell i, camps a través, vestit de soldat, va caminar qui sap quant. Volia anar a casa. Es mirava els seus papers i cap no li servia per a viatjar de dia, fins que arribà a Barcelona, on s'amagà com va poder. No trigà a instal·lar-se a la casa d'una vídua carregada de criatures que vivia al carrer d'en Girití, però ell no servia per a estar tancat, i un dia el detingué una patrulla al carrer de la Princesa i anà a parar a un batalló disciplinari de la Divisió XXVII, al front d'Aragó. Cap a la darrera, ell, que havia estat un desertor, es va veure enrolat en una patrulla de reagrupament i, gaudint d'aquella llibertat, tornà a desaparèixer; volia anar a casa a totes passades. En realitat, el vagabund era un filòsof; ell creia que mentre no trobis un amic que vol afavorir-te o no entropessis amb algun conegut, tot rutlla; que mentre vagis vestit com tothom, sense distinció, i no

tinguis documents que t'identifiquin, magnífic. Però, quan les coses no són així, tot és infortuni quan ets encasellat, ja no fas res més de bo, tot són preguntes i compromisos.

Per això —explicava l'infermer als policies—, diu que mai més no ha volgut tenir papers ni dependre de ningú, i, si no és per la seva necessitat, mai no es dirigeix a cap ésser vivent; fa les marrades que calgui per no trobar-se amb ningú que pugui adreçar-li la paraula. Sempre que per atzar ha trobat algú, l'han enganyat: o bé ha estat detingut o bé s'ha trobat amb una aixada entre les mans.

Des de la guerra fins al present, Mas, el vagabund, havia viscut a salt de mata, amagat pels camps i els camins, fent algun jornal agrícola o a ciutat, lliurant-se a prestadors de mà d'obra perquè, explotant-lo, el col·loquessin per fer algun jornal. Mort civilment, més d'una vegada l'havien detingut, en virtut de la Llei de Vagabundatge, i portat a l'Asil del Port o al Palau de les Missions. Allà, hi estava una temporada i, en sortir-ne, empení a la mateixa vida de solitari. A aquestes altures, sabia que els pares havien mort, i no es presentà mai al poble. Va dir a l'infermer que preferia no tomara veure ningú, malgrat que el pare havia deixat unes petites terres i la casa on ell havia nascut.

—Sóc un home independent —va dir— i, si algun cop m'agafen, només s'emporten el cos; en el meu esperit mano jo.

El dia que el van deixar anar, els policies li manaren que s'anés a treure el carnet nacional d'identitat i respongué que sí, senyor, que ja ho faria. Però ell, de carnet, no en volia; si l'hi haguessin fet prendre, l'hauria llençat.

—No vull morir ofegat entre papers!

Ara eren quatre els policies que actuaven al poble: Rubio, Cuadrado i els dos que, camuflats de viatjants de comerç, paraven l'orella a tota conversa. Quan, al vespre, aquests últims donaven compte, per telèfon, del que sabien o havien descobert, en Rubio es va esverar; havia sentit un cric a l'auricular que semblava demostrar que l'operadora de la central era present a la conversa. «Ho havia d'haver pensat.» L'endemà, al matí, va entrar a La Perla, on, instal·lat en un tamboret del taulell, hi havia un dels representants. Se li assegú al costat i, quan comprovà que ningú no el veia, li posà un paper a la butxaca. Davant el barman, l'agent camuflat es tragué, entre d'altres, el paper de la butxaca i, en el moment en què li servien el cafè, va dir ostensiblement al mosso: «Conforme». L'home del bar somrigué. Les lletres, escrites amb bolígraf, deien: «No ens telefoneu més. Aquest vespre us esperem a Vilafranca. A dos quarts de vuit. Al passeig. Avisa el company».

En trobar-se, a l'hora convinguda, s'entaularen al fons d'un bar.

Semblava que aquell dia els representants no havien tingut gaire sort. No sabien sortir-se de generalitats, però, malgrat tot, en Rubio volgué que s'expliquessin amb tot el detall possible. Sabia per experiència que qualsevol paraula o qualsevol gest el podia conduir a algun descobriment interessant. L'Efrem Gusach, valencià, un dels representants, que després d'estudiar la carrera d'advocat havia ingressat al cos de la policia secreta atret per les il·lusions cinematogràfiques i novel·lesques de la joventut, restà callat un moment interrompent-se del que aleshores deia. Comentà:

—Per la plaça corria un estiuejant que em sembla que he vist més d'una vegada. I crec que l'he vist per coses del servei.

—Fes memòria. Si molt convé, té antecedents.

—És un home d'uns quaranta-cinc anys. Molt elegant. Cabells grisos, i anava amb pantalons beiges i camisa groguenca.

En Gusach no pogué afegir res més al que havia dit i en Rubio encarregà a en Cuadrado que l'endemà al matí el marquessin i li fessin mostrar els papers.

Flairant de grup en grup, els policies representants havien anat fent-se càrrec del clima de la vila. Paraules significatives que posaven de manifest el tarannà tèrbol o de dissimulació que es respirava. A la merceria, una dona grassa com un bocoï, que diu que li faltava un ronyó, una dona que conservava senyals d'una antiga bellesa, feia el petarrell. Amb llàgrimes apunt de saltar-li, deia que «mai més, mai més no he posat els peus a casa dels meus pares...». L'altra li va dir: «No te'n recordis més. Fa massa anys que va passar». I ella va respondre: «Però, filla, és ben trist. El meu germà, el meu germà!, portar-los a cal notari perquè desfessin el testament... Ai, no, filla, no, mai més! Per això que quan passa una desgràcia així com ara la d'en Casanovas, ja ni me'n sento. M'he tornat mesella». Després explicà que, amb el seu germà, sí que s'hi feia. «Aquesta sí que és bona —va fer l'altra—; no va ser ell el qui els va portar al notari?» «Bé, bé, però jo he de pensar en els meus fills...»

Els policies reien.

—No cal ser gaire observador —deia Julià Amado, l'altre representant— per a veure la gran divisió en què viu el poble. Les criatures dels immigrants mai no s'ajunten amb les d'aquí; mai no juguen barrejades i, a les tavernes on van els no catalans, els d'aquí deixen d'anar-hi. Ho he comprovat. És una mala nota barrejar-se i sovint se sent parlar dels xarnegos. Al mercat, aquest matí, una dona s'adreçava a un brivall d'uns nou anys dient-li: «Ets andalús, tu, oi?». El marrec contestà: «Sóc català, jo». «Andalús, ets, andalús, ja ho sé jo.» La venedora intervingué dient: «Però n'hi ha de molt macos, d'andalusos». I la

dona se n'anà remugant: «Treballen, sí, treballen, però de seguida que guanyen unes pessetones es prenen una cervesa. Els haurien de...»

»Però la divisió no és sols entre els vilatans i els de fora. Deien que hi ha la tradicional dels dos casinos que sempre hi ha hagut a tots els pobles. Només que ara, en lloc d'ésser els de les dretes i els de les esquerres, la separació és entre els qui van a missa i els qui no hi van. Aquests últims han creat una mena de centre d'esbarjo on fan comèdies i excursions i algun ball. Diumenge hi ha una cursa de bicicletes. Aquests són els qui tenen més joventut i es veu que a les cases hi ha un veritable malestar amb els descreguts. Per reacció, els altres és quan més ostensiblement van a l'església i es veu que mai no foren tan concorregudes les novenes i els rosaris nocturns. Com que l'església no és gaire gran, encara s'hi veu bastant de gent els dies de precepte. Ara hi ha un rector que sembla que porta molts conflictes; diu que és intransigent. L'altre dia uns es van presentar a batejar una criatura i els va preguntar si és que ja anaven a missa. Van respondre que... que alguna vegada. “Doncs, si no aneu a missa, per què el porteu a batejar?” Ha estat, sembla, una atzagaiada, i els altres van criticant-lo en nom de l'Evangeli. És una mica difícil d'entendre'ls. Una carnissera, quan hi he entrat, explicava que el seu marit ha estat sempre un home molt avançat d'idees... “Vaja, sempre...”, ha dit. I ha afegit que, d'ençà que el Terrades havia portat el seu fill al Frente de Juventudes, “el meu home es va desfer de la Falanxa. Ja saps que ells dos no es poden veure. Mai més no hi ha posat els peus”.

»La gent volta pel poble; va als seus quefers sense que ningú els molesti; entren i surten de les cases i van al cinema o a la plaça a fer l'aperitiu i dinen i sopen i dormen certament, però en l'aire s'endevina un no sé què de cohibició; una limitació que no sé si és imposada per ells mateixos per no fer la sensació d'estrafolaris o bé és que temen una represàlia possible. Se senten vigilats i van amb compte amb la llengua. On es pot observar més bé aquest fenomen és a les tavernes; mentre parlen de futbol, criden, i encara amb límit. Les simpaties per un club o l'altre poden significar moltes coses, i gairebé sempre que expliquen a quin equip pertanyen posen com a final unes paraules aclaridores. Però on la coacció es mostra més evident és en parlar de política o de coses administratives; llavors el dia pren els tons més baixos. Sí, hi ha tranquil·litat, però aquesta tranquil·litat és més aviat la reculada del qui ha rebut. Són com els cargols, que, en tocar-los les banyes, les contreen de seguida nerviosament. Fixeu-vos-hi: és un petit moment, molt subtil però cert. Estan, ¿com us diria ara jo?, com engabiats.

En Rubio aclarí que això passa a tot arreu; és encara el record de les atrocitats de la guerra i, per què no dir-ho?, el temor del sabre.

»Sí —aclari en Gusach—, però en aquest poble es nota doblement. Bé, això és perquè hi som nosaltres; la nostra presència els intimida; tenen por del desconegut i els surt el complex de persecució. Són molt sensibles i creuen, potser sense formular-s'ho del tot, que els pot pervenir alguna molèstia. ¿Què us hi jugueu que més d'un d'aquests pagesos es pensa que ara fins i tot els podrien augmentar la contribució? És molt complicat un home. ¿iUs heu fixat com presumeixen d'haver tingut un crim al poble? Ni ells mateixos no se n'adonen, però en el fons en fan un gran plat. Els agrada el perill perquè els distreu de la monotonia, però d'un a un no volen complicacions. És clar, si parlaven, potser es veurien obligats a perdre el temps i a comprometre's; l'individu no se sent prou fort per a plantar cara sense conseqüències. Supeditats a la coacció a què estan sotmesos, les relacions i tota la vida quotidiana s'han reduït a les funcions fisiològiques més elementals. Se senten vigilats i només desconfien. Perseguida la crítica, l'acudit o la frase brillant han desaparegut; la banalitat i la poca-solta substitueixen la paraula lliure de la conversa; l'esperit ha emigrat.»

—Bé, no t'enfilis! Això passa a tot arreu, avui.

—Sí, però en aquest poble, més. No sé com dir-vos-ho. Som més tancats, més difícils. Les garanties ciutadanes no donen per a més i tothom es defensa com pot.

»Sí, tothom va a la seva. Es defensen com poden. Si tu preguntes a qualsevol d'aquesta gent, procurarà defugir. Però, si aquest mateix subjecte porta la iniciativa, veuràs com de seguida et parla malament de qualsevol altre; els sembla que fent aquestes confidències allunyen el possible perill que els pogués voltar; creuen que amb aquesta mena de traïció se'ns congracien, a nosaltres, que representem l'autoritat. Es volen fer ben veure i per això no s'aturen davant de res. És la defensa del feble... A la plaça vaig trobar un home a qui, per dissimular, vaig preguntar alguna cosa —afegí en Cuadrado—. Doncs bé: se'm va desfer en llargues explicacions sobre les males arts de què se servien alguns. Pel que es veu, al Sindicat van acordar que els empelts no es vendrien fins acabada la verema. Molts van protestar, però els altres s'imposaren. L'endemà de l'acord els capitostos, que eren els qui van fer la proposta, ja van vendre els empelts a bon preu fent saber als compradors que no n'hi hauria més, perquè, els altres, no els els portarien fins passats molts dies. Però al cap de dues setmanes les branques ja s'havien assecat i les van haver de llançar. Els altres ja havien fet el seu negoci. Un altre dia acordaren un preu de la verema i tampoc no compliran; col·locaran tota la seva collita i es riuran dels incauts. Són petites entremaliadures que es fan entre ells. El qui m'ho va explicar ho va fer perquè em va

conèixer. Ara li sembla que per a ell han passat tots els perills. Totes les falles de la gent interrogada, les hem sabudes pels propis amics. És la vida.

»Qui és capaç de creure que, a aquestes altures, que volem anar a la Lluna, ens trobem aquí amb gent que parla de “tallar l'aire” per fer-se passar o trencar les angines. Ahir, a l'hora de sopar, hi havia a la fonda una conversa molt arrencada parlant de malalties i curanderos. Molta gent hi reia, però altres ho escoltaven i donaven fe de les seves virtuts. Parlaven d'una veïna que s'havia trencat, feia temps, el fèmur i que ara volien portar a un tal Brustenga, de no sé on, que diu que l'havia de guarir així que li posaria la mà al damunt. I van fer sortir la dona que renta els plats perquè ens expliqués de quina manera fa passar el mal de queixal. La dona explicà que fan una creu al front del malalt i li pregunten: “Et fa mal el queixal?” “Sí, em fa mal.” “Doncs, digues Santa Apol·lònia.” “Santa Apol·lònia.” “Et fa mal? Doncs, ja no et fa mal.” Però el cas és que els destres a guarir no es limitaven a aquestes dones de la fonda; tothom va parlar de coneguts que coneixien i exercitaven aquestes arts; gent del poble i d'altres pobles propers. I se'n parlava amb admiració. Ui! Supersticions, les que vulguis. El que passa és que se n'amaguen, però n'és ple. Esborrona.

Els policies donaren per acabada la conversa. Com havien fet altres dies, en Rubio i en Cuadrado es dirigiren a la central telefònica per intervenir les converses de Sant Pau del Penedès en virtut d'una autorització expedida des de Barcelona. La majoria dels enraonaments es referien a en Massana i al transport d'armes. Els mots encoberts i el to de la veu denotaven animadversió, però no passaven de ser xafarderies de desvagades. En Cuadrado parà una especial atenció en una dona que preguntava a l'altra si havia vist el vell Grau com rodava pels volts de can Massana. «Sí, ja l'he vist; es veu que busca la perduda. Deu pensar que si se la carrega potser li vendrà el tros de l'Estel, aquella feixa petita que té en Massana, vull dir. Que s'ho pinti a l'oli. No la hi vendrà pas. I saps perquè? Doncs, perquè el que vol en Massana és fer la punyeta al Manyo, que hi té un tros al darrera i no sap per on passar. La hi té jurada. Es veu que, amb aquest Massana, no s'hi juga. No m'estranyaria que hagués estat ell qui va fer això d'en Casanovas.»

En una altra ocasió, en Cuadrado va sentir que també parlaven d'en Massana, però la xerrada derivà cap a altres auguris relatius a uns pagesos de la carretera. Només pogué sentir que deien: «Sí, quan se'ls va morir la nena(...). Pobreta! Als seus catorze anys. Però, qui en va tenir la culpa? Per a l'Abdó i la seva dona tot el que no siguin diners... La van deixar morir, et dic.»

En sortir de la central telefònica, el vespre vilafranquí estava animadíssim de gent. Les taules dels bars començaven a buidar-se, i cercaren l'aparcament. En Rubio engegà el cotxe i emprengué el camí de Sant Pau.

—No et descuidis de mirar-te el foraster elegant que t'ha dit en Gusach; un home més aviat alt, ben vestit —demanà en Rubio.

—Sí. Porta pantalons beiges i camisa groguenca.

—O el que sigui. Pot haver canviat d'indumentària. Si és presumit...

—M'ha dit en Gusach que li sembla que porta un tatuatge al pit i que és molt distingit.

—Ah! Distingit i amb el pit tatuat? Segur que deu tenir història.

L'ordinari Comas feia, cada dia, menys els dissabtes, el recorregut de Barcelona a Sant Pau. Arribava amb el seu camió cap a les tres de la tarda. Dinava i després es dedicava a repartir els gèneres encomanats pel poble i els agregats de Senells, Curtcamí i Pentinats. Aquell matí havia anat personalment al carrer de Vilamarí, on havia portat la carta de la Neus. S'anotà el número i preguntà a quin pis vivia ella. Va passar per l'Ajuntament a primera hora de la tarda per donar l'adreça exacta als agents.

En Rubio deia a en Cuadrado que semblava mentida que qualsevol home deixés el rastre que deixava. I, tanmateix, tots creiem en la vida tranquil·la que hom porta. Tu agafes i immobilitzes un home a qualsevol hora del dia o de la nit i pots tenir la seguretat que sempre et portarà als llocs més inversemblants. Els contactes són sempre impensats; el mateix et pot conduir a una botiga de filatèlia que a una casa de prostitució; tant et pot enviar a Sant Pere com a Sant Pau. La vida de l'home paralitzat cau com un castell de cartes; llavors, la por, la vergonya o simplement el rubor apareixenen l'individu.

—Ve't aquí una nova pista. Donarà algun resultat?

—Tenir una amiga a Barcelona no significa res.

—Evidentment. Però cal provar-ho. No ho podem passar per alt. No cal pas que sigui aquesta dona que hagi comès el crim; hem de saber si ella ens porta per altres ramificacions més tortuoses.

—¿Hi vols anar tu mateix, a fer la diligència?

—Ho voldria fer. Ho demanaré.

En Rubio se n'anà a Barcelona. Va dormir a casa seva i l'endemà, a primera hora, era davant el seu superior jeràrquic, el comissari

Porta. Despatxà ràpid i es presentà al pis del carrer de Vilamarí. Ningú no va respondre als trucs. L'agent s'esperà a baix; repenjat a la paret amb els peus inclinats, fumava. La portera li havia dit que la Neus havia sortit segurament a comprar, com feia sempre. No

trigà a veure venir per la voravia una dona d'uns vint-i-cinc anys que anava carregada amb «unes bosses de plàstic d'on sobresortien un pa de barra i les fulles d'un enciam. Era una dona que es feia mirar; més aviat plena de carns, sense exagerar, tenia la cara bruna; els ulls, bellugadissos, es movien ràpids sota els cabells negres; llavis vermells; feia anar el cos rítmicament al compàs que la calor del matí li permetia.

—Neus Alberola? —preguntà l'agent.

—Sí, senyor —respongué la dona.

En Rubio s'identificà amb el carnet a les mans.

La dona va comprendre de seguida el motiu de la presència de la policia.

—No m'estranya —va dir.

—Per què no li estranya?

—Perquè suposo que, quan passa una cosa així, vostès deuen preguntar a tothom.

—Sembla talment que m'esperés.

—Veurà..., en una certa manera, sí —confessà ella.

—Per què? ¿Que suposava, potser, que havíem de venir?

—La portera em va dir, ahir a la tarda, que un home havia vingut a preguntar el meu cognom i si encara vivia aquí. Això m'ho va fer pensar.

A en Rubio, li semblà que s'enfrontava amb una persona astuta i esposà en guàrdia. Sense valer-se de cap excusa, fent un salt al buit, afirmà:

—Sabem que vostè era la seva amistançada. No ho negui.

—No valdria més que pugéssim a casa?

L'agent, acostumat a malfiar, es volgué protegir de qualsevol sorpresa possible.

—Pugi, vostè, primer. Jo vaig al bar de la cantonada a dir al meu company que s'esperí, perquè potser tardaré. Li diré que sóc amb vostè.

El baf del pis era de cosa neta. El terra, de mosaic, brillava, i en obrir la porta es notava que les finestres posteriors també devien ésser obertes, perquè l'aire circulava molt lliure. Era un pis fresc i sense racons ni res que l'enfarfegué; potser una mica incomplet.

—Perdoni. Tenia la rentadora engegada.

La dona s'absentà uns moments.

En Rubio s'esperà a l'entrada del menjador; va recórrer, amb la mirada i l'oïda, tot el seu àmbit i es convencé que al pis no hi havia ningú més.

—Segui. —La dona apropà una cadira—. Vol prendre alguna cosa?

—Gràcies.

—Sí. Jo era la seva amiga. Venia cada setmana un o dos dies. Després se n'anava. És terrible. Què faré, jo, ara?

—Ell la mantenia? No treballa en res, vostè?

—Havia treballat, però ara ell no ho volia. Em deia que havia d'estar per ell quan arribés.

Volgué saber si en Casanovas era gelós. En Rubio portà la conversa on li convenia. Preguntà:

—Quan ell venia, es presentava d'improvís? La sorprenia?

—No. Sovint, quan arribava a Barcelona, em telefonava dient-me que havia de fer alguna cosa i que més tard vindria.

En Rubio es va sentir defraudat. Llavors va fer una pregunta directa, sense gaires miraments.

—¿No tenia por que, vostè, tingués algun amant? No tenia ningú més, vostè?

—No, mai. Ell sabia de sobres que no em tractava amb ningú més.

La Neus s'explicà llargament. Calia que el policia sabés com s'havien desenvolupat les seves relacions; quan ella devia tenir uns vint-i-dos anys el va conèixer.

—Jo —va dir— treballava de dependenta en una papereria i sabia molt poques coses del món. Vam sortir unes quantes vegades. Tenia ganes de casar-me, jo. —La dona abaixà una mica el cap—. Ja m'entén. Sempre havia pensat que en Ramon acabaria casant-se amb mi malgrat la diferència d'edat.

El timbre de la porta sonà temorenc. La dona s'aixecà per obrir. La portera, que mai no li pujava les cartes perquè eren dipositades a la bústia, va allargar una lletra a la Neus; es va entretenir mirant cap a l'interior del pis com si volgués descobrir alguna cosa. Va veure en Rubio al menjador i se'n tornà.

La Neus deixà la carta damunt la taula sense obrir-la.

—Continuï, continuï. Pensi que qualsevol detall pot ser important per a nosaltres. —En Rubio es mirava la carta—. ¿Han durat gaire les seves relacions?

—Feia uns tres anys que ens coneixíem. —Tenia els ulls plorosos—. Quan en feia dos que ens vèiem, va voler que deixés la feina i que tingués aquest pis per a viure.

—És llogat aquest pis?

—No. El va comprar a nom meu. En Ramon era molt bo i molt generós. M'ha costat molt d'entendre que ell mai no s'hauria casat amb mi. —Estirà la mà i girà la carta de damunt de la taula.

—Ja la pot llegir, ja. —L'agent esperà que ho fes.

—No cal. Ja sé el que és.

—Què és? Es pot saber?

La Neus li respongué que sí, que ja la podia obrir ell mateix, si volia. Una cosa sense importància; sovint una veïna li deixava, en anar a plaça, algun retall de «La Vanguardia» on hi havia, marcats, anuncis que li podien interessar.

—Anuncis de què?

—De col·locacions. És que, ara, jo buscava alguna cosa en què treballar.

—A hores, potser? Per no avorrir-se?

—No, no, per tot el dia. Per col·locar-me simplement.

Obrí el sobre. En un retall de diari hi havia marcats amb bolígraf dos petits anuncis.

—¿Que potser temia quedar-se sense res en faltar-li l'ajut d'en Casanovas?

La dona titubejà.

—No, no és això. Ho havia decidit abans d'assabentar-me de la seva mort.

—Que estrany! No troba? Que estrany que, tenint-lo a ell, vostè fes una cosa així! ¿Que potser havien renyit?

—No... —Es posà a plorar—. Amb ell, no.

—Què vol dir amb ell, no? —preguntà, interessat, l'agent.

—El meu germà...

—Ah, té un germà? Un germà de vostè? —Avançà la cara cap a la dona.

—És llarg d'explicar —va dir ella—. Tinc un germà que viu al Clot. És molt bon xicot, però té un geni com la pólvora. Oh, no pensi mal! Ell fóra incapaç de fer una cosa així. Al meu germà, sempre li havia dit que, aquest pis, l'haviem comprat a pagues amb dues amigues més per a viure-hi totes tres. Ell havia vingut alguna vegada per aquí i s'estranyava de no trobar-hi ningú més. Deu fer cosa d'un mes que, una tarda, el meu germà va venir i va trobar en Ramon. —La dona abaixà els ulls—. En Ramon anava amb pijama; així, que en Josep, el meu germà, ho va descobrir tot.

—Es van barallar?

—Barallar... no. Van discutir. En Josep, des del rebedor, va cridar: «Ah, és vostè...?».

—Que el coneixia.

—Sí que el coneixia. Quan, un dia, en Josep es va quedar sense feina, a través meu, en Ramon el va col·locar als autobusos. En Josep no sabia res de les nostres relacions. Li vaig dir que havia trobat aquella feina per recomanació d'uns amics.

—L'ha tomat a veure, vostè, el seu germà, des d'aleshores?

—No. El veig molt poc.

—Josep Alberola, oi? —El policia anotà el nom—. La seva adreça?

La Neus la hi donà.

—Oh! Ell no té res a veure amb tot això de la mort d'en Ramon—s'agità la Neus.

—El mateix crec jo. Però sempre és bo de saber-ho tot. De tota manera, hi ha homes que tenen la moral molt estreta. No sé si m'entén. Doni'm detalls de la disputa. ¿El va amenaçar el seu germà?

—Amenaçar... Què li diré! Es van dir, tots dos, coses molt fortes. El meu germà va cridar que ell no es presentaria més a la feina dels autobusos, perquè no volia preferències; es veu que l'havien tractat molt bé, i no volia viure... emparat, protegit, per la «puça» de la seva germana. —La dona plorava—. En Ramon se'n va anar.

—Veu? —reflexionà l'agent—. Aquí té un motiu. No dic jo per amatar-lo. Però, vaja, qui sap si... Deu ser un home com cal, el seu germà. Això és un atenuant de molta força; un home que ret culte al seu honor. Veurà...

—En Josep té molt mal caràcter, sí, però és incapaç de matar una mosca. Vostè no el coneix; si sembla un frare...

El cert és que, quan en Casanovas se n'hagué anat de la casa de l'amant, els dos germans es barallaren amb la màxima vehemència. En Josep la va agafar, violent, recordant-li els pares. La Neus va plorar d'una manera inconsolable i ell no feia sinó dir sarcasmes. «M'havia de protegir a mi, a mi!», cridava l'home, alterat. Amb els braços damunt la taula recordava a la Neus com ella, la més petita, que tots estimaven tant, havia d'acabar de la manera més baixa. Ells, gent honrada, que sempre havien anat amb la cara ben alta, ara havien caigut en la vilesa.

—Es veu que és el destí de les obreres, caure a mans dels més poderosos. Maleïts siguin! Els diners..., sempre els diners... —cridava en Josep.

Una nova possibilitat s'havia obert. En Rubio es dirigí al Clot, però Josep Alberola no era a casa. Vivia rellogat. Quan van obrir la porta al policia es van espantar; tot eren excuses que ells no havien fet res que pogués ésser punitiu, que tothom tenia les seves idees, que ho podien comprovar on els dos homes de la casa treballaven. En Rubio els ordenà que, quan veiessin en Josep, li diguessin que es presentés a la Prefectura Superior i demanés pel comissari senyor Porta, perquè aquest l'havia de veure per un afer que no va explicar.

—Sí, senyor, li ho direm.

Però Josep Alberola no es presentà, com tenia manat, a la Prefectura Superior de Policia. Un agent es traslladà al domicili de l'home, però allà li van dir que no l'havien vist

feia dos dies. Consultats els antecedents, es comprovà que l'Alberola havia estat a la presó de Madrid acusat d'haver pres part en un congrés comunista a París. Vist que no el trobaven enlloc, fou donada ordre de busca i captura del presumpte criminal.

En Rubio i en Cuadrado abandonaren el poble. Les coartades dels suspects eren evidents i poques coses més podien fer a la vila.

Mas, el vagabund acusat, fou traslladat a la Model de Barcelona, on esperava ésser formalment acusat —la teoria de l'autostop ja no semblava tan insensata— o bé alliberat. Més tard, el tornaren al poble de procedència.

Joan Ubach, que estava tan malalt el dia del crim, i Enric Massana, que havia demostrat la impossibilitat de la seva participació en el crim, foren deixats de banda. Més tard, però, en posar-se tot en clar, en Rubio i en Cuadrado haurien de rebre el repte del comissari Porta perquè havien deixat sense aclarir exhaustivament la investigació sobre els moviments exactes d'en Massana; la cadena d'esdeveniments es truncava perquè li mancava una anella. Després que un policia subaltern havia anat tres vegades a la casa del cambrer, que els havia servits al restaurant i que, de sobte, havia desaparegut, oblidaren l'obligació que tenien d'insistir i deixaren sense aclarir-ho. El comissari Porta era molt detallista i els havia manat que mai no menyspreessin qualsevol minúcia.

Tampoc no havia donat resultat la visita efectuada al pare de la noia que, feia anys, havia tingut raons amb en Casanovas pel fet de perseguir-la. Era un home vell, carregat de vi, que els veïns del poble tenien mig oblidat i que vivia pels afores de la vila; amb els anys aquest home havia contret una ombra de paràlisi que no el dexiava caminar. Gairebé mai no sortia de casa.

La policia de Madrid va informar Barcelona de les gestions fetes prop del gerent de l'empresa que havia concursat en la subhasta dels barracots militars. Aquest senyor va rebre els agents al seu despatx i es posà a riure. Els digué que, si cada vegada que es perdia una subhasta o un concurs, s'havia de matar un home, ja no restaria gent al país.

—No els sembla? Grotesc, no troben?

En el curs d'aquelles dues setmanes d'investigació la policia havia sotmès igualment a interrogatori el soci que en Casanovas tenia al bar que havia establert a Barcelona quan era més jove; un establiment concorregut d'un rendiment notable. El soci era un xicot andalús que s'havia adaptat fàcilment al país. Havia pogut demostrar que el dia del crim no s'havia mogut del bar; era fàcil de comprovar, perquè cap dia no mancava a la feina. En Rubio i especialment en Cuadrado estigueren constantment connectats amb un altre amic del mort; era el soci que aquest tenia a la petita fàbrica de botons, radicada a la vila, un

manresà assenyat que portava amb molta diligència el negoci i que tampoc no es movia mai del seu despatx si no era per anar un parell de dies a Madrid a gestionar alguna llicència d'importació de primera matèria per a la fàbrica. Aquest home era el qui havia ajudat, més que ningú, els agents marcant-los les persones que més es relacionaven amb en Casanovas i precisament li havien comunicat la desgràcia al moment en què el cos sense vida del soci fou descobert; en aquella hora es trobava reunit amb compradors de primera línia. Restava, doncs, al marge de tota sospita.

La policia es basava, ara, amb no gaire entusiasme, en les persones del vagabund i del germà de l'amiga d'en Ramon, que era cercat activament. Ningú més no apuntava a l'horitzó del dubte, i el comissari Porta s'havia mostrat sempre refractari a creure en la culpabilitat d'aquests dos homes. La teoria predominant en la ment del cap era la de l'estat passional, del cop de sang, i aquests sospitosos no presentaven aquestes característiques, que ell creia fonamentals.

En Rubio, en canvi, no era del tot d'aquest parer, probablement a manca d'altres culpables possibles. Tenia l'esperança d'aclarir el fet amb la detenció del germà. Quan l'agent explicà a en Porta el resultat de l'entrevista amb l'amiga recordà les paraules de la dona: «El meu germà és com un frare». I a la vista de l'afiliació al partit comunista havia dit:

—Exacte! Com un frare.

—Deu ser la consigna. Tots aquests es mostren molt mansos. Com si mai no haguessin trencat cap plat ni cap olla.

I, tanmateix, el caràcter violent del buscat inclinava la balança cap al costat de la possibilitat que fos ell l'autor del crim.

Passat molts dies, en el moment que en Rubio despatxava altres afers amb el comissari, sonà el telèfon; eren dos quarts d'onze i els homes remenaven uns papers del departament. En Porta estirà el braç.

—Comissari Porta. Digueu.

—Sóc Josep Alberola —respongué la veu.

El cap ensorrà la tecla del magnetòfon per gravar la conversa telefònica mentre feia un senyal a en Rubio perquè agafés l'altre auricular.

—Ah! Digueu. Us esperàvem.

—És per anunciar-li que ara vinc a la Prefectura.

—On sou?

—Tant se val! Telefono des d'una cabina. Li ho dic per si abans d'arribar aquí em detenien. Per qui he de preguntar?

—Pel comissari Porta, de la Criminal. Us esperem.

Penjà el telèfon i parà la cinta.

Els dos homes es van mirar uns moments.

—Només calia que aquest també se'ns escapés de les mans —va dir el cap—. Aquest home no ens té gens de por. No m'estranya.

En Rubio sortí del despatx i es va dirigir a la seva secció. En Cuadrado, en aquell moment, dictava un informe al mecanògraf.

—Tu. Ara ve el germà de l'amiga a presentar-se.

—Si que... —mussità en Cuadrado, somrient—. Vejam si d'una vegada et convences que qualsevol pot fer autostop. Tant que te'n burlaves!

—Pse!

Cap a dos quarts d'una trucaren a la porta del comissari. Un ordenança introduí Josep Alberola. En Porta premé el timbre reclamant la presència d'en Rubio i en Cuadrado.

L'entrant de nou era un home d'uns quaranta anys que s'esperà dempeus al costat de l'ordenança. Més aviat prim, denotava una musculatura forta; el mentó sortit mostrava un caràcter volenterós i decidit; vestia pantalons clars i americana fosca.

Davant els funcionaris explicà la seva història tan bon punt fou requerit. Si algun dels agents que visitaren casa seva hagués manifestat perquè el cercaven, s'hauria presentat de seguida. Ell no havia pogut relacionar la seva recerca amb l'assassinat d'en Casanovas, simplement perquè l'ignorava. La nit abans havia sabut, per la seva germana, el motiu d'aquella recerca.

—Però si no haguéssiu temut alguna cosa us hauríeu presentat. Perquè no ho vau fer?

L'home callà.

—Per què no us vau presentar?

—Suposo que per a vostès no deu ser cap secret que, fa tres anys, vaig ser detingut i empresonat pel fet de pertànyer al partit... Jo pensava que era pel mateix... Temia que m'empresonarien de nou.

—¿Continueu pertanyent al Partit Comunista?

—...no. No, senyor. Fa temps que me'n vaig sortir.

—Em sembla que mentiu.

El van fer seure davant la taula.

—A casa la vostra germana, ¿vau amenaçar el senyor Casanovas?

—No ho sé —titubejà l'home—. No podria assegurar el que vaig dir. No me'n recordo.

—El senyor Casanovas us va col·locar a la companyia d'autobusos, oi?

—Sí, senyor. Van ser ell i la meva germana els qui van arranjar-ho tot. Va ser ella, que havia caigut sota les grapes d'aquest home. Jo ho ignorava. No crec que hi hagi cap home que s'estimi que li agradés de fer aquests papers que he fet jo.

Els policies es van mirar.

—Els demano que es facin càrrec de la meva reacció. Si vostès s'hi trobessin...

—Ssss! A nosaltres, deixi'ns tranquils.

—Aquell dia vaig veure clar d'on venien les reticències i les indirectes dels meus companys dels autobusos. No crec que, dignament, hagués pogut fer altra cosa.

—I durant aquests dies, què heu fet?

—He estat amagat.

—On? Qui us ha protegit? ¿On heu passat la nit?

—La primera nit, la del dia que em van venir a buscar, la vaig passar en blanc. L'endemà i uns quants dies, a Igualada, on encara tenim família. Però ells no sabien que m'amagava.

—I què hauríeu fet després?

—Intentava anar-me'n a França —va explicar—. Hi havia treballat de guixaire, que és el meu ofici. Vaig arribar a Figueres; però, després de comprovar que per aquella banda era difícil de sortir sense passaport, me'n vaig tornar a Barcelona; pretenia introduir-me per la banda de Berga. Però ahir la meva germana em va fer dir per un amic per què em buscaven. Sí, va ser ahir al vespre.

El comissari mostrava signes d'avorriment i ordenà als dos agents que s'emportessin l'Alberola a una altra cambra i que, si els semblava bé, continuessin les declaracions.

—Però si no voleu perdre el temps... —s'atreví en Porta.

Un darrera l'altre, els dies havien caigut sobre la vila, que anava recobrant la seva fesomia. En aquesta hora de la verema i del vi tothom estava enfeinat; les portadores i els tractors feien cap a les premses i estudiants i gitanos s'ocupaven de la recollida del raïm.

Independentment del que pogués fer la policia per a l'esclariment del crim, el Patronat que havia d'executar la voluntat del mort s'havia constituït; el formaven el rector de Sant Pau, un dels metges del poble i tres comerciants destacats. La Junta, fidel a la voluntat d'en Casanovas, no havia deixat que cap dels socis en els negocis en fos vocal. Ningú no va protestar d'aquesta exclusió, només l'Ubach. L'arquitecte municipal havia rebut l'encàrrec de fer l'estudi de la residència de vells; n'havia visitades algunes per tal de fer l'edificació més adient amb el comportament dificultós dels futurs estadants. Per tot arreu rampes de

ciment perquè hi poguessin pujar els cotxets dels impeditos. El pressupost previst era per a cinquanta vells.

El dia que la Junta del Patronat comunicà a l'Ubach que, a tot estirar, només podria assistir a les juntes amb veu però sense vot, es va indignar. Malgradós, la vanitat li encengué el rostre i se n'anà sense dir res. No volgué escoltar raons tan sòlides com el fet que el Patronat representava el vuitanta per cent del capital.

—M'han deixat reduït a la condició d'empleat! —crià tan bon punt estigué en presència de la seva dona.

—Les jugades d'en Ramon! Ara serà el Patronat el qui manarà.—Estava furiós.

—Les què? Ja cal que aneu amb compte tots plegats. No sé pas com aniran aquests negocis sense ell. —La muller s'endurí—. Ves, ara, les jugades d'en Ramon! Segur que devia fer el que era més bo, més convenient. Ell sempre les feia bé, les coses. —Es plantà davant el marit com si fes temps que l'esperés.

—No m'estranya que el defensis. Sempre has estat més partidària del que deia ell que del que feia jo —bramà l'Ubach.

En el llarg dels anys, Teresa, la muller d'en Joan, recordava com en Casanovas havia estat per a ells un veritable pare. Ella mateixa li havia demanat consell i li havia explicat les dificultats del seu matrimoni.

—Això! —insistí el marit—. Que ningú no toqui el seu Ramon.

—Què vols dir amb això del seu Ramon? Què vols dir, eh? —La dona se li encarà, irada.

I era cert que, davant la Teresa, ningú no podia parlar amb reticència del protector i conseller àulic de la família. Filla d'una casa de bon passar i veïna d'en Ramon, havien jugat de petits. El recordava sempre amb el seu posat una mica mofeta i tranquil, quan els altres nois es debatien en jocs violents; tot ho reduïen a les pròpies forces. Ell sempre deia l'última paraula i feia les coses amb pausa, i, si els altres es posaven nerviosos, que s'hi posessin; ell feia sempre la seva com si no hi hagués ningú més al món. Els nois jugaven a la ratlleta o al flendit barroerament i quan ell tirava respirava a fons i feia invariablement diana. Els amics protestaven i ell es burlava dels eixelebrats. De més grans, ella es pentinava prop de la finestra i el veia passar, sempre tan segur d'ell mateix. «Adéu, Teresa!» Alçava la mà. «Adéu, Ramon!» Joveneta que estimava la segureta més que tot, mirava en Ramon com un home gran. Després ell va anar a la guerra i més tard el veié abandonar el poble per establir-se a ciutat. La Teresa en tingué un gran disgust; alguna cosa li mancava sense aquell veí sobre el qual, més d'una vegada, s'havia fet il·lusions.

Després l'Ubach s'havia apropiat a ella; era de família benestant, i ella tenia vint-i-tres anys; no podia esperar gaire.

—Què vols dir amb això del seu Ramon? —va repetir la Teresa—. Digues! —cridà—. Ningú no pot dir res de mi, en veritat!

En Joan callà. Havia anat massa lluny. Sabia que la seva dona li havia estat fidel i mai res no l'havia apartada del seu deure de muller i de mare. L'admiració per l'altre era, però, massa evident, i, quan aquestes preferències es feien paleses, l'Ubach s'irritava. De fet, la presència permanent de l'ombra d'en Ramon a la casa havia estat, de feia anys, motiu de mudes discòrdies.

—Sembla mentida que puguis parlar d'ell d'aquesta manera.

Ell, ell, sempre ell! Fins i tot ara que ja no hi era, la seva presència continuava interposant-se. El fantasma d'en Ramon l'havia de perseguir tota la vida. Quan en Ramon entrava, per atzar, a la casa d'en Joan, els fills d'aquest se li tiraven al damunt. Ell els contava històries i els feia riure i les criatures treien joguines fetes malbé perquè el tiet Ramon, com li deien, els les adobés.

—També n'ha rebut, ell, de beneficis de mi —es justificava el marit—. He treballat com un negre en els negocis i ell se n'ha endut sempre la millor part. Un viu era!, un viu, perquè ho sàpigues! Feia treballar els altres i ell no collia una palla de terra.

—Cada u serveix per al que serveix. Sabia organitzar i manar. Cap dels seus socis no li arribava a la sola de les sabates. Joan, per l'amor de Déu! No tens cap dret a parlar-ne així, d'ell.

—També en sé, jo, d'organitzar les coses. I en saben els altres socis que tenia.

—No em facis riure! —Parlava despietadament.

Els anys que, amb els seus desencerts, en Joan havia conduït gairebé a la misèria la família, la dona li havia perdut tot respecte. Res no l'aturava i tothora recordava al marit que ella ja li havia advertit que amb aquest negoci aquell altre feia un altre pas en fals, que seria un nou motiu de pèrdua.

—Sí, tot el que has tocat, ho has trencat, Joan. Saps prou bé que no has pogut fer res per tu sol...

—Sigui com sigui, hi ha homes que mai ningú no sabrà com van fer els primers diners.

—Tinc els meus motius per a creure que el senyor Casanovas els va guanyar massa fàcilment! —digué, rabiós.

—Això, home, això! No en tens prou de no estar-li agraït. Has decalumniat-lo encara!

—És clar, tu...

—Sí, jo el defenso. Perquè ho mereix. I m'és igual que tu pensis el que vulguis.

—És clar, nosaltres, els altres, som una colla d'inútils. Hi hauna cosa que en diuen sort, eh! No ho oblidis.

—Sempre fas el mateix: excusar els teus fracassos amb la sort...

—Maleït el dia que el vaig conèixer...!

—Valdria més que no t'excitessis. Que reconeguessis les coses com són. Sempre t'has enganyat a tu mateix. Tingues calma, i, si no la tens, m'és igual. Jo sempre el defensaré.

—Només ha portat la discòrdia entre nosaltres. Estic tip i cuit d'en Ramon Casanovas. M'ha omplert la vida d'oprobri.

—Si algú et sentia, es pensaria que ets tu qui el va matar.

—Jo? Imbècil!

—No ho dic pas, que hagi estat tu! Però el rancor que sempre li has tingut... ¿Et penses que no ho he vist sempre, jo? I les coses que ara dius demostren que, si l'haguessis pogut fer desaparèixer amb el pensament, faria temps que ja no hi fóra.

—Series capaç de portar-me al patíbul, tu. I jo sóc el teu marit, desgraciadament.

—Jo fóra capaç de tot menys d'oblidar l'agraïment que tots li devem.

Els dos petits aparegueren a la porta.

—...calla. Els nens.

Home segur, el comissari Porta era molt inclinat a la ironia i al vaticini. Sobretot això darrer era la seva flaca; li agradava de passar per home que les encerta d'entrada. Els subordinats li criticaven sovint la fe que tenia en la inspiració, en la corada. El cert era que aquests rampells, aquests pronòstics ràpids, només es produïen davant d'altres per impressionar. Quan aquest moment havia passat i deixava els funcionaris pensarosos, el més preocupat era ell i corria a estudiar el problema amb l'anhel d'haver-ho encertat. Sol al seu despatx, rellegí els antecedents de Josep Alberola i s'afermà en la idea que l'home no tenia res a veure amb l'assassinat d'en Casanovas. Allargà el braç per agafar el telèfon i demanà a la Direcció General de Seguretat l'historial complet del possible encartat. No havia passat mitja hora que sonà l'aparell i li llegien el dossier complet; el que hi havia arxivat era voluminós, perquè les notes es referien no sols a l'Alberola, sinó a altres ciutadans. El cas era que al final de novembre del cinquanta-nou el Partit Comunista havia convocat un congrés a París i una dotzena d'espanyols hi assistiren. La reunió se centrà en l'estudi de l'estratègia a seguir a diversos països. Quan, de retorn a Espanya, aquests ciutadans anaren entrant al país foren detinguts sistemàticament fins a un nombre de set. Els altres cinc que es retardaren, alertats per la confidència, es van quedar

a França. Josep Alberola anà a parar a Carabanchel, on estigué fins als primers dies de gener de l'any següent.

Aquesta unitat, regularitat, en les detencions que la policia de fronteres portà a terme d'una manera decidida, sense que hi valgessin excuses, demostraven ben evident la delació. La policia no dubtà ni un minut a posar la mà sobre els expedicionaris; anaven a la segura. Per força havia d'haver estat un d'ells qui denunciés els altres. Els recels embrutaren l'ambient del partit, malgrat que cadascun dels empresonats, i dels qui havien quedat fora, feren reiterades protestes d'innocència.

—I com es va saber? —preguntà el comissari Porta a l'aparell.

—Noi, en l'informe, no s'hi diu res més —respongueren de Madrid estant.

El cap premé el timbre i demanà que, de nou, es presentés l'Alberola. Volia conèixer, ni que fos únicament per anotar-ho a la pròpia experiència, com s'havia produït aquell fet. I l'Alberola potser en podria aclarir algun aspecte.

—Seieu.

L'Alberola es va asseure a la cadira de davant. El comissari li oferí tabac i restà uns moments mirant-se l'home.

—Continueu essent del partit?

—No, senyor. Me'n vaig apartar arran de la meva detenció i així vaig fer-ho constar en l'interrogatori que em van fer a la Social.

—Hi ha alguna cosa que m'estranya del vostre cas. Vejam.

El comissari es va moure a la seva poltrona i parlà.

»Vós sabeu —va dir— que el delicte que havíeu comès era important: pertànyer a un partit prohibit i, sobretot, confabular-vos deliberadament en contra del propi país; i aquesta confabulació portada a terme amb connivència d'una potència estrangera. És així? Més encara: un delicte d'aquesta naturalesa podria fins i tot pagar-se amb la vida; almenys en el fur de guerra seria així. I, tanmateix, vau entrar a la presó exactament el 26 de novembre i en vausortir el 3 de gener. És a dir, que vau estar detingut un mes i pocs dies. ¿No us sembla poc, molt poc, sobretot tenint en compte que, en aquelles dates, el ministre de la Governació era el senyor Alonso Vega, que no es distingia pas per la seva feblesa? Com us ho expliqueu?

L'Alberola callava i el comissari, amb la vista perduda, recorria l'estança. La idea de descobrir alguna irregularitat no l'abandonava. Qui sap si les preguntes el podien portar cap alguna zona misteriosa no explorada; qui sap si una mà oculta barrejada en l'administració havia afavorit els culpables. No seria la primera vegada; les ramificacions

eren sempre possibles especialment tractant-se del Partit Comunista, on hi havia homes als quals la dissimulació o la traïció no els arribaven al fons moral perquè estaven convençuts que feien el que calia. De cop preguntà:

—I els altres detinguts com vós, ¿corregueren la mateixa sort? Els van deixar anar igualment?

—Sí, senyor. Tots.

—Si ja no pertanyeu al partit, suposo que no us serà difícil d'explicar-me el que sapigueu sobre qui va fer aquell miracle. Ara ja sou lliure de compromisos.

—És que no sé res més. No li puc explicar res més. Ignoro el que va passar. Sí, vam tenir sort, és cert.

En Porta callà mirant amb insistència l'home. Es passà la mà pel front.

—No voleu col·laborar, ja ho veig. He de creure que continueu fidel al partit; altrament... Bé devíeu fer comentaris, suposicions, els encartats en l'afer.

—No, no sé, aleshores... —titubejà l'Alberola.

—No us crec. Em sap greu. Haurem d'insistir. Ordenaré les diligències que calgui per a aclarir-ho.

L'interrogat semblava fer memòria. Després es llançà pel camí de les concessions. Preferia contar al comissari les càbales que, per explicar-se l'esdeveniment, es feien en els dies de l'alliberament. Això no comprometia.

—Recordo... —titubejà.

—Digueu —excità en Porta.

—Recordo que aleshores es va dir que, la llibertat, la devíem a pressions del Ministeri d'Afers Estrangers. Tant el ministre d'aquest departament, Castiella, com Navarro Rubio, de Finances, i Ullastres, de Comerç...

—Veieu si en sabeu, de coses? —animà el comissari.

L'Alberola continuà com una lliçó ben apresada explicant que en aquells anys que s'escometia el pla d'estabilització econòmica i es tenia la vista posada al Mercat Comú, aquests ministres feia temps que aconsellaven a Franco d'obrir la mà; altrament, mai no seria possible d'entrar a la comunitat europea. Precisament s'acabava d'obtenir un gran triomf: l'establiment normal de relacions diplomàtiques amb el Perú, que van ser les primeres. Aquest equip recordava a Franco que, tant al Perú com en altres països consultats, els havien acusat de massa rigorosos i antidemocràtics. Sembla que va ser aquest clima i el fet que les presons fossin tan plenes el que va determinar l'alliberament.

—Sí, és una explicació. Ho admeto.

Però el comissari no en tenia prou, i de sobte féu una afirmació al buit. Avançà sobre la seva poltrona encarant-se amb l'home i digué:

—Però, vós, us vau fer recomanar per sortir de la presó. I molt ben recomanat que anàveu.

—No. Cap recomanació.

—Voleu dir? Feu memòria.

—De mi només una cosa li podria dir.

I explicà al comissari alguna circumstància que l'afectava. En aquest moment la cara de l'interrogat s'alegrà i la seva veu prengué un to gairebé acusador.

—Una cosa li diré, una cosa...

—Digueu! —l'encoratjà el policia.

L'Alberola continuà relatant.

—Quan la meva família va saber que era a Carabanchel, va fer els impossibles per recomanar-me. Era natural que ho fessin, però no va servir de res. Un industrial blanquer d'Igualada que havia tingut d'obrer el meu pare, que apreciava molt perquè era molt complidor del seu deure, hi va intervenir. Aquest industrial, de nom Josep Bascompte, que feia anys, molts anys, que era soci i fins i tot directiu del Foment del Treball Nacional, va escriure al ministre sense cartera, senyor Gual Villalbí, i aquest li respongué que no hi podia fer res, que l'assumpte era greu. Quan, un dia, el senyor Bascompte va anar, com solia, a Madrid, visità el senyor Gual. Ho va fer en el despatx oficial que tenia a Castellana. I, sense embuts, amb tota claredat, sense fer-ne cap misteri, li va dir que ja abans de sortir nosaltres cap a París, sobre la taula del ministre de la Governació, Alonso Vega, hi havia la llista completa de tots nosaltres; a la llista, hi figurava també el nom que cadascun de nosaltres havia adoptat per al passaport fals que portava. «Sí, sí —va afirmar Gual—, Josep Alberola responia al nom de Joan Sobregrau.» I és veritat, senyor comissari, vaig sortir amb aquest nom. I el senyor Gual va afegir que, la confiança, l'havia rebuda el Govern directament dels serveis soviètics d'intel·ligència. És estrany, oi? Doncs, és així. Amb les paraules d'en Gualtot quedava aclarit. I les seves paraules són certes. És la veritat neta i pelada: els serveis russos.

—És estrany, no us sembla?

—Bé..., estrany..., segons com s'ho miri. També tenien les seves raons...

—No us entenc. Delatar els propis afiliats?

—Per què no? Malgrat que jo no comparteixi aquest punt de vista, no per això deixo de comprendre'l.

—Per això us en devíeu separar, del partit. Hi havia motius per a això i molt més.

—Senyor comissari, li parlo amb tota franquesa. Li dic exactament el que penso, perquè sé que vostè em comprendrà i perquè sé que tot això que li dic no m'ha de perjudicar. Ni tampoc ha de perjudicar ningú.

—Ara us crec. Digueu.

L'Alberola li confessà que ell no s'havia separat del partit per aquest motiu. Me'n vaig apartar perquè la reflexió m'havia portat a considerar que el règim soviètic tampoc no era la panacea. No pas per qüestions de tàctica. Jo creia sincerament en el comunisme, que podia acabar les injustícies socials fent-nos tots iguals davant la llei i la vida. Avui crec, més aviat, en el socialisme com l'entenen en alguns països; comprenc que la iniciativa privada és el motor de totes les accions humanes. En canvi, el comunisme ho anquilosa tot, converteix tot el poble en un ramat. Cap iniciativa, cap aspiració, si no és que sigui rebre una medalla (Rússia n'és plena, de medalles), perquè mai no has deixat de treballar com un negre. No res. Per això me'n vaig apartar.

—Em sembla bé. Però veig que admeteu com a bona la tàctica. Una tàctica que permet de denunciar, d'ensorrar, els propis elements.

—Des del seu punt de vista, la tàctica no té cap defecte. És justa.

Els dos homes s'esguardaren un moment. El comissari no deixava de fer senyals de dubte. «No ho entenc», fins que l'Alberola aclarí:

—Vostè, senyor comissari, deu haver sentit explicar aquell conte dels jesuïtes...

—Jesuïtes... No...

»Diu que els jesuïtes acostumen a captar voluntats entre els estudiants que prometen, entre els més destacats. Un dia, al Seminari, un visitant, referint-se a uns nois mals estudiants, preguntà: «I aquests?», i el cinisme respongué: «Aquests són reservats com a màrtirs del Japó». Es referien, és clar, al degollament que, fa anys, hi va haver en aquell país. Vostè sap que l'URSS es proposa l'establiment universal del comunisme. L'acció messiànica mai no ha deixat de funcionar i, per alterar l'ordre de les coses, s'ha de valer de tot. Rússia no pot físicament irrompre (deixem els casos dels països ja alineats) a cap nació. Això és evident, oi? Però pot promoure el malestar, per mitjà de la guerra freda, pertot arreu. Doncs bé, els dotze que vam anar a París fèiem el paper de màrtirs del Japó; no servíem per a res més. Al règim actual, li creaven un problema. La nostra detenció i la nostra presó, amb ressonància gairebé universal, els complicava les coses, especialment en aquells moments enquè Espanya, aliada a Amèrica, volia treure el cap a Europa. Tot el que fos aïllar diplomàticament Espanya era grat a Rússia; amb la nostra detenció

s'allunyava el reconeixement oficial. Ja veu, senyor comissari, si n'era, d'important, i si valia la pena el nostre sacrifici.

L'interrogat parlava com un llibre obert que impressionà Porta.

—Però us podia costar la vida. És molt fort això.

—I què? —va respondre l'Alberola. És molt fàcil pertànyer a un partit polític i fer boca del sacrifici a què estaríem disposats per la idea. I quan arriba el moment que pots fer algun servei, afluir?, recordar-se de la pietat? Això no és tenir conviccions, ¿no li sembla? Jo vaig anar a París enganyat. És cert. Però si amb la fe que aleshores tenia en el comunisme, m'haguessin dit que anava a ficar-me a la boca del llop i que em podia costar cara l'aventura, ho hauria acceptat igualment. Avui és tota una altra cosa.

No havia, encara, passat ben bé un mes del dia que els policies donaren per acabades les diligències en el poble, que, el comissari Porta encarregà als agents Efrem Gusach i Julià Amado que hi tornessin, igualment camuflats de viatjants de comerç, per veure si flairaven alguna novetat. Aquests estigueren tres dies a Sant Pau, on van remoure tot el que pogueren.

En Porta convocà, al seu despatx, tots els policies que havien intervingut en l'afer. Era un costum que tenia. Els cridava un a un i els sotmetia a interrogatori, ara dur, ara subtil, d'on sortien punts de vista no sempre inútils. Sabia, per endavant, que d'aquestes converses, com de totes les declaracions amb els testimonis o simples consultats, que la confusió pertorbadora faria acte de presència; sabia que la contradicció pròpia de tot acte passional podia contribuir a desdibuixar el quadre. Però, amb això, ja hi comptava; del garbuix d'afirmacions i negacions; dels posats i fins i tot de les inexplicables preferències dels mateixos policies respecte a algun possible encartat, algun aspecte positiu en podia sortir. Amic de la meditació i del raonament, no rebutjava la intuïció que poguessin tenir en un moment donat els agents o els declarants.

Una vegada examinats, un per un, els agents, en Porta convocà, per dimecres, a les deu del matí, una reunió, per tal que els seus subordinats s'expliquessin al seu davant. Eren set els presents, que s'acomodaren entorn de la taula del cap i tots tenien les notes a les mans. En Rubio inicià la conversa detallant el que ell, personalment, havia fet a Sant Pau i les diligències portades a cap a Barcelona amb en Massana i la germana de l'Alberola, amiga d'en Casanovas.

Un comissari que seia al costat d'en Porta va fer diferents preguntes a en Rubio, que aquest va aclarir. Era el comissari Jiménez, pertanyent també a la Criminal, i que havia estat requerit per en Porta a fi de tenir present un nou judici no adulterat per anteriors

estudis. Requerit pel cap, en Rubio confessà que no tenia cap impressió formada; que no podia, en bona lògica, decantar-se per cap dels suspectes com a culpable.

En canvi, en Cuadrado s'aferrà a la teoria del captaire i de l'autostop i no el van treure d'aquí.

En Porta el mirava amb poca confiança.

Els policies que s'havien presentat al poble simulant ser agents de comerç presentaven força uniformitat. Després d'explicar les seves actuacions dels primers dies, coincidien ara a creure com a personatge més destacat en Massana. En preguntar-los per què mantenien aquella teoria, en Gusach recalcà que, sobre ell, encara hi havia altres «coses».

—No sé —va dir l'agent— si poden tenir gaire importància, però, almenys, el destaquen com a home agressiu, jo diria que molt agressiu.

—Perquè —aclarí en Gusach— un home, que ha estat sotmès a la pressió que nosaltres hem exercit sobre en Massana, tingui encara ganes de buscar raons, com ha fet ell, demostra un caràcter en excés violent.

En Gusach s'havia presentat a les oficines de l'Ajuntament, amb el pretext d'informar-se sobre les ordenances municipals per una determinada construcció que ell va inventar-se. Allà es trobà, per ser dimarts dia de visita, amb un seguit de gent que anava pel mateix: dependents, paletes, dones... I tot eren converses alienes als esdeveniments de feia poc. Ell mateix, fent el distret, inicià converses encaminades perquè algú es referís al crim. I se'n parlà llargament; fins i tot el mateix alcalde i el secretari, des de l'altra banda del taulell, hi intervingueren. L'alcalde, un cop generalitzada la conversa, es mostrava circumspecte, però se'l veia inclinat atot el que fos advers a en Massana. El secretari li contava que, sense anar més lluny, dissabte passat, que, amb un petit acte, va celebrar-se, com era obligatori la commemoració del XXXII aniversari de la fundació de la Falange, per ser el 29 d'octubre, ja, aquí baix mateix, hi va haver raons. En Massana s'havia situat prop de la botiga d'electrodomèstics i començà a insultar dos nois que portaven camisa blava. Els xicots es dirigiren a ell en actitud amenaçadora i d'altres s'uniren al grup. Estaven a punt d'arribar a les mans i, no se sap com hauria acabat, de no ser per en Josep Maria de can Puça, que se'l va emportar carrer avall. De sobte, es va sentir un crit: «D'en Casanovas t'hauries de recordar!» i en Massana es tombà decidit a escometre els que el seguien.

—Jo no vull pas associar aquesta actitud ni l'incident polític amb el crim, però aquesta contumàcia fora de lloc pot ser molt significativa. És a dir, em refereixo exclusivament al caràcter de l'home —acabà dient en Gusach.

L'Amado assentí amb el cap, afirmant que creia que, avui, el poble tenia, potser molt vagament, consciència de la culpabilitat d'en Massana. L'Amado deixà de parlar i en Porta li recordà:

—Explica això de la dona.

La dona: un nou personatge sortia en escena; la muller de l'Ubach apareixia com a filó a examinar. Ja en la primera visita dels policies camuflats de viatjants havia sortit a relluir el nom de la Teresa. Però ho fou de manera tan lleu que als agents els passà per alt. Aleshores sentiren, en una conversa al mercat, relacionaria amb en Casanovas; frases tallades i somriures que denotaven, potser, una relació poc lícita. La veritat és que els policies, que ja coneixien les preferències de la Teresa per en Casanovas en el temps de la seva joventut, no en van fer cas. Però, ara, en la nova visita, la intromissió en una xerrameca telefònica els alertà. L'animació verbal sobre el crim continuava i, no podia ser menys, atès que aquells dies s'havia escapat, del cercle íntim, la notícia del disgust de l'Ubach en veure's postergat de la direcció dels negocis i, una veu escardalenca de dona deia per l'auricular que Joan Ubach havia pagat ben cara la seva participació a la serradora i en els autobusos; total, tolerar una cosa així i té, ara un Casanovas és mort i a ell el separen dels negocis. «Jo no ho hauria dit mai, de la Teresa —protestava l'altra veu—. Sabia, això sí, que de joves eren com a promesos, però mai no hauria dit que la cosa pogués continuar.» I l'altre insistia: «Ho sé de bona tinta, i no et fiïs mai d'aquestes gates maules».

Davant aquesta revelació, que podia conduir a fites importants i, fins i tot, explicar potser el mòbil del crim, l'Amado i en Gusach es posaren d'acord i demanaren, per telèfon, al comissari Porta, permís per identificar-se com a policies visitant l'abonada del telèfon d'on havien sortit aquelles asseveracions. La visita de l'Amado al pis de referència alçà un enrenou. Era l'hora de dinar i una ràdio cridava a tot volum entre les veus dels estadants. Sortí la dona a obrir-los i a les seves protestes davant el policia, s'hi apropà un fill i després un altre. La filla i el pare arribaven en aquell moment i els crits es perllongaren per l'escala.

—No he dit res a ningú! —cridava la dona.

La família reunida la defensava del policia tot atacant-la de batxillera.

—Porta més conflictes aquesta dona... —remugava el marit.

—Cuideu-vos de vós, mare. Deixeu tranquil·la la gent. Sempre us fiqueu on no us demanen.

La dona, acusada, plorava dient que a ella li ho havien dit. Que sabia que quan en Casanovas i la Teresa eren joves havien fet qui sap què. Que més d'una vegada els havia vistos i que, a ella, la mirada i la manera de fer d'una dona no l'enganyava.

—Ella estava boja per en Ramon Casanovas. Què tants romanços! I això ho sap tot el poble. Vejam si els hi va fer de franc tot el que els va fer en Casanovas!

El marit tingué l'acudit de dir a la dona:

—També n'estaves, tu, d'en Ramon.

—Jo? Amb què surts ara?

—De joves, no? Que no el deixaves ni a sol ni a ombra?

El policia no pogué treure l'aigua clara de res i es limità a anunciar-li que seria formalment interrogada.

Els veïns del pis de sobre eren tots reunits a l'escala escoltant l'escàndol.

—Coses de poble, ve-t'ho aquí.

—¿I, a tu, quina impressió et va fer tot plegat? —preguntà en Porta a l'Amado.

—No ho sé. Després de parlar amb la dona, i de veure el concepte que d'ella mateixa tenien els seus familiars, li vaig treure importància. Aquesta és la veritat. Vaig sortir amb la impressió que aquesta dona, sense aturador, havia estat una contrincant de la Teresa en l'admiració per en Casanovas.

—És la impressió que fa —comentà el comissari Jiménez.

—Sempre la podrem tomar a cridar —acabà l'Amado.

En Porta assenyala amb el dit el cinquè dels policies.

Aquest havia estat encarregat de cercar l'home elegant que en Gusach havia vist a la plaça i havia reconegut com a possible sospitós. Les diligències sobre la recerca d'aquest home havien fracassat. El poble havia estat consultat de dalt a baix per tal de veure si s'hostatjava en alguna de les dues fondes o en una casa particular. Ningú no en va saber donar raó; recordaven haver-lo vist al casino i a La Perla. Però res més. Les deduccions els portaven a creure que devia estiuejar a Vilafranca o en algun altre lloc proper i que sovint anava a Sant Pau. No anava sempre sol; l'havien vist amb una forastera; una dona jove i atractiva. El policia encarregat es mostrava vençut.

El comissari Porta donava importància a aquest personatge, que ara resultava misteriós. Un tatuatge sempre demostra alguna cosa; és un costum ancestral dels salvatges —raonava el cap— un costum adoptat per gent d'aventura. Sovint, el tatuatge significa la voluntat de voler entrar definitivament a la criminalitat; trencar amb el passat i plantar cara. A l'hora d'analitzar el capteniment d'un possible delinqüent, el tatuatge és

un signe positiu. Però quan el que porta el cos marcat és un home de modals i de bon comportament, és senyal inequívoc que ens trobem davant o bé d'un gran penedit o d'un actor refinat, capaç de qualsevol aventura. No s'ha de pensar que, sempre, el tatuat és un delinqüent; hi ha casos en què és la ignorància o l'emulació del moment la que els hi ha fet fer. Després se'n penedeixen. Però la cosa segura és la força irresistible, l'impuls atàvic, que el fora de la llei sent per aquesta pràctica. Llavors s'omplen el cos de vel·leitats, de signes de venjança o d'obscuritats.

En Gusach, que és el qui coneixia el subjecte, confessà que havia passat dies sencers consultant les fitxes policials sense resultat i en Porta el reptà:

—No havies de fiar-te'n. És una falla teva. L'havies d'haver interrogat immediatament. Qui sap si era el nostre home...

Amb els dubtes sobre la Teresa i l'aparició del nou personatge els policies tornaren a trobar-se amb noves dificultats per a opinar sobre el possible culpable.

En Gusach fou encarregat d'anar a Madrid per a consultar el fitxer general de la Prefectura General de Seguretat.

El comissari Jiménez, que, per haver estat al marge de les investigacions anteriors, se sentia lliure de prejudicis; que no tenia la ment alterada pel capficament en l'assumpte, assenyala:

—Crec que els nostres passos s'han de dirigir cap a l'home del tatuatge, en primer lloc. Després cap en Massana i el captaire.

—Cal també pensar en l'Ubach. Si són certes les relacions de la seva dona amb en Casanovas...

En Gusach i l'Amado s'inclinaven per en Massana.

—És el qui més motius ha donat. L'amenaça de mort; les visites de nit prop de la masia d'en Casanovas i el seguit de contradiccions i mentides, tot plegat és molt sospitos.

—Repeteixo que, el poble, creu en la seva culpabilitat —afegí l'Amado—. Són massa els que opinen així.

El comissari Porta intervingué. Concentrat en el que deia opinà que, salvant la incògnita del tatuat, que podria proporcionar una sorpresa, no sospitava tant d'en Massana com de qualsevol altre. En Porta s'adreçava ara especialment a l'Amado guiant-lo cap a la reflexió.

—Si el qui hem sotmès a tanta pressió i que s'ha fet més sospitos que cap, com és el cas d'en Massana, fos el culpable, hauríem de creure que ens trobem davant un home fora de

sèrie; si fos ell l'autor del crim, ara no continuaria buscant raons ni fent-se veure. He conegut temeraris, però notant...

—Bé, segons el grau de violència que aquest home porti a dintre. No se'l pot descartar —intervingué en Jiménez, amb assentiment de l'Amado i en Gusach.

—Jo no dic que se l'hagi de descartar del tot. El que jo afirmo és que és difícil de trobar un home amb tanta inconsciència, que arriba a l'extrem de denunciar-se cada moment, com fa ell, pel que vosaltres dieu. Em costaria molt de creure.

—Però aquesta, gairebé, unanimitat del poble, en assenyalar-lo a ell, és molt significativa —intervingué l'Amado.

—Sí i no. Segons com t'ho miris —digué en Porta—. Analitzem-ho. —El comissari s'adreçava a l'Amado—. De tots els suspectes, en Massana és l'únic que no és fill del poble; és un home que no té família coneguda. Acusant-lo a ell ningú no compromet cap amistat ni trenca cap relació; empresonat ell, tot s'ha acabat per la gent de la vila. Un home sol s'abandona o s'acusa amb molta facilitat. Direu que el captaire també ho és, un home sol i, fins i tot, més sol que en Massana. Però no és el mateix. Posats a triar, en Massana té més atractius; el seu caràcter el fa creditor d'antipaties soterrades que, al llarg dels anys, es converteixen en odis. Però, sobretot, cal tenir en compte una cosa molt important, i és que la gent és molt més complicada que no sembla i, en l'elecció, no segueixen el camí més curt. Els saberuts volen endevinar, tenir genialitats, i es dirigeixen a la cosa més difícil. En canvi, el captaire és indiferent a tothom. Més encara: és molt possible que, davant el sentimentalisme del poble, aquest aparegui com una víctima del mal fet que ha comès en Massana; víctima acusada innocent per culpa d'en Massana. És clar, però, que tot el que dic no tindria cap valor si en Massana no hagués donat motiu de sospita. No sé si m'explico... Algú llançà, al seu dia, el nom d'en Massana, pel que fos, fins i tot perquè hi havia motiu potser aparent. Perfectament. Segons qui fos l'acusador, segons la influència que tingués sobre el grup dels seus oïdors, l'acusació marcà un impacte que s'ha anat engrandint. El procés del contagi col·lectiu és molt senzill. La gent va i diu allà on li manen. La massa, la multitud, és sempre inconscient i és per contagi, no per raonament, com s'estenen les idees, les opinions... Ningú no escapa de la fascinació de la multitud que converteix l'home en autòmat sense consciència. Vosaltres mateixos sabeu de sobres que la policia ha fallat cent vegades cada dia deixant-se portar per la vox populi. I la mateixa Magistratura ha hagut de lluitar per mantenir-se serena davant una campanya apassionada de preferències...

—Ningú de vosaltres no m'ha dit encara si és que, al poble o per la rodalia, hi havia, conegut, algun monomaniac o dement —preguntà el comissari, canviant de conversa.

—No, no. Es va comprovar. Una família té reclòs un fill, però res més.

Finalment, en Porta manà que passessin a dictamen grafològic una carta escrita per en Casanovas, i amb això donà per acabada la sessió.

Ara feia ja tres mesos que els agents de policia havien tornat de Sant Pau amb les mans buides. Durant aquest temps, agents de segona havien fet gestions, pràcticament secundàries, per tal de no deixar cap baula de la cadena. Seguiren durant molts dies els suspectes per veure si, confiats, establien contacte amb altres persones; feien preguntes que poguessin liquidar els caps sense lligar.

A la vila es parlava poc del crim. Aquest era, encara, contat al nou vinguat, al qual explicaven amb el delit propi de la novetat el fet que havia donat a la història de la població un accentuat vernís de cosmopolitisme. En presumien.

A la Prefectura Superior de Policia de Barcelona el comissari Porta era al seu despatx habitual. Més d'una vegada s'havia queixat que, damunt la seva taula, hi tocava massa el sol; amb prou feines si podia llegir que no li fessin mal els ulls. En aquests moments remenava un expedient: el de l'assassinat de Ramon Casanovas a la vila de Sant Pau del Penedès.

A seixanta anys, el comissari Porta conservava el vigor d'un home jove. La cara verdosa, sempre afaitada, i uns ulls grisos que li parlaven, el feien agradable. Ranquejava d'ençà del tiroteig del carrer de Ferlandina; el peu esquerre se li decantava cap a la dreta i l'obligava a anar una mica encorbat. Aquesta positura permanent i la dificultat d'anar de pressa l'havien engreixat, i mostrava un ventre prominent. Quan s'aixecava de la cadira s'havia de repenjar abans a la taula. La seva presència infonia confiança, i el voltava el respecte dels seus subordinats. Quan rebé la ferida, feia nou anys, pertanyia a la Brigada Social; després passà a la Criminal, que ara regentava.

Es quedà pensarós i, com obeint a una intuïció, agafà l'expedient amb decisió. Tractà de pensar en el caràcter del mort per veure si almenys per aquest camí podia arribar a alguna sospita raonable en aquest afer estrany. Sobre un paper intentà de destacar els trets més acusats de la víctima. En Casanovas no semblava el que se'n podia dir un home enrevessat, de mals antecedents, violent o de qui s'haguessin descobert vicis o defectes que poguessin explicar d'una manera raonable el fatal acabament de la seva vida; va comprovar novament el seu caràcter i el seu comportament. Ensems que consultava

antecedents, en Porta se servia de diversos retrats d'en Casanovas; una mica afeccionat a la frenologia, creia que la fesomia podia ésser d'un gran ajut.

Davant els ulls del comissari apareixia un Casanovas com un home de bona planta que caminava pausat; parat, acostumava a tirar un peu endavant i el cos i el cap ostensiblement endarrera, postura pròpia de la reflexió, però també de la petulància i l'orgull. Es veia clar que, en l'ascensió per l'escala social, el fet de convertir-se —pel seu esforç— en un gran hisendat i industrial no li havia servit per a emmotllar el seu físic a la nova situació; cap sofisticació no s'observava en l'individu. Mantenia els aires de pagès, d'home de la terra que havia estat en la juvenesa. A cinquanta-un anys, el dia de la seva mort, ostentava un ventre prominent que circumdaven uns pantalons amples de mal caient. La figura d'en Ramon semblava més aviat demanar la vella faixa del camperol. Ample d'espatlles, mai no portava corbata i es cobria amb una americana fosca tot l'any. Els peus, ben clavats a terra, calçaven uns mocassins de pell rossa, que la vella serventa enllustrava cada dia. Dues de les fotografies que hi havia a l'expedient eren de color i s'hi podia observar la cara lluent i la pell estirada que traspuava petites taques i ratlles vermelles; els cabells eren curts i raspallats a l'antiga. Els ulls eren dos carbons que, segons els informes, rarament s'encenien, i el nas era molsut i enrogit sobre un bigoti destriat, rossenc, una boca gairebé femenina, petita, tancada i de llavis estrets, les orelles ben dibuixades i el mentó pronunciat. El conjunt de la cara era gras, sense desmesura, i el cap formava un angle agut per la part de la barba. En Porta conegué el tarannà reposat i pacífic de l'home. Algunes anècdotes transcrites en els informes diaris denotaven intel·ligència i saber fer; amic de reduir els problemes a la seva mínima expressió en lloc d'engrandir-los, una marcada sornegueria se li endevinava en el posat de les fotografies. Una contradicció es palesava en les deduccions d'en Porta: el front era més aviat curt, i això li féu pensar que aquell home no era precisament intel·ligent, tal com entenem aquest adjectiu, ans més aviat astut, calculador, potser audaç. La profunditat dels ulls, negres, ratificava en part l'estudi del que pogués tenir de complicat el caràcter. (No es trobava, en aquest home, el cas insòlit d'haver volgut pagar, en una certa ocasió, més del que els venedors li demanaven? Per què ho havia fet? ¿Per posar-se a cobert d'una possible reclamació, el dia de demà, per preu injust en l'autèntica ganga que feia en comprar la finca? La reconstrucció feta pels agents Rubio i Cuadrado, a les seves ordres, de la jugada de cartes i la baralla al casino amb Enric Massana, (no el situaven com un home temible?, (-potser com un pillet, en tot el valor del mot? Això de fer esperar, sense cap consideració, els companys amb les cartes a la mà i les tirades sorprenents amb el

somriure burleta als llavis, (-no significava, a l'hora d'una anàlisi a fons, un caràcter que podia fàcilment excitar els amics? Pel comissari Porta les impressions de bondat i generositat de la víctima recollides a tot el llarg de la investigació eren acceptades de bona llei. Però aquestes manifestacions, eren sinceres? ¿Ho eren sempre? ¿No havia dit el mateix Casanovas que el bon comportament i la moralitat es podien fins i tot utilitzar com a element especulatiu en la vida? Traçà una ratlla sota aquesta anotació. Especulatiu? ¿Potser un home format en l'utilitarisme que havia hagut de mantenir per a prosperar con ell havia fet? El caràcter del mort es complicava. No calia estranyar-se'n gaire; en Porta no creia en el bé ni en el mal absolut. La vida i la llarga pràctica de policia l'havien afermat en la idea que l'home posseeix sempre els dos aspectes i que qualsevol sant podia tenir cops amagats. ¿I no era excessiu això de lliurar diners sense rebut, com ell feia sovint? ¿Quin era el gir recòndit d'aquesta actitud? ¿Que potser no apreciava gaire els diners? Aquesta virtut semblava, alguna vegada, pròpia de qui els guanya amb facilitat, que era, precisament, el cas de l'assassinat. Però aquesta manera de fer també podia significar una altra cosa. Això és: «No t'atreviràs a negar-me'ls». En fer-ho, en Casanovas mostrava un instint recargolat —impropi de comerciants—, perquè en aquell acte posava de manifest la seva bonhomia, la seva bondat i el seu desinterès, que ell volia demostrar sempre, i aquest comportament noble obligava encara més aquell qui rebia el favor. L'enganyava amb la capa de l'amistat? ¿No es feia, així, més addictes incondicionals que el dia de demà no li poguessin negar, a ell, cap mena de favor? I amb el testament, què havia fet? Donar-ho tot a una institució de vells. Què volia dir això? Ell no tenia parents a qui deixar-ho; altrament, amb aquelles clàusules més aviat perjudicava els seus socis. En bona llei, les últimes voluntats no demostraven sinó un menyspreu absolut envers els seus col·laboradors i el desig de segellar la seva vida amb una bona obra digna d'encomi; el seu record, d'home generós, perduraria, afany del qual cap mortal no es podia escapar.

Poc abans de plegar, el comissari Porta s'havia format una idea sobre la personalitat d'en Casanovas. Li semblà descobrir el camí possible per a l'aclariment dels fets; calma i maduresa, especulació i èxit, subratllaven l'home superior que els informes dibuixaven. No era estrany que la sornegueria, la malícia amagada d'aquell ésser, s'haguessin accentuat amb el pas dels anys. En Casanovas, en la vida local, podia passar, efectivament, per una personalitat destacada, pel que els seus conterrànics en deien un home superior, un home la presència del qual imposava. Hauria estat estrany que un home així no concités enveges i, més que enveges, la ira d'algú. Hauria estat gairebé un miracle, conclogué en Porta. Mai no s'ha vist que un home superior, d'una gran personalitat, com

ell era en el poble, no hagi estat foraster a la seva terra. Els homes desmesuradament destacats no hi viuen mai, en el seu poble; en són fora o estan aïllats del comú de la gent. La seva presència és un insult per a la mediocritat. I en Casanovas es barrejava cada dia amb la gent del poble i per força havia de tenir més d'un enemic que no podia suportar el seu pes. Qui podia ser l'enemic?

Un crim és sempre arbitrari perquè s'aparta de la raó i de la llei. Si no hi ha voluntat de realitzar-lo, no és un crim; és una desgràcia. Però el cas d'en Casanovas no és aquest. És, sens dubte, producte d'un acte de volició. Compte! Seria de volició si, per exemple, haguessin volgut robar-lo. Si el mòbil obeí a la venjança, aleshores, potser, la voluntat no hi tingués res a veure; potser, la voluntat havia quedat anul·lada. Si el possible greuge inferit per en Casanovas va ser tan greu, demostra, aleshores, que el matador, havia acabat els límits de la resistència. Veus —reflexionava el comissari—, potser aquest supòsit explicaria la manca de premeditació amb què actuà el criminal. Potser sí que l'Ubach va descobrir les relacions de la seva dona amb el mort, si és que existien. El que és evident és que el crim és com una guerra. Són els fets o la —en Porta alçà la mirada al sostre pensant— personalitat de la víctima i els del criminal. No es poden obviar els trets psicològics de cada un; s'ha comès l'atac d'un contra l'altre. Si la fase de la voluntat havia estat extingida, com sembla, cal admetre que en Casanovas cometé greuge. Oh!, obé que l'autor de l'assassinat era un home feble. Examinà el dictamen i els trets grafologies d'en Casanovas i els altres que tenia a mà. Una mica complicat aquest Casanovas... Massa bona persona...

Aquí hi ha alguna cosa que falla; em costa de creure en tanta bondat. Una persona considerada per tothom com un home tan bo; un home sense màcula, diuen, assassinat de cop i volta sense possible explicació... Si ell hagués estat un ésser capaç de cometre un mal fet per força es traslluiria en els informes. Alguna cosa devia tenir de censurable. Se'm fa difícil de creure en una tal perfecció. No crec que existeixi l'home irreprotxable. Aleshores, ¿quins eren els defectes d'aquest Casanovas? La sornegueria, potser? ¿La sornegueria que podia irritar? Sí, però això no és suficient. Els ofesos se n'haurien apartat; haurien deixat de tractar-hi i prou. Hi ha d'haver alguna altracosa més... Se n'haurien apartat? ¿Que els ofesos se n'haurien apartat, dic? Espera't! ¿I si el necessitaven? ¿I si depenien d'ell i no se'n podien apartar sense perjudici evident? ¿I si el necessitaven, si depenien d'ell? És això! En Porta s'inclinà sobre la taula tapant-se la cara amb les mans. Aquest home tenia, al seu entorn, un seguit de persones... Més ben dit, per diverses persones, aquest home era un redós on aixoplugar-se, era un benefactor, era un

protector. I si al costat de la protecció hi havia la burla o, simplement, la superioritat..., aleshores la cosa ja és diferent; un semblant quadre ja justificaria l'animadversió, animadversió que podria arribar a l'odi. Potser sí que en va fer un gra massa de la seva bondadosa comèdia... Si fossin aquests els camins del mòbil del crim s'explicaria la forma precipitada de dur-lo a terme i es comprendria, ensems, que l'autor no prengués cap precaució. No hi hauria necessitat que, moments abans del crim, es produís cap fet transcendental, sorollós; n'hi hauria hagut prou amb una paraula, amb un gest dirigit al matador, per desencadenar, en aquest, la idea de l'atemptat immediat. Llavors ens trobaríem davant un home que, feble, no va saber reaccionar amb energia quan era hora i que ha arribat al paroxisme de la humiliació davant la superioritat del mort. No em sembla desencertat del tot, això.

El sol entrava de ple a la cambra. En Porta es quedà mirant la finestra aclucant nerviosament els ulls. «Potser sí que va abusar de la seva bondadosa comèdia. Potser en va fer un gra massa.» Plegà la carpeta dels informes i tornà a mirar cap a la finestra. «Com el sol, que és vivificador, com les bones obres, però que, si te'l mires massa, et fa mal als ulls.» Premé un botó i entrà un ordenança.

Li manà que com més aviat millor traslladessin la seva taula a l'altra banda del despatx, com ja havia dit altres vegades. Després, aixecant-se, ordenà:

—Que el cotxe de Prefectura em vingui a cercar a casa. A dos quarts de cinc.

Era un quart de set quan el cotxe de la Prefectura s'aturà davant la porta principal de la serradora. La tarda de desembre era freda i l'escalf del vi, a mig fer, havia marxat com havien marxat els estiuejants. La proximitat del Nadal es manifestava en el poble amb els paquets, per desfer, a l'entrada de les botigues i la lluïssor dels aparadors en competència. De seguida, els vilatans, encuriosits, voltaren pel lloc i s'estengué com la pólvora la presència de la policia. Més gent que la de costum sortí al vent gelat portador de pluja emparant-se el cos en la foscor de l'hora. L'aigua neu es féu present en el parabrisa. Sota el seu abric, el comissari Porta, acompanyat d'en Cuadrado i un altre agent, baixà del vehicle amb dificultat; demostrava dolor a la cama ferida. Pel pati de la fàbrica es mogueren entre les fustes, el fang i el soroll infernal de les màquines. Preguntaren per l'Ubach i foren acompanyats al despatx per l'escala interior.

—Joan Ubach?

—Sí, senyor.

—És acusat de la mort del seu soci, el senyor Casanovas —arriscà el comissari, sense preàmbuls.

—Jo...?

Les protestes del presumpte assassí no van servir de res. Novament sortí a relluir l'amistat i l'agraïment, i el policia amenaçà d'emmanillar-lo si no el volia acompanyar de grat.

Pujaren al cotxe.

D'ençà de l'última disputa el matrimoni no es parlava. Fins i tot el marit havia dormit a la cambra de la planta baixa. Quan l'Ubach entrà a casa seva amb els agents, digué a la seva dona:

—Teresa, Teresa, se m'emporten!

—On? —La dona retrocedí fins al fons del passadís—. On se t'emporten?

—Diuen que vaig ser jo.

—Vas ser tu?

—No! Ell... ell, que no em deixava viure... Ell! —cridà l'Ubach—. És culpa d'ell...

—Val més que reculli les seves coses. No tenim temps per perdre—empenyé en Cuadrado.

L'home demanà un maletí i entrà a l'habitació on havia passat l'última malaltia. Per la finestra enreixada que donava al carrer del darrera entrava una claror tènue. La muller corria per la casa esmaperduda. El comissari féu signe a en Cuadrado perquè vigilés el detingut, i l'agent restà prop de la porta mirant-se'l.

Va passar una bona estona.

La dona entrà on hi havia el seu marit.

Després la Teresa s'adreçà als agents dient que no havia estat ell, que no podia haver estat ell, i tornà a sortir l'amistat i el benefici que sempre havien rebut d'en Casanovas.

Havien passat uns deu minuts, que el comissari Porta s'obrí pas, tot ranquejant, cap on hi havia el detingut. De l'entrada estant el distingí. Seia al llit, plorant.

—No hi vull anar! —cridà.

En Cuadrado entrà a la cambra i procurà aixecar-lo del llit, i l'home feia resistència. Forcejaren fins que en Porta alçà la mà ordenant que el deixessin.

En Porta va seure al llit, a tocar de l'Ubach, cominant-lo.

Davant els dos homes hi havia els agents. A la cambra, tota fosca, se sentien els sanglots de la dona i el respirar violent de l'acusat.

La Teresa, esborronada, plorava darrera els policies. El pensament volava cap als temps de la seva joventut i veia el riure mofeta d'en Ramon, aquell riure de suficiència que, per

la seva estreta amistat amb ell, l'embolcallava i la protegia. No havia anat gens errada en l'anhel de fer-lo, el seu marit. Que diferents haurien estat totes les coses!

El comissari insistia.

En Joan caigué de genolls a terra i enfonsà el cap al matalàs finsque en Porta li posà la mà a l'esquena. Llavors el detingut cridà:

—M'és igual! M'és igual tot! És ell... ell, el qui en va tenir la culpa! Ell!

I de la seva boca sortiren tota mena d'improperis i malediccions acusant en Casanovas d'haver intervingut en la seva vida d'una manera nefasta.

—Jo sóc com Déu m'ha fet —clamà—, amb defectes i virtuts.

Cridà que «aquest home va posar les seves mans sobre el meu camí i em va omplir d'amargor. El meu camí era traçat, i ell va destorbar-lo. —Mirava implorant, el comissari i, als seus peus, semblava un penitent—. Miri, quan érem petits ja em va salvar d'ofegar-me en el gorg d'en Macià. Jo havia de morir aleshores, i tothom hauria lamentat la mort del pobre petit ofegat. I ell em tomà a posar de peus sobre la vida. Ell em va portar a coll més de cinc quilòmetres en la retirada de Terol i em va lliurar al poble amb la vergonya, i tothom em mirava i em preguntava. Sempre va estar davant meu com un gegant, com un monstre! El portava arrapat al coll, m'ofegava. Però jo no podia fer res; volia viure, viure una mica, ni que fos disminuït, i em va donar tots els diners que vaig demanar-li, i quan els destinava a les despeses de la família em semblava com si fos ell el qui la mantenia. I la meva dona ho sabia i els meus fills ho endevinaven. Tots sentíem la presència del monstre que no deixava que jo, fos com fos, visqués la meva vida. Ni jo ni els meus avantpassats no en van saber mai, de guanyar diners; els meus avis, més artistes que negociants, ja van perdre la finca que el pare d'aquest home treballava per nosaltres com a jornalier. Ja aleshores el mirava com sabia enfilar-se pels arbres i llançar-se a l'aigua des de la roca d'En Roc. Després, el trobava pels carrers i al casino i havia de mostrar-m'hi agraït i submís davant el seu aire burleta. Però no em podia rebel·lar; sabia, pressentia que encara hauria de caure un altre dia sota les seves urpes i tolerava, ho tolerava tot perquè volia viure i que visquessin els meus. Sabia que ell mai no em negaria res, que no tindria un no en el moment que el necessités. Submís, al seu costat estava segur... Ja ho sé, d'on ve tot això; nosaltres, els meus pares i els meus avis, hem estat una família decadent, sí, decadent, que mai no vam saber defensar els nostres interessos, que teníem la casa oberta a tothom, que passàvem per alt allò que ens podia perjudicar. Vam ser sempre uns somiatruïtes i uns febles per tal que ningú no alterés la nostra tranquil·litat, la nostra comoditat. Ell, en canvi, era un home fort, un malvat que retia, més que res,

culte als diners. Era el calculador que jo mai no he sabut ser. Jo havia d'haver acostumat la meva família i a mi mateix al propi tarannà de raça feble i acabada. La seva «beneficiosa» presència em va fer tòrcer el camí. Les possibilitats que la seva amistat em proporcionava em tornaren a fer vanitós i suficient; és clar, tenia les espatlles cobertes. Si jo hagués mort quan m'ofegava, s'hauria extingit la raça de sang aigualida dels meus avantpassats. I tot hauria quedat en ordre. I tothom tindria un bon record de mi i de nosaltres. ¿Per què m'havia de salvar?—cridà l'Ubach—. Jo mai no n'he sabut guanyar i no els he apreciats, els diners. —Picava amb els punys sobre els genolls del comissari—. I on és la veritat?, digueu, on és la veritat? On és la meva culpa? Me n'havia d'haver apartat, ja ho sé. Però era tard; ja havia creat una família que necessitava viure. —En Joan plorava amargament—. Em va evitar la vergonya dels creditors més d'una vegada. «Què hi entens, tu, en aquest negoci?», em deia, i «Primer fas les coses i després les penses», em deia, i jo les volia pensar primer abans de fer-les, però no n'he sabut mai i em llançava com un foll a qualsevol aventura pensant que no el necessitaria i que, d'una manera o altra, potser em redimiria de la seva protecció, de la seva maleïda protecció! Quan jo no podia aguantar més, quan ja estava amb l'aigua fins al coll, vaig posar la botiga del carrer del general Mola; era una manera com una altra d'intentar guanyar-me la vida. Creia que aquell carrer seria un bon lloc temps a venir i que, mentrestant, podríem anar passant amb el poc que guanyés. En lloc de pagar les factures del gènere que havíem comprat però no venut, havia de destinar els diners a les necessitats diàries de la casa. Ens ensorràvem definitivament davant tot el poble, que ens mirava amb commiseració. I, quan ja anàvem a tancar, també va haver de ser ell qui ens salvés. Jo no li havia demanat res; m'havia jurat de no veure'l més i li vull fer la justícia de creure que no ho va fer expressament, per acabar-me d'humiliar davant de tothom. El malvat, o afortunat, o com vulgueu dir-li, tingué l'acudit d'instal·lar el garatge dels autobusos davant mateix de la nostra botiga, i d'aquell dia ençà començàrem a guanyar tant com vulgueu. Una altra vegada que em salvava; tornava, amb la seva maleïda perfídia, a interposar-se entre jo i el poble, que ens mirava; entre jo i la meva família. «Si no hagués estat per ell!», cridaven; ho cridava tothom; eren les paraules fatídiques que em despertaven: «Si no hagués estat per ell!». Continuà sanglotant—. Vaig errar el camí. Mai no he sabut quedar-me en el lloc que, com a feble, em corresponia. Són molts els homes que entren en el camí equivocant-se, en el camí que només correspon als forts, als ambiciosos, als homes de grapa, de presa, aquests que són estimats i admirats pels de la sang fluixa. I aquests que hi entren ja mai més no podran alçar el cap, perquè hauran de viure del favor i de la protecció dels altres. Viuran

sempre empresonats, denigrats en el vilipendi, sense grandesa, sempre de genolls davant la vida. Ai de l'home que no s'emmotlla a les seves possibilitats, al seu caràcter, a la pròpia força! Sempre serà un esclau! M'és igual! Anem allà on vulguin. M'és igual!

S'aixecà de terra, on fins aleshores s'havia estat removent.

De sobte, agafà la seva dona pels braços i li cridà:

—Teresa! Teresa! Crema-la, aquesta botiga, crema-la! No vull morir pensant que, encara ell, continua mantenint-vos...

La muller se li abraçà, i en Joan encara remugava:

—M'havia d'haver deixat seguir el meu camí, el meu pobre camí, però el meu. Ho hauríem perdut tot. Tant se valia! Hauríem anat a Barcelona a treballar. Lluny del poble hauríem pogut ser pobres, pobres com jo em mereixo, pobres com ens pertoca per la sang que portem. Pregunti el que vulgui. Ja ha passat tot!

—Vostè el va matar.

—Sí, sí! Jo el vaig matar. I el tomaria a matar!

Els nens, en sortir de col·legi, havien entrat i es ficaven entre cames, tremolant. Un dels policies premé l'interruptor i la llum ferí la vista dels presents. Aparegueren els quadres de la paret; un oli dels avis, una fotografia dels pares. Sota els retrats, damunt una taula arrezerada, el riu platejat es desbordava per una roca de suro i arribava al bosc de pins; els pastors, portadors de presents, s'apropaven a l'estable i els reis, llunyans, es retallaven a l'horitzó de paper blau; unes llums indirectes i petites fogates, amb la sopa damunt, donaven relleu i ombra a la gentada.

L'Ubach, sobresaltat, recollia coses de la calaixera i les posava al maletí.

L'enorme Cuadrado no cabia gairebé a l'habitació.

—Em va venir a veure —sanglotà l'Ubach— perquè jo estava malalt. Em va venir a veure i s'entretenia adobant les rodes del camió d'aquest. —Posà la mà sobre el cap del petit—. I després, quan ell va ser fora, els nens van entrar per dir-me el de sempre: «El tiet Ramon ens ha adobat el camió. Ell ho sap fer tot».

A la cambra es va produir un gran silenci. Tots li tenien els ulls al damunt.

—I l'endemà vaig ser jo qui el va anar a veure a ell, i ell no em va poder veure a mi. Ni ja no em podrà veure mai més. Perquè jo faré la meva vida, la meva, d'empresonat o d'ajusticiat, però la meva! L'autèntica, la que a mi em correspon!

El comissari Porta li va estrènyer el braç i el mirà als ulls. Sospirà demanant-li:

—Au, senyor Ubach, anem... És tard... Se'n fa càrrec, oi, senyor Ubach? Anem.